

Sonja Hukantaival

Arkeologia kiinnostaa aina

Sain yhteen yleisöesitelmääni liittyen viestin yliopiston tiedottajalta, jossa hän mainitsi, että menneisyys ”kiinnostaa aina”. Tekemämme tutkimuksen kiinnostavuus on toki tullut ilmi muissakin yhteyksissä. Ehkä omalle kohdalleni sattuneista mieleenpainuvien esimerkki tapahtui alkuvuodesta. Ollessani eräässä majoituksessa yhdessä erilaisten luonnontieteilijöiden kanssa, kerroimme toisillemme omista töistämme. Kuultuani esimerkiksi tutkimusprojektista unenpuutteen vaikutuksesta vuorotyöläisten terveyteen, minua hiukan arvelutti kertoa omasta tutkimusaiheestani. ”Humanisti-itsetuntoni” soimasi: Eihän minun puuhastelullani ole mitään yhteiskunnallista merkitystä. Saamani vastaanotto yllätti minut täysin. Juuri unenpuute-tutkijat jopa seuraavana päivänä kertoivat hakeneensa julkaisujani Internetistä, koska olivat niin innostuneita aiheesta.

Jostain syystä juuri luonnontieteilijöiden kiinnostus oli mielestäni hämmäntävää. Koska yhteiskunnassa yleinen viesti tuntuu olevan sellainen, että vain ”kovat” luonnontieteet ovat arvostettavia (jos mikään tutkimus ylipäättään), näiden alojen tutkijoiden positiivinen asenne oli odottamaton. Sain huomata, että luonnontieteilijäkin on ihminen, jonka lajiominaisuuksiin kuuluu pohjaton kiinnostus omasta itsestään. Tästähän ihmisen menneisyyden tutkimuksessa pohjimiltaan on kyse: Keitä me olemme, mistä me tulemme (ja mihin me menemme)?

Ns. suuren yleisön innostus on tullut selväksi jo aikaisemmin. Yleisöesitelmät tuntuvat aina vetävän suuria joukkoja kuulijoita, kaivauksilla vierailee ihmisiä jatkuvasti, kunhan kohde vaan on saavutettavissa, ja mediassakin saamme aina kesäisin paljon näkyvyyttä. Harva muu tieteenala saa itse asiassa ihan näin paljon positiivista huomiota. Jopa tuntuvasti lisääntynyt metallinilmäisinharrastus kertoo osaltaan viehätystyönsä, jonka kauan sitten hävinneen ihmisen jälkeensä jättämän jäljen löytäminen voi herättää. Palatakseni kysymykseen laajemmasta merkityksestä, tämä, jos mikä, näyttää, että meillä on ansaittu paikkamme yhteiskunnassa.

Ainoa ongelma on, että tämä suuri, ainainen kiinnostus ei kuitenkaan materialisoidu resursseiksi. Saadessani yllä mainitun viestin, ensimmäinen ajatukseni olikin, voisiko tiedottajan lauseen mahdollisesti kopioida seuraavaan apurahahakemukseen. Näinä aikoina useimmat alat joutuvat painimaan rahoitusongelmien kanssa, mutta hyvässäkin taloustilanteessa arkeologia joutuu pitkälti painimaan resurssien vähyden kanssa. Osasyynä saattaa olla se, että emme itsekään ymmärrä yhteiskunnallista merkitystämme, jotta osaisimme mainostaa sitä. Olemme liian tottuneita kulkemaan pää painuksissa ja olemaan tyytyväisiä, jos edes jotain saamme. Tarkoitus ei olekaan tässä valittaa ainaista rahapulaa, vaan muistuttaa, että arkeologit eivät ole yhteiskunnassa vain saajapuolella, käsi ojossa pyytämässä pähkinöitä tutkimuksen mahdollistamiseksi. Meillä on annettavaa.

Ulla Moilanen

Piipparoijat koulun penkille? Yksi kokemus metallinetsijöiden kurssittamisesta

Metallsökare på skolbänken? En erfarenhet av utbildning för detekterare

Hobbymässig metalldetektering har orsakat diskussion bland finska arkeologer sedan 1990-talet, men under de senaste åren har den här verksamheten ökat markant i popularitet. Nyttan med hobbydetektering syns i de många nya fornlämningar som påträffats via dessa lösfynd, men detekteringens baksida är alltför välkänd; fornlämningar plundras och redan lokaliserade platser utsätts för återkommande detektering. Att detekteringen ökat har tvingat arkeologer att möta amatörerna och i allt större omfattning tillsammans fundera ut fungerande modeller för den här verksamheten. Den här artikeln tar upp erfarenheter av att utbilda metall-detekterare. I Åbo arbetarinstitut organiserade skribenten en kurs med namnet ”Arkeologi och metalldetektor” hösten 2014. Enligt den respons som kursen fick var utbildningen nyttig och informativ. Att öppet redogöra för frågor som är självklara för en arkeolog hjälpte amatörerna att förstå konsekvenserna och de eventuella skador som de beslut de gör i fält kan föra med sig. Responsen visade också att kursdeltagarna ansåg att det var viktigt att få mer information om det förflutna och att hitta de rätta tillvägagångssätten att närma sig fornlämningar. Samarbete med arkeologer och en ökad kunskap kan vara ett sätt att minska på avsiktliga intrång på fornlämningar.

Metallinilmaisimien käyttö ja siihen liittyvä harrastustoiminta on puhuttanut suomalaisia arkeologeja jo 1990-luvulla (Halinen 1996; 1997), mutta viimeisimpien vuosien kuluessa harrastus on kasvattanut suosiotaan huomattavasti. Metallinilmaisinharrastuksesta saatavaan hyötyyn voi lukea mm. uusien, ennestään tuntemattomien muinaisjäännösten löytymisen (mm. Lähdesmäki 2013; Suhonen 2012; Pylkkö 2011), mutta sen lisäksi toiminnalla on kaikkien hyvin tuntema kääntöpuoli: muinaisjäännösten ryöstely ja rauhoitettuille kohteille palaaminen kerta toisensa jälkeen. Harrastuksen seurauksena ilman tarkkaa löytökontekstia tunnettu esineistö on myös lisääntynyt merkittävästi. Harrastuksen kasvu onkin herättänyt arkeologit pohtimaan harrastajien kohtaamista ja heidän kanssaan toimimisen muotoja uudessa mittakaavassa, sillä ”piipparoinnin”

systemaattinen kieltäminen ei enää tänä päivänä ole realistista. Aiheesta onkin keskusteltu runsaasti, viimeksi Arkeologipäivillä syksyllä 2014 ja myös Museoviraston vuoden 2014 arkeologisten kenttätöiden esittelypäivien yhteydessä alkuvuonna 2015 järjestetyssä metallinetsintään liittyvässä työseminaarissa.

Tässä artikkelissa kerron metallinetsijöiden kurssittamiseen ja koulutukseen liittyvästä kokemuksesta. Turun työväenopistossa järjestettiin kirjoittajan vetämänä syyslukukaudella 2014 metallinetsijöille suunnattu kurssi Arkeologia ja metallinilmaisin. Kurssi oli jaettu teemoittain viiteen kertaan, joilla käsiteltiin seuraavia asioita:

1. Harrastukseen liittyvä lainsäädäntö ja hyvät käytännöt. Eettinen tapa harrastaa.
2. Suomen esihistoria ja muinaisjäännökset

3. Arkeologinen esinetutkimus
4. Arkeologisten löytöjen potentiaali
– Miksi konteksti on tärkeä?
5. Käytännön harjoitus maastossa
Yli-Lemun kartanolla

Kurssilla oli tarkoitus esittää metallinilmaisinharrastuksen hyviä ja huonoja puolia sekä harrastuksen vaikutusta arkeologiseen kulttuuriperintöön. Jokaisella kokoon-tumiskerralla muistutettiin harrastajien velvollisuuksista ja siitä, millä tavalla kukin voi omalta osaltaan edistää muinaisjäännös-ten säilymistä ja suojelua.

Yksi kurssin opetuserroista kes-kittyi arkeologiseen esinetutkimukseen ja siihen, mitä yksittäisistä löydöistä voi saada selville. Seuraavalla kerralla näkökulmaa laajennettiin kokonaisuun löytökonteksteihin. Tarkoituksena oli avata harrastajien silmiä siihen, minkälainen määrä infor-maatiota voidaan menettää esimerkiksi rautakautiseen ruumishautaan kajottaessa, ja miksi konteksti on aina pelkkää esinet-tä tärkeämpi. Kurssilla käsiteltiin myös lehdistön antamaa jokseenkin virheellistä kuvaa harrastuksesta esinekeskeisenä aar-teenmetsästyksenä.

Kurssilla järjestettiin myös maas-to-opetusta, jonka tarkoituksena oli har-joitella löytöjen asianmukaista talteenot-toa, löytöpaikan dokumentointitapoja sekä löytökontekstin havainnointia. Maastoker-ran suunnittelussa tehtiin yhteistyötä Var-sinais-Suomen maakuntamuseon kanssa. Kaisa Lehtoselta saatiin tärkeää apua esi-töissä ja maastoharjoituksen valmistelusa, ja tutkimuskohteeksi valittiin Lehtosen suosituksista Kaarinan Yli-Lemun karta-non alue. Kurssilaisten valmentamisen lis-äksi maastoharjoitus toimi tutkimuksena, jonka tarkoituksena oli hankkia lisätietoa Suomen sodan aikaisesta Lemun taistelun kulusta ja etsiä taistelussa kaatuneiden so-tilaiden hautapaikkaa (Moilanen 2014).

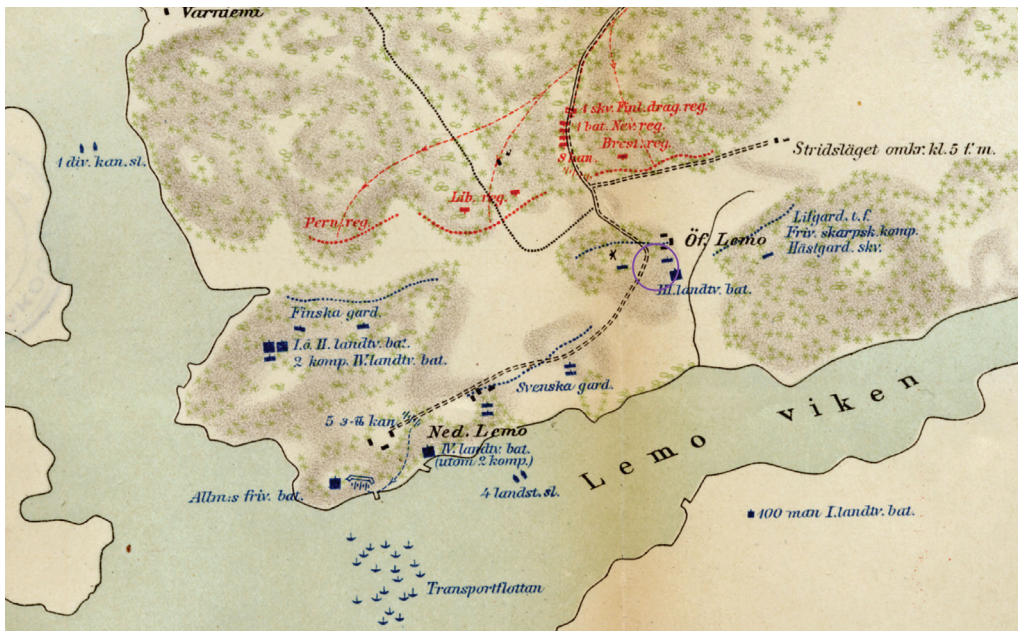
Kesäkuussa 1808 Lemussa käy-tiin kaksipäiväinen taistelu, jonka kulku tunnetaan historiallisten lähteiden perus-teella hyvin (mm. Lappalainen et al. 2008:

119–121). Ruotsalaiset nousivat maihin Ala-Lemussa illalla 19.6.1808 ja alkoivat rakentaa kenttävarustusta, josta on edel-leen jäljellä vallituksia ja tykkipattereita Ala-Lemun kartanon tienoilla. Seuraava-na päivänä ruotsalaiset asettuivat pitkään muodostelmaan Ala-Lemun ja Yli-Lemun kartanoiden väliselle alueelle, ja kohtasivat pohjoisesta saapuvat venäläisten joukot (kuva 1). Taisteluun osallistui ruotsalais-ten puolella noin 2500 ja venäläisten puo-lella noin 3600 sotilasta. Taistelu päättyi ruotsalaisten vetäytymiseen (Vilppo & Sa-ressalo 1986), minkä jälkeen Yli-Lemuun jäi kaksi venäläistä komppaniaa reserviksi (Lappalainen et al. 2008: 117–121).

Lemun taistelupaikka sijoittuu laajalle viljelykäytössä olevalle peltoalueelle, eikä sitä ole merkitty muinaisjäännösrekiste-riin. Maanpäällisten rakenteiden puuttuessa laajat taistelupaikat ovat muinaisjäännöksinä vaikeasti määritettävissä olevia (Niukkanen 2009: 88–90), mutta metallinilmaisinkartoi-tukseen haettiin joka tapauksessa asianmu-kainen tutkimuslupa Museovirastolta.

Maastotyö ei sijoittunut kiivaimman taistelun alueelle, mistä syystä löydöt jäivät vähäisiksi. Tutkimusalueella tiedetään kui-tenkin taistelun toisessa vaiheessa (kuva 1) olleen ainakin ruotsalaisia henkikaartilaisia ja tarkka-ampujia (Lappalainen et al. 2008: 121). Joidenkin arvioiden mukaan taistelusa kaatui noin 400 sotilasta, mutta pienempi arvio on todenmukaisempi: ruotsalaisten ja suomalaisten joukoista kaatui kenties vain 59 miestä ja venäläistappiot nousivat yhteen-sä 291 henkilöön (Lappalainen et al. 2008: 121). Tämä luku sisältäneen kuitenkin myös vangeiksi joutuneet. Kaatuneet on mahdol-lisesti haudattu yhteen tai useampaan jouk-kohautaan taistelupaikan lähistölle, mutta ainakin osa sotilaista on voitu kuljettaa muu-alle haudattavaksi. Hautapaikan sijaintia on yritetty selvittää vuoden 2003 muinaisjään-nösinventoinnin (Anttila 2003) yhteydessä, mutta siinä ei ole onnistuttu.

Teoksessa Suomen kartanot ja suurtilat I (Jutikkala & Nikander 1941: 192) sotilas-hautojen kerrotaan sijaitsevan Yli-Lemun

Kuva 1. Lemun taistelun vaihetta 2 kuvaava kartta. Tutkimusalueet sijoittuvat violetilla ympyrällä merkityn alueen sisäpuolelle. Alueelle oli taistelun toisessa vaiheessa määrätty ruotsalaisten jalkaväkijoukkoja. Ruotsalaisjoukot on merkitty karttaan sinisellä, venäläiset punaisella. (Heikki Rantatupa -portaali: Suomen sodan 1808 kartat. Ylä-Lemu 19.6.1808)

kartanon puistossa, joten puistikko valittiin yhdeksi metallinilmaisimien kartoitettavaksi alueeksi. Joidenkin kertomusten mukaan puistikossa olisi 1900-luvun alussa sijainnut rautaristejä upseerien hautojen merkkeinä. Marja Anttila (2003: 1) kehottaa kuitenkin suhtautumaan kertomuksiin hautojen sijainnista lähdekriittisesti. Anttilan raportissa 2003 mainitaan hautapaikkojen paikantamiseen löytyvän mahdollisesti materiaalia vuoden 1808 sanomalehtiaineistosta, mutta lehtiaineiston tutkimukseen ei vuoden 2014 projektin puitteissa ollut aikaa. Peruskallio on Lemussa monin paikoin lähellä maan pintaa, eikä sopivia paikkoja haudoille ole ollut runsaasti. Kirjallisten lähteiden mukaan hautojen sijoittelu onkin ollut melko sattumanvaraista (Karttunen 1932: 239).

Hautojen löytymistä metallinilmaisimen avulla pidettiin epätodennäköisenä, mutta ei kuitenkaan mahdottomana, sillä haudat eivät ole ilmeisesti maastosta johtuen olleet kovin syviä (Karttunen 1932: 239). Sekundäärinen

kajoaminen hautoihin on mahdollisesti myös voinut nostaa esineistöä (esimerkiksi nappeja) lähelle maan pintaa. On melko tavallista, että taistelupaikkojen läheisyydessä olleita hautauksia on siirretty myöhemmin muualle tai niitä on kaiveltu metalliesineiden löytämisen toivossa (Niukkanen 2009: 90). Mahdollisten esinelöytöjen lisäksi havainnointia oli tutkimusluvan puitteissa mahdollisuus täydentää myös koekuopituksella.

Maastoharjoitukseen osallistui yhteensä 19 henkilöä, sillä moni kurssilaisista toi mukanaan perheenjäseniään (kuva 2). Tutkimus aloitettiin alueen historian kertaamisella ja jakamalla metallinetsijät ryhmiin, joista kukin sai oman kaistan, jolla edettiin systemaattisesti etelästä pohjoiseen. Kaivaminen suoritettiin kenttälapioidella ja lastoilla, dokumentointimenetelminä käytettiin valokuvausta ja GPS-mittausta. Suurin osa löydetyistä esineistöistä oli resenttiä (tehdasvalmisteisia rautanauloja, piikkilankaa, aaltopeltiä ja muuta metalliromua), mutta myös niiden kohdalla pohdittiin

Kuva 2. Ryhmiä työskentelemässä Yli-Lemun kartanon eteläpuolisella hakamaalla kurssin maastokartoituksessa. Kuva: Ulla Moilanen.

mm. sitä, mihin asioihin maaperässä kannattaa kiinnittää huomiota ennen mahdollista nostamista, miten esine kannattaa nostaa, miten materiaalia tulisi säilyttää ja miten löytö merkitään kartalle. Löytöpaikat peitettiin ja ennallistettiin mahdollisimman siististi, eikä maastoon jätetty kuoppia. Ainoa mahdollisesti taisteluun liittyvä löytö oli suurehko, 539 grammaa painava pala lyijyä, joka saattaa liittyä taistelun aikaiseen ammusten valamiseen (kuva 3).

Yli-Lemun kartanon omistajan Heidi

Limnellin kertoman mukaan alueella on aikaisemmin liikuttu metallinilmaisimien kanssa luvatta. Aarre maan alla -foorumilta löytyy viestiketjuja, joissa esitellään Lemun alueelta löytyneitä musketin- ja kanuunankuulia. Myös Turun museoihin on 1800-luvulta lähtien toimitettu Lemun alueelta löytyneitä kanuunoiden ja muskettien kuulia, joiden tarkkoja löytöpaikkoja ei tunneta (Moilanen 2014: 4). On mahdollista, että näiden löytöpaikat eivät kuitenkaan ole sijainneet nyt tutki-

Kuva 3. Sulanutta lyijyä, joka saattaa liittyä ammusten valamiseen Lemun taistelussa. Kuva: Ulla Moilanen.

tulla alueella. On ehkä aiheellista miettiä, johtuuko tutkimuksessa havaittu löytöjen vähäisyys turhan innokkaista, paikalla aikaisemmin vierailleista metallinilmaisinharrastajista vai siitä, että sotajoukot ovat olleet paikalla vain vajaan päivän ajan taistelun toisessa vaiheessa.

Arkeologia ja metallinilmaisinharrastajilta saatua palautetta käsitellään populaaristi *Arkeologia Nyt* -lehdessä 1/2015 (Moilanen & Saari). Palautteen perusteella kurssi todettiin hyödylliseksi ja informatiiviseksi. Osa kurssilaisista kertoi vasta kurssin ansiosta huomanneensa puutteellisten tietojen aiheuttamat vaarat. Arkeologeille itsestään selvien asioiden avaaminen ajan kanssa auttaa harrastajia ymmärtämään erilaisten maastossa tekemiensä ratkaisujen mahdolliset haittavaikutukset. Palautteen perusteella informaation lisääminen menneisyydestä ja oikeista toimintatavoista koettiin tärkeäksi. Monet olivat myös erittäin innokkaita tekemään yhteistyötä arkeologien kanssa. Arkeologien kanssa tehtävä yhteistyö ja tiedon lisääminen voivatkin mahdollisesti osaltaan estää myös tahallista muinaisjäännöksiin kaomista.

Arkeologit ovat itse käyttäneet metallinilmaisinta tutkimuksissaan, ja se on usein todettu hyödylliseksi apuvälineeksi (mm. Taavitsainen 1994; Halinen 1997; Haggrén 2008; Poutiainen 2010). Tämä koskee laitteen hyödyntämistä perinteisten arkeologisten menetelmien tukena, sillä pelkkä metallinilmaisimen käyttö voi vääristää tutkimustulosta ja osaltaan tuhota muinaisjäännöstä (Haapala 2014). Tutkimuskysymysten salliessa metallinetsijöiden käyttö kenttätyöapuna voikin olla hedelmällistä, ja harrastajien kanssa käytävää yhteistyötä on pääasiassa pidetty hyvänä asiana (mm. Järvi 2014; Siltaisuus & Wessman 2014; Vanhatalo 2014).

Arkeologien ja metallinetsijöiden maastossa tekemän yhteistyön lisäksi kurssien järjestämistä ja organisointia tulisi ehdottomasti lisätä, ja systemaattisen kursittamisen hyötyjä olisi kenties hyvä pohtia uudessa mittakaavassa. Kurssien

tarkoituksena ei luonnollisestikaan tule olla metallinetsijöiden rohkaiseminen, vaan väärän toiminnan kitkeminen ja muinaisjäännösten suojellisuuden aspektin avaaminen. Rohkaisemisen välttämiseksi kurseja ei ehkä kannata järjestää alueilla, joilla ”piipparointia” ei vielä juurikaan harrasteta, vaan nimenomaan niillä alueilla, joilla toimintaan liittyviä ongelmia esiintyy. Yleisesti ottaen voi todeta, että menneisyyden arvostaminen kytkeytyy tiedon määrään: mitä enemmän on tietoa, sitä enemmän on myös arvostusta. Kurssittamisella olisikin kenties mahdollista vaikuttaa yleisiin asenteisiin sekä tuottaa entistä enemmän muinaisjäännöksiä kunnioittavia metallinetsijöitä. Valveutuneiden metallinilmaisinharrastajien on myös maastossa helpompi puuttua mahdollisiin havaitsemiinsa väärinkäytöksiin, ja kurssitetut metallinetsijät pystyvät myös levittämään omaksumiaan tietoja eteenpäin muille harrastajille.

Bibliografia

Verkkolähteet

- Haapala, M. 2014. Metallinilmaisimien on hyvä renki mutta huono isäntä. Museoviraston blogi 7.7.2014. <<http://blogi.nba.fi/2014/metallinilmaisimien-on-hyva-renki-mutta-huono-isanta>> (Luettu 7.7.2014)
- Heikki Rantatupa – historialliset kartat -portaali: Suomen sodan 1808 kartat. <www.vanhakartta.fi>
- Järvi, P. 2014. Hopearahoja ja metallinilmaisimia. *Turun kaupungin kulttuuriblogi* 22.9.2014. <<http://www.kulttuuriatutrus.fi/kulttuuriblogi/hopearahoja-ja-metallinilmaisimia>> (Luettu 22.9.2014)
- Suhonen, M. 2012. Metallinetsijät maastossa ja museossa. *Artefacta*, uutiset 13.5.2012. <http://www.artefacta.fi/uutiset/metallinetsijat_maastossa_ja_museossa.284.news?8_o=10> (Luettu 13.5.2012)

Painamattomat lähteet

- Anttila, M. 2003. Kaarina Lemunniemi. Muinaisjäännösinventointi 2003. Inventointiraportti. Turun maakuntamuseon arkisto.
- Moilanen, U. 2014. Kaarina, Yli-Lemun kartano. Metallinilmaisinkartoitus 8.11.2014. Tutkimusraportti. Museoviraston arkisto.

Kirjallisuus

- Haggrén, G. 2008. Metallinetsin: hyvä renki, mutta huono isäntä. Pääkirjoitus. *SKAS* 2008/2: 2.
- Halinen, P. 1996. Arkeologian päivät Saarjärvellä. 3.-4.5.1996. *Muinaistutkija* 3/1996: 1.
- Halinen, P. 1997. Metallinilmaisimen käyttö arkeologiassa –seminaari Kansallismuseossa. *Muinaistutkija* 2/1997: 45–47.
- Jutikkala, E. & Nikander, G. (toim.) 1941. *Suomen kartanot ja suurtilat* II. Helsinki.

Karttunen 1932. Lemun verinen päivä isoäidin kertomana. *Hakkapeliitta* 1932/8: 237–239.

Lappalainen, J. T., Ericson Wolke, L. & Pylkänen, A. 2008. Suomen sodan historia 1808–1809. *SKS:n toimituksia* 1200.

Lähdesmäki, U. 2013. Muinaisjäännös löytyy metallinilmaisimella – ohjeita käyttäjälle. *Museokello* 2013: 10–11.

Moilanen, U. & Saari, M. 2015. Kokemuksia metallinetsijöiden kurssista Turun työväenopistossa. *Arkeologia NYT!* 1/2015: 16–17.

Niukkanen, M. 2009. Historiallisen ajan kiinteät muinaisjäännökset. Tunnistaminen ja suojelu. *Museoviraston rakennushistorian osaston oppaita ja ohjeita* 3.

Poutiainen, H. 2010. Polttohauta ja nastasolki? Rautakautisia inventointilöytöjä Pälkäneeltä ja Sääksmäeltä. *Pirkanmaan alta* 11: 25–33. Tampereen museoiden julkaisuja 112.

Pylkkö, I. 2011. Ruokolahti. Rautakauden gateway. *Museoviesti - Etelä-Karjalan maakuntamuseon tiedotuslehti* 2011: 33.

Siltainsuu, J. & Wessman, A. 2014. Yhteistapahtumia ja esineiden tunnistusta – Espoon kaupungin museon metallinilmaisinyhteistyö vuonna 2014. *Muinaistutkija* 3/2014: 34–40.

Taavitsainen, J.-P. 1994. Metallinilmaisimen käyttö Kuhmoisten Linnavuorella. *Arkeologia Suomessa - Arkeologi i Finland* 1988–1989: 81–92.

Vanhatalo, S. 2014. Muinaisuuden ja metallinpaljastimien jäljillä. *Hiisi* 1/2014: 31–34

Vilppo, M.-L. & Saressalo, L. 1986. *Kartano meren rannalla. Elämää ja historiaa Ala-Lemussa*. Turun Porvarillinen Kulttuuriyhdistys ry. Turku.

FM Ulla Moilanen on kenttärkeologi ja Turun yliopiston jatko-opiskelija. Hän on vetänyt arkeologian harrastajille suunnattuja kursseja Turun työväenopistossa vuodesta 2009.

ullamoilanen1@gmail.com

Katariina Nurminen

Pienten luiden seulominen kentällä ja laboratoriossa – Seulakoon merkitys palaneiden luiden talteenotossa

*Att sälla små ben i fält och i laboratorium
– sällstorlekens betydelse vid tillvaratagande av bränt ben*

Sällning av brända djurben i fält har väckt mycket diskussion genom åren. Vattensällning rekommenderas, men går sällan att genomföra. Vilken sällstorlek skulle vara tillräcklig för att ta tillvara små brända ben? Små fragment av däggdjursben är ofta omöjliga att identifiera närmare, medan även små fiskben kan vara fullt möjliga att artbestämma. För att få stöd för diskussionen gjordes ett konkret sällningsprov på ett benmaterial från en stenålderskontext. Resultaten var dels förväntade, dels överraskande.

Erilaiset seulakoot ja seulontamenetelmät palaneiden eläinten luiden talteenotossa kentällä ovat olleet työssäni jatkuvana keskustelunaiheena kaivauksilla työskentelevän henkilökunnan kanssa aina siitä lähtien, kun aloitin luuanalyysit vuonna 2001. Eritoten erikoistuttuani kaloihin ja saatuani vuosien varrella lukuisia eri tavoin talteen otettuja luuaineistoja analysoitavaksi, olen miettinyt paljon sitä, millainen seulontamenetelmä olisi järkevää. Monilla kaivauksilla on käytetty kalojen luille turhan suuria seulakokoja – siis sellaisia, jotka ovat optimaalisia suurimmalle osalle muista kaivauslöydöistä. Hyvin pienistäkin kalojen luunpaloista voi saada oleellista tietoa, edellyttäen tietenkin, että ne on ylipäätään otettu talteen. Toisaalta pienessä nisäkkään luusilpussa ei useimmiten ole paljoa tunnistettavaa. Kaivauksilla on usein tarkka ja kiireinen aikataulu ja on selvää, että aina ei voida käyttää aikaa pienimpiin yksityiskohtiin.

Maaillamalla on tehty joitain tutkimuksia ja käyty keskustelua luiden talteen saantiin käytettävistä seulontamenetelmistä ja seulaverkon silmäkoosta (mm. James 1997; Vale & Gargett 2002; Gobalet 2005; Zohar & Belmaker 2005). Suomessa luiden seulontaa on aiemmin tutkinut Auli Tourunen historiallisen

ajan luuaineistosta (Tourunen 2004). Näitä tutkimuksia ei voida suoraan soveltaa Suomen kivikautisen kalanluuaineiston seulomisessa, koska niissä on käytetty palamattomia luuaineistoja ja Suomessa kaikki löytynyt kivi- ja varhaismetallikautinen kalanluuaineisto ja suurin osa nisäkkäiden luista on palanut. Palaessa osa luista tuhoutuu kokonaan ja säilyneet luut ovat yleensä pieniä palasia mm. paksummista luiden nivelkohdistista (Nurminen painossa; Vaneeckhout et al. 2013). Erityisesti palaneet kalojen luut ovat pääosin pieniä. Järviin keskittynyt arkikalastus tuottaa saaliiksi monenkokoisia kaloja ja pienet kalat ovat olleet yhtä arvokasta ravintoa kuin suuremmatkin (Nurminen käsikirjoitus).

Koska tutkijankammiosta ei pysty pelkien keskustelujen perusteella antamaan ohjeita kenttähenkilökunnalle täydessä yhteisymmärryksessä, päätin osallistua itse kaivaukselle ja ottaa vastuulleni sieltä löytyvien luiden talteenoton ja seulonnan. Osallistuin Helsingin yliopiston arkeologian oppiaineen järjestämälle opetuskaivaukselle Vantaan Hakkilan Brunabergetissa kahtena peräkkäisenä kesänä 2011 ja 2012. Kaivauksia johti molempina kesinä FT Petri Halinen.

Seulontakokeet Brunabergetin luista Kesä 2011

Vantaan Brunabergetin asuinpaikka on sijainnut merenrantaterassilla ja se ajoittuu myöhäismesoliittiseen aikaan (Halinen 2012). Asuinpaikalla oli painanne ja toiveet luukeskittymän löytämisestä olivat korkealla. Kesällä 2011 kaivetulta alueelta luita tuli harvakseltaan ja tunnistin jo kentällä luut hylkeiksi (*Phocidae sp.*). Kaivauksella käytettiin 3,7 mm seula (Halinen 2011). Otimme kuitenkin runsaasti maanäytteitä pusseihin luulöytöjen sekä tummempien nokimaakeskittymien ympäriltä tarkoituksena seuloa nämä maat myöhemmin laboratoriossa pienemmällä seulakoolla.

On selvää, että vesiseulonnalla saataisiin paras lopputulos pienten luiden talteenotossa. Se on kuitenkin hidasta ja liian usein vesiseulonnan käyttöä rajoittaa käytössä oleva rajallinen aika tai budjetti. Lähdin tekemään seulontakokeita sillä ajatuksella, että voisin löytää optimaalisen seulakoon käytettäväksi jo kentällä, jos kaivajan pelkka sattuu onnekaasti osumaan pieniä luunpaloja sisältävään keskittymään. Silloin kaivauksella voitaisiin käyttää suurempaa seulakokoa ja vain keskittymät seulottaisiin pienemmällä silmäkoolla. Näin ei toisaalta tarvitsisi kuljettaa suuria maanäytepusseja laboratorioon myöhempää seulontaa varten ja toisaalta pienemmätkin luut saataisiin oleelliselta osalta otettua talteen.

Valitsin aluksi viisi erikokoista seula, 4 mm, 2 mm, 1 mm, 0,630 mm ja 0,224 mm. Neljän millimetrin seula meni läpi lähes kaikki maa-aines, seulaan jäi lähinnä juuria, turvetta ja kiviä. Joitain isompia luita jäi myös tähän seulaan, mutta ne olisivat olleet kentällä helposti poimittavissa talteen ilman seulomistakin. Kahden millimetrin seulassa sama toistui vain pienemmin fragmentein. Yhden millimetrin seulaan jäi selvästi eniten maa-ainesta, seula meni läpi lähinnä vain hienoa hiekkaa. Kaksi tiheintä osoittautuivat luiden seulomisessa liian pieniksi. Toiseksi tiheimmästä 0,630 mm seula meni läpi

enää todella hienoa, täydellisen pehmeää rantahiekkaa. Tihein seuloista ei toiminut ollenkaan maa-aineksen seulonnassa.

Jatkoin seulomista kolmella seulakoolla, 4 mm, 2 mm ja 1 mm. Kaikki maat seulottiin jokaisella seulakoolla. Neljän millin seula oli tässä sinänsä tärkeä, koska sen avulla sain helposti ja nopeammin kuin käsin nyppimällä poistettua maa-aineksesta juuret ja kivet ja varsinainen luiden seulominen helpottui. Luita ei kuitenkaan meinannut löytyä. Seulontaa varten otetuista lukuisista pusseista neljän millimetrin seulaan jäi vain 3 luita, joista yksi oli nisäkkään (*Mammalia*), mahdollisesti hylkeen, kylkiluun (*costa*) pala. Kahden millimetrin seulaan jäi jo 26 fragmenttia ja yhden millimetrin seulaan 70 fragmenttia mutta ne olivat pienempiä nisäkkään luun palasia, eikä niitä pystynyt tunnistamaan.

Kaivauksen lopussa oli alueen etelä- ja pohjoisreunoilta otettu vielä talteen isommat maanätepussit. Eteläisen näytteen tulokset olivat pettymykseksi samanlaiset kuin varsinaiset seulontaa varten otetut näytteet. Tunnistamattomia pieniä nisäkkään luita, 4 millin seula 4 fragmenttia, 2 millin seula 19 fragmenttia ja 1 millin seula 14 fragmenttia. Pohjoisesta maanäytteestä löytyi kuitenkin jo vähän tunnistettavaakin. Luiden kokonaismäärä oli isohko ja isoin osa oli pientä nisäkkään luunmurua. Harvimmasta 4 millin seula löytyi 49 fragmenttia, joista yksi oli hylkeen sormiluun pala (*phalang*), yksi nisäkkään selkänikaman (*vertebra*) pala ja yksi hauen (*Esox lucius*) selkänikaman pala. Keskimmäisestä 2 millin seula löytyi 126 luufragmenttia, joista yksi oli isohkon särkikalan (*Cyprinidae sp.*), ehkä lahnan (*Abramis brama*) tai säyneen (*Leuciscus idus*) leukaluun (*dentale*) etupää. Muita 2 millin seula löytyneitä luita ei pystynyt tunnistamaan, kuten ei myöskään 1 millin seula löytyneitä 155 luufragmenttia.

Kokonaisuudessaan kentällä talteen otettujen luiden ja seulottujen luiden analyysissä aineistosta löytyi vain hyljettä, haukea ja tuo yksi särkikalan leuan pala. Hylkeistä ei ollut yhtään sellaista luita, joista olisi voinut määrittää lajin. Hylkeen tunnistettuja luita oli koko aineistossa 31 ja hylkeen vähimmäisyk-

silömäärä oli 2. Seulasta löytyneen hauen nikaman lisäksi aineistossa oli toinen hauenluu, kulunut leukaluun pala. Kaikki luut olivat kuluneita ja erodoituneita. (Nurminen 2011.) Luiden huonon kunnon takia koko luuaineiston tunnistamisprosentti oli vain 2,95 % (Halinen 2011: 16).

Kesä 2012

Koska Brunabergetin kaivaukset jatkuivat seuraavana kesänä 2012 ja seulontatulokseni edelliseltä vuodelta olivat jääneet keinoiksi, päätin jatkaa koetta vielä toisenkin kesän (Kuva 1). Asuinpaikka oli sijainnut joka tapauksessa meren rannalla ja sieltä oli löytynyt merellistä faunaa. Oli hyvinkin mahdollista, että jostain löytyisi myös jätekuoppa, eli kunollinen luukeskittymä.

Kesällä 2012 maanäytteitä luiden ympäriltä otettiin runsaammin ja isompiin pusseihin kuin edellisenä vuonna. Aina, kun maassa havaittiin useampi luun palanen, otettiin niiden mukana talteen ympäröivää hiekkaa, että saataisiin kaikki luulöydöt talteen. Myös liesien ympäriltä otettiin maata talteen. Luita löytyi edelleenkin alueelta harvakseltaan ja luiden kunto oli yhtä heikkoa kuin edellisenä vuonna. Luut olivat hauraita ja helposti murenevia.

Pääkaivannon ulkopuolelta, kaivausalueelta 9 (Halinen 2012), löytyi pieneltä alueelta runsaasti vaaleankellertävää pienen pientä luun näköistä silppua. Se oli erilaista kuin muut kaivaukselta löydetty luut, ja tämä maa-alue otettiin kokonaisuudessaan talteen pusseihin.

Seuloin alkusyksyllä 2012 edeltävän kesän kaivauksen kaikki maanäytteet laboratoriossa. Käytin edellisenä vuonna hyväksi toteamiani 4 mm, 2 mm ja 1 mm seulakokoja. Seuloin edellisvuoden tapaan jokaisen pussin erikseen ensin 4 mm seulalla, sitten 2 mm ja lopuksi vielä 1 mm seulalla. Seulonta eteni hitaasti, sillä hiekat pussien sisällä olivat vielä märkiä ja märkää hiekkaa oli mahdotonta seuloa nelosta pienemmällä silmäkoolla. Jouduinkin jokaisen työpäivän päätteeksi kaata-

maan pusseista hiekkaa ämpäreihin kuivumaan seuraavaa päivää varten.

Kaivausalueen 9 pientä, vaaleaa silppua jäi sekä 2 mm että 1 mm seuloihin. Se oli hyvin vaaleaksi palaneen luun näköistä mutta muodotonta. Vasta mikroskoopilla tehty tarkempi tutkimus osoitti, että silppu ei ollutkaan luuta vaan pieniä juuren palasia.

Muuten luuaines muistutti edellisvuoden löytöjä. Luut olivat pieniä, muodottomiksi kuluneita nisäkkään luun hauraita ja jauho-maisia palasia. Neljän millimetrin seulaan jäi yhteensä 780 luufragmenttia, joista vain 6 oli tunnistettavissa. Tunnistetut luut olivat hylkeen kaksi sormiluuta, yksi nisäkkään kynsiluu (*phalang* 3), hauen leukaluun pää sekä särkikalasta kaksi luuta, leukaluun pää ja pala kielen alla olevasta luusta (*epihyale*) (Nurminen 2012). Kahden millimetrin seulaan jäi 2343 pientä luufragmenttia ja yhden millimetrin seulaan peräti 3914 fragmenttia. Näissä ei ollut yhtään tunnistettavaa palaa.

Koko kaivausalueen luuaineiston analyysin tulos oli vieläkin masentavampi kuin edellisenä vuonna. Tunnistettuja luita oli vuoden 2012 kaivaukselta vain 22 fragmenttia, joista 14 voitiin määrittää lajilleen tai suvulleen. Hylkeen luita löytyi 11, joiden joukosta ei ollut yhtään sellaista luuta, joista olisi voinut määrittää tarkemman lajin. Yksi uusi laji sentään eläinlistaan saatiin, koska luiden joukosta löytyi metsäjäniksen (*Lepus timidus*) takajalan sormiluun pala. Lisäksi seulonnassa löytyi kaksi särkikalan luuta ja yksi hauen luu. (Nurminen 2012). Tunnistamisprosentti oli vain 0,27 % (Halinen 2012: 18).

Mietintöjä Brunabergetin luuaineiston seulomisesta ja tuloksista

Vietettyäni syksyllä 2012 pari kuukautta laboratoriossa hiekkapussien kanssa ja saatua tulokseksi vain kasan tunnistamatonta luusilppua, tunsin kaiken vaivannäön jälkeen oloni todella turhautuneeksi. Tulos seulonnasta oli, että jos maassa ei ole silminnähettävää luuta, luuta ei sitten ole ollenkaan ja että pelkän nisäkäsaaineiston seulontaan ei ole

tarpeen käyttää yhtään Brunabergetin kaivauksella käytettyä 3,7 mm silmäkokoa pienempää seulaa. Tätä pienempään silmäkokoon jäi laboratoriossa vain yksi tunnistettava luu, ensimmäisen kesän 2011 seulonnasta tullut särkikalan leukaluun pää. Vasta ajan kuluessa ymmärsin tulokseni arvon.

Koska tulos ei kuitenkaan ollut sitä, mitä olin lähtenyt hakemaan ja halusin tietää enemmän nimenomaan kala-aineistoihin sopivasta seulan silmäkoosta, päätin pyytää Museovirastosta tutkittavakseni vuonna 2004 graduuni analysoimani Nilsin Lohilahden vuoden 2002 kaivauksen ison kalanluukeskitymän.

Seulontakoe Nilsin Lohilahden koekuopasta 27

Nilsin Lohilahden kivikautinen järvenranta-asuinpaikka sijaitsee Syvärijärven etelärannalla. Alueella tehtiin koekaivaus vuonna 2002. Koekuopasta numero 27 löytyi mahdollinen muinainen tulisija ja runsaasti palanutta luuta. Koekuopassa oli myös varhaista asbestikeramiikkaa. (Kankkunen 2002.)

Nilsin Lohilahden luuaineisto sisältyi vuonna 2006 valmistuneeseen pro gradu -työhöni Sisämaan keski- ja myöhäisneoliittisesta kalastuksesta (Nurminen 2006). Koekuopasta 27 oli otettu talteen runsaasti isoja pussillisia hiekkansekaista pientä luusilppua. Suurin osa luista oli kalaa (Nurminen 2006).

Seuloin loppusyksyllä 2012 kaikki hiekkansekaiset luupussit ja aiemmin analysoimani luut 4 mm, 2 mm ja 1 mm seuloilla eli samoilla, joita olin käyttänyt Brunabergetin luuaineiston seulontakokeessa. Seuloin sekä tunnistetut että tunnistamattomat luut. Brunabergetin pussien seulonnassa haasteena oli märkä hiekka, Nilsin luiden kohdalla kohtasin heti ensimmäisenä päivänä uuden ongelman. Nyt luiden mukana ollut hieno hiekka oli niin pölisevän kuivaa, että se meni ihoon, hiuksiin ja henkeen ja jouduin jo ensimmäisen työpäivän jälkeen pitämään muutaman päivän tauon ja hakemaan lääkäriltä antibioottikuurin poskiontelontulehduksen takia. Työ jatkui lääkekuurin purtua hengityssuojaimen kanssa.

Alla olevassa taulukossa ovat koekuopasta 27 vuonna 2004 lajilleen tai suvulleen analysoimani kalalöydöt sekä 4 mm ja 1 mm seuloista löytyneet tunnistetut luut (Nurminen 2004). Tiheimmästä 1 mm seulasta löytyi näiden luiden lisäksi iso kasa ruotoja (*costa*, *lepidotrichia*, *pterygiophora*) ja pieniä nikaman (*vertebra*) palasia. Suurin osa kaikista luista jäi 2 mm seulaan.

Kalalaji tai suku	V. 2004 analyysissa tunnistetut luut	V. 2012 4 mm seulasta löytyneet luut	V. 2012 1 mm seulasta löytyneet luut
Hauki (<i>Esox lucius</i>)	725 fr (joista hampaita <i>dens</i> 284 fr)	88 fr	1 fr <i>angularare</i> (pieni alaleuassa oleva luu) + iso kasa hampaita
Kuha (<i>Sander lucioperca</i>)	5 fr	1 fr	-
Ahven (<i>Perca fluviatilis</i>) ja ahvenkalat (<i>Percidae</i>)	831 fr (joista kylkiluun <i>costa</i> päitä 42 fr)	52 fr	13 fr (pään luita <i>articulare</i> , <i>praemaxillare</i> , <i>maxillare</i> , <i>parasphenoidium</i>)
Made (<i>Lota lota</i>)	19 fr	3 fr	-
Siika (<i>Coregonus lavaretus</i>)	189 fr	10 fr	pieniä nikaman paloja oli 1 mm seulassa
Lohi (<i>Salmo salar</i>) ja lohikalat (<i>Salmonidae</i>)	13 fr, joista analysissa 1 fr lohita ja loput suvulleen <i>Salmonidae</i>	-	-
Särkikalat (<i>Cyprinidae</i>): lahna (<i>Abramis brama</i>), turpa (<i>Leuciscus cephalus</i>), säyne (<i>Leuciscus idus</i>) ja särki (<i>Rutilus rutilus</i>)	431 fr, joista analyysissä 13 fr lajilleen ja loput 418 fr suvulleen <i>Cyprinidae</i>	26 fr	2 fr (<i>urohyale</i> kielen alta ja nielu-kaaren luoos <i>pharyngeum</i>)

Nilsin Lohilahden seulonta- kokeen tulokset

Alkuoletuksena minulla oli, että 4 mm seula on aivan liian harva pienten kalanluiden talteen saamiseksi. Se tuntui itsestäänselvyydeltä ja osoittautui oikeaksi. Tunnistettujen luiden kokonaismäärään nähden vain murto-osa niistä jäi 4 mm seulaan. Suurin osa luista jäi 2 mm seulaan. Olin ennakkoon ajatellut 1 mm seulakoon olevan pienten luiden kanssa aina ehdoton, mutta tässä kokeessa 1 mm seulasta löytyikin tosi vähän tunnistettavia luista. Suurin osa 1 mm seulaan jääneistä luista oli pieniä lajilleen tai suvulleen tunnistamattomia ruodon tai nikaman palasia. Iso osa hauen hampaista löytyi myös 1 mm kasasta. Yhdellä hauella on niin paljon hampaita, että hampaiden laskeminen hauen luufragmenttien yhteismäärään vääristää väistämättä hauen osuutta löydettyistä kaloista.

Pienikokoisimmassa luumassassa eli siinä, joka meni läpi 1 mm seulasta, oli vain 25 tunnistettavaa fragmenttia. Näistä 7 fr oli haukea (5 hammasta ja 2 eväruodon päätä), 7 fr ahventa (kaikki kylkiluun päitä) ja 3 fr särkikalaa (kielen alla olevan *urohyale*-luun pää ja 2 eväruodon päätä). Näissä olisi siis vesiseulonta ollut parasta, mutta tunnistettujen luiden koko lopputulokseen nähden, näiden luiden puuttuminen ei olisi ollut merkityksellistä. Ahvenen kylkiluut menevät pääsääntöisesti läpi pienemmistä rei'istä kuin muiden kalojen, sillä ne ovat kapeita ja ohuita myös nivelpäästä. Pienen kuhan kylkiluut voivat olla samanlaisia. Kuhaa on kuitenkin ollut suomalaisissa luuaineistoissa hyvin vähän ja pääosin isoista kalayksilöistä (Nurminen 2006; käsikirjoitus).

Olisi aina parasta, jos kaivaukselta voitaisiin ottaa talteen kaikki luuaineisto pienintä murusta myöten, koska jopa niistä 1 mm seulasta läpi menevistä fragmenteista voi tunnistaa lajejakin. Aina on se mahdollisuus, että juuri tästä kasasta löytyy se pieni puuttuva palanen, jota ei koko muussa aineistossa ole. Koska täydellisyyteen ei aina ole resursseja, on etsittävä kompromisseja. Tämän kokeen perusteella voisi esittää, että jos kalakeskitty-

män seuloo kentällä 2 mm seulalla, hukka ei välttämättä ole kovin merkittävä. Välttämättä. Kaikki tässä kokeessa 1 mm seulasta löytyneet ja 1 mm seulan läpi menneet luut olivat sellaisia, joita oli aineistossa muutenkin runsaasti.

Alla olevassa taulukossa on vertailu tilanteesta, jossa seulakokona olisi koko koe-kuopan 27 aineistossa käytetty vain isointa 4 mm silmäkokoa, kuten kentällä joskus on tehty. Se olisi muuttanut koko lajijakaumaa.

Kalalaji tai suku	Prosenttiosuus luuanalyysin tunnistetuista luista	4 mm seulasta löytyneiden luiden prosenttiosuus
Hauki	33 % (ilman hampaita 23 %)	49 %
Kuha	0,2 %	0,6 %
Ahven ja ahvenkalat	38 %	29 %
Made	0,9 %	1,7 %
Siika	8,5 %	5,6 %
Lohi ja lohikalat	0,6 %	0 %
Särkikalat	19 %	14 %

Jos luut olisi otettu talteen 4 mm seulalla, hauen osuus olisi ollut puolet koko löytöaineistosta. Kaikkien muidenkin lajien suhteelliset osuudet olisivat muuttuneet. Lähes kaikki tunnistetut lajiryhmät kuitenkin löytyivät jo 4 mm seulasta. Tiheämmän 2 mm seulan käyttö lisäsi lajistoon lohen ja rikasti särkikalalajistoa.

Päätelmiä ja pohdintaa

Kuten aiemmin totesin, vesiseulonnalla saadaan parhaiten talteen pienimmätkin luunpalat. Jos vedellä seulominen ei ole taloudellisesti tai ajankäytöllisesti mahdollista, voidaan käyttää myös tavallista lävikköseulaa. Se tuottaa kuitenkin jonkin verran hukkaa löytöaineistossa ja osa lajeista saattaa jäädä löytymättä. Jos luukeskittymiä otetaan talteen hiekkoinen seulottavaksi myöhemmin laboratoriossa, märät hiekat on syytä kuivattaa

ensin. Märkä hiekka ei mene pienestä seulasta läpi vaan paakkuuntuu ja tukkii koko seulan. Seulottaessa on tarpeen käyttää myös hengityssuojainta, koska kuiva hiekka pölyisee ja voi aiheuttaa terveysongelmia.

Vantaan Brunabergetin luuaineiston perusteella nisäkkäiden luiden seulomiseen näyttäisi riittävän 4 mm silmäkoko. Tässä seulontakokeessa minulle yllättävää oli, että Nilsin Lohilahden koekuopan 27 aineistossa pääosa kalalajistosta löytyi jo 4 mm seulasta. Kalojen luukeskittymät pitäisi kuitenkin seuloa 2 mm seulalla. Se lisää luulöytöjen lukumäärää, koska niin monet luut ovat peräisin pienikokoisista kaloista. Sillä saadaan parempi lopputulos lajien prosentuaalisesta jakaumasta, jolla on merkitystä asuinpaikan arkeologiseen tulkintaan. Tiheimmällä 1 mm seulalla ei tässä luukeskittymässä ollut enää merkitystä tulokseen.

Palaneiden luuaineistojen talteenotomenetelmä voi vaikuttaa merkittävästi lopullisiin tuloksiin. Kun tähän lisätään muita epävarmuustekijöitä kuten sattuma luiden löytymispaikoista ja säilymisongelmat, ei pelkän luufragmenttien lukumäärän perusteella voida sanoa mitään varmaa kunkin eläimen merkityksestä asuinpaikan ihmisten elämässä ja taloudessa. Jokainen löytöpaikka on yksilöllinen ja tuloksia tulkittaessa kaikki osatekijät on otettava huomioon. Asuinpaikan sijainnilla, mahdollisella muulla eläinlajistolla ja muulla löytöaineistolla, tallennusmenetelmällä ja tafonomialla on merkitystä lopputuloksiin.

Kuva 1. Ingrid Nurminen (7 v.) avustaa seulonnassa Vantaan Brunabergetin kaivauksella vuonna 2012. Kuva: Katariina Nurminen.

Bibliografia

Painamattomat lähteet

- Halinen, P. 2011. *Vantaa Brunaberget. Kivikautisen asuinpaikan kaivaus*. Kaivausraportti. Helsingin yliopisto, arkeologia.
- Halinen, P. 2012. *Vantaa Brunaberget. Kivikautisen asuinpaikan kaivaus*. Kaivausraportti. Helsingin yliopisto, arkeologia.
- Kankkunen, P. 2002. *Nilsia Lohilahti. Kivikautisen asuinpaikan koekaivaus*. Kaivausraportti. Museovirasto.
- Nurminen, K. 2004. Luuanalyysi. Liite kaivausraportissa Kankkunen 2002.
- Nurminen, K. 2006. *Sisämaan keski- ja myöhäisneoliittinen kalastus – kalanluiden kertomaa*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, arkeologia.
- Nurminen, K. 2011. Osteologinen analyysi. Liite kaivausraportissa Halinen 2011.
- Nurminen, K. 2012. Osteologinen analyysi. Liite kaivausraportissa Halinen 2012.

Käsikirjoitukset

- Nurminen, K. (käsikirjoitus). *Stone Age Fishing in Finland*. Väitöskirjan käsikirjoitus. Helsingin yliopisto, arkeologia.
- Nurminen, K. (painossa). Taphonomy of burned fish bones – Burning experiments in the open fire. *Environmental Archaeology: The Journal of Human Palaeoecology*.

Tutkimuskirjallisuus

- Gobalet, K. 2005. Discussion. Comment on "Size matters: 3-mm Sieves Do Not Increase Richness in a Fishbone Assemblage from Arrawarra I, an Aboriginal Australian Shell Midden on the Mid-north Coast of New South Wales, Australia" by Vale and Gargett. *Journal of Archaeological Science* 32: 643–645.
- James, S. 1997. Methodological Issues Concerning Screen Size Recovery Rates and Their Effects on Archaeofaunal Interpretations. *Journal of Archaeological Science* 24: 385–397.

- Tourunen, A. 2004. Pienseulakokeilu Turun kaupunginkirjaston kaivauksilla. *SKAS* 2/2004: 42–49.
- Vale, D. & Gargett, R. 2002. Size matters: 3-mm Sieves Do Not Increase Richness in a Fishbone Assemblage from Arrawarra I, an Aboriginal Australian Shell Midden on the Mid-north Coast of New South Wales, Australia. *Journal of Archaeological Science* 29: 57–63.
- Vaneeckhout, S., Salmi, A.-K., Junno, J.-A. 2013. Archaeological Refuse Fauna in Finland: Understanding the Role of Bone Combustion. *Anthropozoologica* 48 (1): 125–134.
- Zohar, I. & Belmaker, M. 2005. Discussion. Size does matter: methodological comments on sieve size and species richness in fishbone assemblages. *Journal of Archaeological Science* 32: 635–641.

FM Katariina Nurminen on arkeo-osteologi. Hän valmistelee väitöskirjaa Suomen kivi-kauden kalastuksesta Helsingin yliopistossa arkeologian oppiaineessa.
katariina.nurminen@gmail.com

Riku Kauhanen

Kiviä haudoissa, kertomuksia arkistoissa

Stenar i gravar, berättelser i arkiv

Den här artikeln behandlar avsiktliga placerade stenar i gravar, deras betydelse samt hur man undersöker fenomenet med hjälp av triangulering. De viktigaste källorna är stenar som har hittats i arkeologiska utgrävningar och material från finska folkminnesarkiv. I utgrävningar har stenar påträffats i gravar från järnåldern fram till 1700-talet. I tidigare undersökningar och i texter från folkminnesarkiv förekommer flera tolkningar, varav en del är praktiska och en del är rituella. Förutom de påträffade tolkningarna av stenarna visade arkivstudien att arkeologiska och folkloristiska material tillsammans kan ge fruktbar kunskap om ett forskningsobjekt.

Artikkeli perustuu Turun yliopiston folkloristiikan arkistolinjalle toukokuussa 2014 valmistuneeseen pro gradu -tutkielmaani. Työssä tarkastelin folkloristiikan ja arkeologian yhdistämistä triangulaatioksi kutsutulla menetelmällä käyttäen esimerkkinä hautoihin asetettuja yksittäisiä kiviä, joita tunnetaan eri puolilta Suomea ja eri aikakausilta arkeologisista tutkimuksista. Näiden kivien merkitysten tulkinnat ovat vaihdelleet, ja suurimmassa osassa tutkimuksia ne on yksinkertaisesti todettu hautoihin tarkoituksellisesti asetetuiksi. Tutkiakseni kivien merkitystä etsin Helsingissä ja Joensuussa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran perinnearkistoista kiviin liittyvää perimätietoa. Lisäksi käytin Suomen Kansan Vanhat Runot -tietokantaa.

Arkeologista ja folkloristista aineistoa yhdistäessäni käytin aineistotriangulaatioksi kutsuttua tutkimustapaa, jossa samaa ilmiötä havainnoidaan eri aineistoissa ja tiedon lähteet erotellaan niiden metodien mukaisesti, joilla tieto on kerätty (ks. Tuomi & Sarajärvi 2013: 144–145; Denzin 1978: 295). Tässä tapauksessa etsin edellä mainittuja kiviä arkeologisista tutkimuksista ja perinnearkistojen teksteistä. Arkeologisissa tutkimuksissa tämä tarkoitti sellaisten tutkimusraporttien

tai -julkaisujen etsimistä, joissa mainitaan ruumishaudauksen yhteydessä hautauksen (vainajan tai arkun) yhteyteen laitettu kivi tai kiviä, joilla perustellusti arveltiin olevan selkeä merkitys. Folkloristisessa aineistossa etsin sellaisia tekstejä eli uskomustarinoita, historiallisia tarinoita, käsikirjoituksia tai muita vastaavia mainintoja, joissa esiintyy hautauksen yhteydessä kivi. Keskeinen yhdistävä tekijä arkeologian ja folkloristiikan ilmiöille on perinne ja sen ilmeneminen: konkreettisina hauta-antimina ja puhuttuna välitettynä perinteinä.

Kivien asettaminen hautaan eri kulttuureissa

Aiempaa tutkimushistoriaa hautoihin asetetuista kivistä on hajanaisesti eri kulttuureista ja eri ajanjaksoilta. Yksittäisten kivien asettaminen hautaan tunnetaan useampien kulttuurien keskuudessa, muun muassa juutalaisuudessa (ks. Reik 1964: 40–56) ja islamissa (ks. Tritton 1938: 654). Osa tarkastelemistani kohteista on 1700-luvulta, jolloin Suomessa liikkui venäläisen sotaväen mukana useiden etnisten ryhmien edustajia (mm. kasakoita). Tästä syystä kiviin liittyvät uskomukset ja

merkitykset voivat olla peräisin esimerkiksi ortodokseilta, juutalaisilta tai muslimeilta. Vanhimmissa kohteissa kyseessä voivat olla esikristilliseltä ajalta peräisin olevat tavat.

Milton Nuñez luettelee Tranvikin hautauksia koskevan artikkelinsa yhteydessä muutamia hautaustapoja ja tapauksia, joissa hautoihin on asetettu kiviä. Nämä tavat eivät kuitenkaan selitä Tranvikin hautarituaalia. Yhtenä esimerkkinä Kreikan maaseudulla pappi tekee ristinmerkin kivelle, joka oli aiemmin vainajan rinnan päällä. Myöhemmin maata siroteltiin kivelle ja sen päälle kaadettiin viiniä ristin muotoon. Sen jälkeen pappi ja läsnäolijat heittelevät maata auki olevaan arkkuun ja pappi sanoo: ”maasta olet sinä tullut, maaksi olet jälleen tuleva”. Sitten arkku suljettiin. Nuñezin mukaan rituaalissa kivi korvaa vainajan rinnalle asetettavan ikonin tai kukan (Nuñez 1989: 55). Evel Gasparini luettelee artikkelissaan *Studies in Old Slavic Religion: Ubrus* slaavilaisella alueella, joihin hän vertailussaan lukee myös Suomen ja Viron, useita eri hautajaistapoja joissa käytetään kiviä. Kalugan alueella Keski-Venäjällä valkoiseen kangaspalaan kiedottu kivi asetetaan ikoneiden alle 40 päiväksi kuoleman jälkeen. Nižni Novgorodissa Olonecissa vainajan päätä tukevan pitkän tyynyn lähelle laitetaan kivi. Bosniassa, Ramajoella asetetaan kivi tyynyksi vainajan pään alle (Gasparini 1962: 123).

Englannista ja sen lähialueilta on tavattu arkeologisissa kaivauksissa keskiaikaisia hautauksia, joissa hautoihin on selkeästi asetettu kiviä. Kiviä on laitettu muun muassa tyynyiksi pään alle tai tukemaan vainajan päätä. Viimeisellä ilmiöllä ei liene yhteyttä Suomessa tavattaviin hautauksiin. Iso-Britanniassa hautoihin asetetut kivet tunnetaan muun muassa ”korvaläppinä” (earmuffs). Hautauksissa tämä näkyy vainajan pään molemmille puolille asetettuina kivinä, jotka ovat tukeneet päätä. Ajallisesti nämä hautaukset ovat peräisin 900–1100-luvulta jKr. (Daniell 2005: 178).

Tutkija Christopher Daniellin mukaan haudatun vainajan ruumiinosista pään merkitystä on painotettu, ja hautaan asetetut kivet liittyvät tähän korostumiseen. Korvien viereen asetetuilla suurilla kivillä estet-

tiin päätä liikkumasta sivusuunnassa. Daniell arvelee, että päätä on saatettu tukea myös kasaamalla maata sen molemmin puolin, mutta tätä on vaikeampaa todeta arkeologisesti. Mikäli maata ei ole käytetty lainkaan tukena, kivillä Daniellin mukaan voi olla symbolinen merkitys. Kivien tehtävä oli pitää pää katsomassa suoraan eteenpäin, jotta tuomiopäivänä nouseva kuollut näkisi suoraan ylösnousevan Kristuksen. Kivet liittyvät läheisesti samaan aikaan harjoitettuihin hautarituaaleihin, joissa hauta varustettiin hiilellä (*charcoal grave*), tiilenpaloilla, kalkilla ja tuhalla. Nämä aineet ilmeisesti auttoivat ruumista säilymään. Merkittävää on, että samaan aikaan kun kirkko alkoi korostaa kiirastulen merkitystä 1100–1200-luvuilla, nämä hautailmiöt Englannissa katosivat. Ajanjaksoon liittyy myös ruumiiden kokeminen vaarallisina, jolloin usko aggressiivisiin kummituksiin alkoi levitä. Samalla ruumiiden uskottiin pitävän hallussaan erityisiä voimia. Esimerkiksi kuolleiden hampaiden uskottiin parantavan hammassärkyä (Daniell 2005: 178–179). Varhaisimmat havainnot kivistä ruumishaudoissa Suomessa ovat samalta ajalta.

Korvaläpät tunnetaan myös Irlannissa kristillisten hautausten yhteydestä. Mount Gamblesta Swordsista (Dublinista pohjoiseen) löydettiin vuonna 2003 kaivausten aikana 281 hautaa. Joukossa oli niin pakanallisia kuin kristillisiä hautoja, joista osa on samalta ajalta. Hautausmaata arvioidaan käytetyn radiohiiliajoitusten perusteella ajanjaksona 550–1150 jKr. Hautauksissa oli selkeänä erottavana tekijänä vainajan hautausasennon ohella kivien käyttö hautaa rajaavina loh-kareina sekä vainajan pään tukeminen molemmin puolin päätä asetelluilla kivillä. Kivet pään ympärillä liittyivät tutkijoiden mukaan kristillisiin hautoihin (O’Donovan & Geber 2009: 64, 66–68, 73).

Tapa käyttää kiviä vainajien tyynyinä tunnetaan myös keskiajan Englannista. Nämäkin haudat ovat peräisin 900–1100-luvulta. St Maryn kirkosta Stowista tunnetaan poikkeuksellisesti myöhempiä, 1200-luvulta peräisin olevia hautauksia. Niissä on suuria

eroja hautausmaittain: St Nicholaksessa Lontoossa 15 ”tyynyhautaa” 22:sta oli naisten hautoja. Raundsissa taas pääosa näistä oli miesten hautauksia arkkujen kanssa Barton-on-Humberissa ja arkuttomia Yorkissa St Andrewssa ja St Helen-on-the-Wallsissa. Herefordin katedraalista tavattiin kolme hiilellä käsiteltyä hautaa, joissa oli kivitynnyt. Daniell jättää kivitynnyjen käytön merkityksen arvailujen varaan. Yhdeksi syyksi hän arvioi rankaisemisen; ylösnouseva ruumis tuntisi herätessään pään alla kylmän ja epä mukavan kiven. Koska nämä hautaukset kuitenkin yhdistyvät usein kirkkoihin, kivitynny voi olla myös yhteydessä arvovaltaan tai katumukseen ja nöyryyteen. Yksi merkittävimmistä ja tunnetuimmista kivitynny saaneista haudatuista oli kuningas Henry II:n (1133–1189) poika prinssi Henry (1155–1183), joka haudattiin rikollisen hirttoköysi kaulassa säkkikankaiden ja tuhkien päälle, kivet asetettuna pään ja jalkojen alle merkkinä katumuksesta (Daniell 2005: 158–159).

Keskiajan Englannista tunnetaan muitakin ilmiöitä, joissa hautaan ja vainajan yhteyteen on asetettu kiviä. St Nicholas Shamblesissa neljän vainajan, kolmen 40-vuotiaan naisen ja yhden 30-vuotiaan miehen suuhun oli laitettu kivi. Myös Raundsissa oli laitettu 17–25-vuotiaan nuorukaisen suuhun kivi. Syiksi Daniell ehdottaa tuomiopäivänuskoa, jolloin suuhun laitettu kivi estäisi pahat puheet ja juoruilun, jotka kirkko tuomitsi. Toisena vaihtoehtona kivien tehtävänä oli painona estää vainajaa nousemasta. Raundista tunnetaan myös hautoja, joissa kiviä oli aseteltu eri ruumiinosien, etenkin pään ja kasvojen päälle (Daniell 2005: 163; ks. Merrifield 1987: 82).

Daniellin mukaan itse kivi on saattanut olla tärkeämpi kuin sen sijainti ruumiiseen nähden. Kellingtonin kirkosta on löydetty useita luurankoja, joiden yhteyteen oli haudattu kvartsikiviä. Ilmiö tunnetaan muualtakin Englannista, ja Walesin Capel Maelogissa tiedetään varhaiskeskiaikainen hautaus, jossa oli leviteltynä suuria valkoisia kvartsinkappaleita. Whitbornista taas melkein jokaisesta haudasta löytyi naudan-

hampaita ja kvartsikiviä, jotka on tulkittu puhtauden symboleiksi ja onnea tuoviksi taikakaluiksi. Wincesterin piispa William of Wykeham tuomitsi vuonna 1384 kivien asettamisen (*stone-castings*) hautausmaille, mutta kiellon yhteys kivien kanssa haudattuihin vainajiin on epävarma (Daniell 2005: 163–164).

Skandinaavisia keski- ja uuden ajan hautauksia tutkinut arkeologi Kristina Jonsson Tukholman yliopistosta esittää väitöskirjassaan hautaan asetettujen kivien olleen painokiviä, todennäköisesti tekstiilien päälle asetettuja. Aiemmissä tutkimuksissa on havaittu, että kiviä on etenkin vainajan pään kohdalla sekä linjoissa haudan reunoilla. Kiviä olisi tällöin esimerkiksi ruumiin peittävän kankaan nurkissa, jotta hautaa täytettäessä kangas ei ole luisunut pois paikoiltaan. Jonsson mainitsee kuvauksen Ostewickissa Saksassa vuonna 1589 pidetyistä hautajaisista, jossa lapsivuoteeseen kuolleen naisen ruumiin päälle levitettiin kangas haudan täyttämisen ajaksi. Lundin Kattesundin kaivauksilta on löydetty vainaja, joka oli peitetty kankaalla, eikä sitä ollut kääritty vainajan ympärille. Tässä tapauksessa ei tosin löydetty painokiviä. Kivet vainajan päällä tai haudan reunoilla voivat siis viitata siihen, että vainajan päälle on levitetty kangas (Jonsson 2009: 171–172).

Arkeologisissa tutkimuksissa Suomessa havaitut kohteet

Ensimmäinen kohteista tuli ilmi jo perehtyessäni arkeologian pro graduni (Kauhanen 2011) yhteydessä hattujen sodan aikaisiin kohteisiin. Kesällä 1987 Ahvenanmaan saaristossa Tranvikissa arkeologisissa kaivauksissa löydettiin kahdeksan aikuisen miehen yhteishautaus (Nuñez 1989: 51). Miesten hautaamisen ajankohta ajoitettiin kesään 1743, pikkuvihan aikaan. Suomi oli hattujen sodan alla (1741–1743) venäläisten miehittämä ja keisarillisen Venäjän kaleerilaivasto partioi Ahvenanmaan saaristossa ruotsalaisten maihinnousun varalta (Nuñez 1989: 56). Vainajat oli haudattu yksinkertaisissa puisissa arkuissa

ja yhdeltä vainajalta löydettiin ortodoksinen kasteristi.

Näiden ainoiden esinelöytöjen lisäksi haudoista tavattiin jotain erikoista: kuuden haudatun arkun kannen päältä löydettiin pieni kivi. Kivet oli selvästi asetettu tarkoituksella arkkujen kansien päälle (Nuñez 1989: 55, 64). Kivi oli laitettu myös sen arkun päälle, jonka vainajalla oli kasteristi (Nuñez 1989: 54). Luista tehdyille antropologisille mittauksille löytyy vastaavalta ajalta parhaimmat vastineet Norjan Huippuvuorten Länsimaalta Russekeilasta, missä 1700-luvun venäläisten metsästysasemalta löydettiin 20 miehen luurangot joukkohaudasta. Tämän ja muiden antropologisten aineistojen sekä kasteristin perusteella haudatut ovat hyvin suurella todennäköisyydellä kotoisin Venäjältä (Nuñez 1989: 63).

Lappeenrannan Lappeen kirkon kaivauksilla 2007 tutkittiin 25 hautausta. Hautaukset ajoittuivat 1500-luvun puolivälistä vuoteen 1790. Kaikki vainajat oli haudattu pää länteen ja jalat itään. Suurin osa haudatuista oli yksittäishaudoissa ja laskettu hautaan selällään maaten kädet suorana tai vatsan päälle taivutettuna (Salo 2007a: 2). Kaivauksissa löydettiin myös luukuoppa, jossa oli ihmisen luurangon vahvimpia luita ja arkunnauloja (Salo 2007a: 13). Kuudella vainajasta oli merkkejä hautaamisesta arkussa, ja haudoista löydettiin runsaasti arkunnauloja. Arkuista otettiin näytteet, jotka osoittivat niiden puumateriaalin olevan mäntyä (Salo 2007a: 2; 2007b: 3). Kaivauksilta otettiin talteen rautanappi ja kuusi hopea- tai pronssikolikkoa 1500–1700-luvuilta (Salo 2007a: 18, Liite 1 sivu 2/3.). Haudan 13 yhteydestä tavattiin vainajan lantion päältä kivi. Kivi oli suurempi kuin hautausmaan luontaiset kivet, joten se oli tarkoituksella asetettu vainajan päälle. Vainajan kädet olivat reisien päällä. Hautauksessa oli käytetty arkkua, ja haudasta löydettiin 28 arkunnaulaa. Kuolleen pääkallo puuttui, ja sen paikalla oli kolikko (Salo 2007b: 31). Kyseinen kolikko on kuparinen äyri ajalta 1719–1726 (Salo 2007a: Liite 1 sivu 2/3). Hautaa 8 kaivettaessa olivat haudan 13 vainajan kallo ja oikea olkapää tuhoutuneet (Salo 2007b: 23). Vainajan oikeasta kädestä

löytyi pronssivärjäymä, jonka sisällä oli hiuksia juurineen sekä päätain munia (Salo 2007b: 31). Värjäymän jättänyt esine oli ilmeisesti pronssikampa.

Iin Haminan kaivauksissa vuonna 2009 todettiin osassa hautauksia erikokoisia kiviä selkeästi asetettuna vainajan päälle. Kiviä löydettiin esimerkiksi jalkojen/nilkkojen, rintakehän tai pään päältä. Lisäksi kiviä oli myös hautojen täytemaassa. Alueen luonnolliset maakerrokset ovat puhdasta hiekka- maata, eivätkä ne sisällä kiviä. Kaivauksista kertovassa julkaisussa Iin vanhan Haminan kirkko ja hautausmaa: arkeologisia tutkimuksia kivet yhdistetään hautauksessa käytettyihin painokiviin (Kallio-Seppä et al. 2011: 64).

Espoon Suomenojassa sijaitsevan Finnon kylätontin kaivauksilla vuonna 2006 löydettiin kiviä keskiaikaisista hautauksista. Kylätontin laidalla sijainneesta hautausmaasta löydettiin 43 hautaa, joista 35 saatiin tutkittua kokonaan tai pääosiltaan. Haudat olivat suurimmalta osalta kristillisen perinteen mukaisesti itä-länsi- tai lounas-koillissuuntaisia (Haggrén 2006: 23, 33). Kymmenessä haudassa tavattiin yksittäisiä kiviä, kahdeksassa haudassa oli kivirykelmiä. Kivet eivät kuuluneet hautausmaan luontaiseen pohjamaahan. Yksittäisiä kiviä oli haudoissa 5, 12, 29, 30, 34, 35, 36, 38, 39 ja 40 eli kymmenessä haudassa sekä kivirykelmiä tavattiin haudoissa 1, 8, 16, 17, 18, 26, 27 ja 37 eli kahdeksassa haudassa. Suhteellisesti laskettuna 60 % haudoista sisälsi kiviä. Joissakin haudoista kivet olivat haudan pohjalla, mutta useimmiten ne olivat täytemaassa. Osa kivistä oli nyrkinkokoisia, mutta haudan 40 länsipäästä ja haudan 30 itäpäästä löytyi läpimitaltaan 20 senttimetrin kokoisia kiviä. Hautaa 34 peitti kivistä ladottu harva kate. Tämän haudan länsipäässä oli suurehko laakakivi ja haudan pitkittäissuunnassa kulki kaksi nyrkinkokoisista kivistä muodostunutta riviä. Hautakuvio oli yksi alueen parhaiten säilyneistä (Haggrén 2006: 24, Liite 6). Haudassa 5 löytyi kaksi suurta kiveä haudan itäpäästä, minkä lisäksi hautauksessa oli käytetty koverrettua ruuhiarkkua (Haggrén 2006: Liite 6). Muutamissa haudoissa kivi tai kiviä löytyi keskeltä hautaa (haudat 12, 17, 27, 29, 31, 36, 38).

Kohde tulkittiin Espoon kirkon perustamista edeltävälle ajalle ajoittuvaksi varhaiskeskiaikaiseksi kylähautausmaaksi, jossa on sekä pakanallisia että kristillisiä piirteitä (Haggrén 2006: 33). Finnon hautauksissa lienee monissa kivistä kyse muusta kuin hautarituaalista. Kivet ovat useimmissa hautauksista päätyneet ilmeisesti tavalla tai toisella täytemaan seassa hautaan ja ainakin haudassa 29 oleva kiviröykkiö tulkittiin kaivauksissa paalunsijaksi (Haggrén 2006: Liite 5). Rituaalisessa tarkoituksessa kivi on laitettu todennäköisimmin hautaan 34. Varhaiskeskiaikainen hauta muistuttaa rautakauden lopun tunnettuja kohteita muun muassa Ritvalassa (ks. Pälä 1939: 116). Samoin haudan 37 päälle kasatut kivet viittaavat vanhempaan traditioon.

Lähellä Finnoa Espoon Mankbyssä vuonna 2013 järjestetyissä kaivauksissa tutkittiin kolme hautaa muistuttavaa kaivantoa, joissa oli ilmeisesti kivillä peitettyjä hautausta. Täällä orgaaninen aines oli maatunut, mutta kivien alta tavattiin eläinten luita: löytöaineistoon kuului muun muassa naudan hampaisto anatomisesti oikeassa järjestyksessä. Kyseessä saattoi olla raatokuoppa, mutta tutkijat pitivät mahdollisena, että hautaan oli asetettu eläinten luita ihmisluiden sekaan (Haggrén & Rosendahl 12.2.2014). Varmistin Rosendahlilta, että kivet oli selkeästi asetettu luiden päälle tarkoituksenmukaisesti, eivätkä ne olleet päätyneet hautaukseen täytemaan mukana (Rosendahl 12.2.2014).

Suomesta tunnetaan Finnon lisäksi muita kristillisiä, rautakauden loppuun ja keskiajan alkuun ajoittuvia hautausta, joissa vainajan arkun kannen päälle on asetettu kivi tai kiviä. Erikoisen näistä hautauksista tekee se seikka, että arkun kansi on usein lisäksi laitettu kiinni käyttämällä kiinnityksessä teräaseita ja -esineitä kuten keihäänkärkiä, veitsiä, miekansäiliä tai muita vastaavia. Tutkija Sakari Pälä mainitsee artikkelissaan *Om gravar med obrända lik* ja teoksessaan *Esihistorian tutkimuskentiltä* kalmistokohteita, joilta on löydetty kiviä kasattuna arkkujen päälle. Sääksmäen Ritvalan kalmistossa oli haudan VII päälle kasattu kivilatomus, jonka alta löydettiin vainajan luut ja esineistöä.

Haudattu oli nainen, ja hautaan oli vainajan pään taakse asetettu väännetty harppuuna. Viereisessä miehen haudassa oli ruumiin vieressä kaksi katkaistua keihäänkärkeä. Rautaisia aseita oli ilmeisesti käytetty arkunauloina (Pälä 1939: 115–116). Rautaisten esineiden käyttäminen arkun nauloina lienee ollut varautumista palaavaa, pahansuopaa vainajaa vastaan. Samoin painavat kivet ovat estäneet vainajan palaamisen. Toisessakin Ritvalan haudassa (III) oli kiviä, mutta ne olivat hautaa VII korkeammalla mutta silti selvästi maan alla. Haudasta III puuttuivat esineet, mikä sai Pälän arvelemaan hautaa kristilliseksi. Hän vertaa Ritvalan haudan III kiveystä Liikistön keskiaikaisen hautausmaan hautoihin, sillä muodoltaan tämän haudan T-muotoinen kiveys muistutti Liikistön maanpäällisiä kiveyksiä. Liikistön kiveykset Pälä tulkitsee hautamerkeiksi (Pälä 1939: 116).

Arkeologi Oiva Keskitalon kaivaessa Janakkalan Kernaalassa Makasiinimaässä 11.–16.6.1950 löytynyttä ristiretkiaikaista arkullista ruumishautaa tavattiin arkun kannen päälle asetettu kivi (Keskitalo 1950: 1; 1950b: 45). Kaivauksissa tavatusta haudasta I löydettiin erilaisia rautaesineitä, joita oli käytetty arkun kannen kiinnittämiseen. Arkun kannen päällä, vainajan pään kohdalla oli lähes 40 x 24 senttimetrin kokoinen kivi (Keskitalo 1950: 3). Varsinaisina hauta-antimina kuolleelle oli annettu pronssinen hevosenkenkäsolki, helmi, jossa oli kiinni ruostunut rautarengas sekä tuppiuukko. Hauta oli tarkalleen länsi-itä-suuntainen (Keskitalo 1950: 4). Vainaja ei ehkä ollut täysikasvuinen, sillä arkku oli vain 155 senttimetrin pituinen ja vainajan jäännösten perusteella tämä oli ollut 145 senttimetriä pitkä (Keskitalo 1950b: 45). Mielenkiintoista sinänsä, Keskitalo vaikuttaa olleen tietoinen kivien asettamisesta arkkujen kansen päälle, sillä kaivauskertomuksessa Janakkalan hautausmaalla 1953 hän mainitsee, ettei täältä haudoista tavattuihin kiviin liittynyt rituaalia: ”Suurehkoilla kivillä, joista pari oli haudan länsikulmassa, yksi vainajan vasemman jalan päällä ja yksi haudan jalkopäässä kerroksen alla, ei näytännyt olevan mitään rituaalista merkitystä,

vaan ne olivat joutuneet hautaan täytemaan mukana.” (Keskitalo 1953: 2).

Mainintoja kivistä hautausten tai kalmistojen yhteydestä on muiltakin kohteilta. Esimerkiksi Savukosken kuuluisan ”lappalaiskalmiston” tutkimusten yhteydessä 1934 löydettiin haudatun noidan rinnan päältä pieni kivi, joka oli asetettu siihen ilmeisesti painoksi (Leppäaho 1934: 1). Polvijärven Sotkuman kaivauksissa löydettiin piikiviä vainajien yhteydestä. Sain kaivauksista sähköpostitse tiedonantoja kaivausjohtajana toimineelta Eeva-Riitta Majoiselta. Sotkuman ortodoksis-kalmiston kaivauksissa löytyi kolme vainajaa, joiden rinnan päällä oli pieni kivi (Majoinen 3.5.2010). Minna Anttonen mainitsee pro graduksaan, että Kousalan Ollukkalan pellon kalmistoalueelta löytyi kvartsi-iskos (Anttonen 1996: 61), mutta yhteys mahdollisiin hautauksiin on epävarma. On myös useita kohteita, joissa kivet muodostivat latomuksen (ks. esim. Cleve 1978¹) tai kivi oli ilmeisesti kaatunut hautakivi. Ajallisesti kiviä sisältäviä hautoja on tavattu eri kohteista rautakauden lopulta 1700-luvulle jKr.

Havainnot arkistoista: Perinnearkistot

Tässä yhteydessä käsitelty arkistoinen perustui kolmen eri perinnearkiston materiaaliin: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Joensuun Karjalan tutkimuslaitoksen arkiston ja Helsingissä Kansanrunousarkiston keräämiin uskomus- ja paikallistarinoihin sekä Suomen Kansan Vanhoihin Runoihin (SKVR). Viimeisin aineistoista on SKVR-tietokantaan digitoituna helposti selailtavissa ja runojen voi olettaa pitävän sisällään kaikkein vanhinta suullisesti välittyntä aineistoa, sillä runomitta säilyttää sanatarkasti muistettavaksi tarkoitetun sanoman paremmin kuin proosa, ja runoissa esiintyvä toisto on samalla toiminut muistamisen apuvälineenä (ks. Kuusi et al. 1977: 66–67; Siikala 1999: 34).

Joensuun yliopiston arkistossa kävin läpi vuonna 1968 alkaneen Suomen uskonnollisten liikkeiden tutkimusprojektin ai-

neistoja ortodoksisen perinteen keruusta (ks. Heikkinen 1989). Olin erityisen kiinnostunut ortodokseihin liittyvistä aineistosta, sillä arkeologisista kohteista kolme (Tranvik, Lappeenranta ja Sotkuma) olivat ortodoksihautoja. Aineisto on kerätty haastatteluin Salmista tulleiden karjalaisten keskuudesta vuosina 1971 ja 1982. Joensuussa säilytetään haastatteluista tehtyjä pöytäkirjoja, joiden avulla aineiston läpikäyminen oli nopeaa. Haastattelunauhat ovat kuunneltavissa myös Helsingissä yliopistolla ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistossa. Haastatteluissa esitettiin useita kysymyksiä liittyen kuolin- ja hautausrituaaleihin. Kysymyslista oli hyvin kattava, joten kivien asettaminen hautauksen yhteydessä olisi todennäköisesti tullut mainituksi. Vaikka vastauksissa oli paljon mainintoja vainajien yhteyteen asetetuista esineistä, kivistä ei löytynyt tietoja. Ortodoksisten hautaustapojen tutkijalle aineisto tarjoaa kuitenkin rikkaan lähdeaineiston.

Kävin läpi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistojen kopiokortteja tyypeittäin ja aihealueittain järjestelmällisesti kortilta kortille. Marjatta Jauhaisen teoksen *Suomalaiset uskomustarinat: tyypit ja motiivit* avulla ja selkeiden otsikoiden ansiosta mahdollisesti tietoa sisältävien tarinatyyppien etsiminen oli suhteellisen nopeaa. Kansanrunousarkistosta löytyi yksi maininta kiven asettamisesta haudalle uskomustarinoista. Tässä uskomustarinassa esiintyy toimijana, aktanttina ”Syytön kotonakulkija”, joka näyttäytyy kotonaan jostain syystä kuolemansa jälkeen (ks. Jauhainen 1999: 12, 96):

”Eräällä Nakkilan miehellä oli kreikanuskoinen vaimo. Vaimon kuoltua pyydettiin ryssän pappia siunaamaan ruumis, mutta tämä ei saapunut vaan lähetti pari pientä sileää kiveä ja pyysi asettamaan ne vainajan haudalle. Leskeksi jäänyt vainajan mies ei kuitenkaan vienyt kiviä vaimonsa haudalle heti saatuaan ne. Seurauksena oli vainaja ilmestyi entiseen kotiinsa ilmi elävänä eräänä iltana. Mies ei pelännyt, vaan kysyi 'Mitä sää täältä ennää haet?' 'Niit kivvii,' vastasi vainaja. Ryssän papin lähettämät kivet vietiin haudalle eikä vainaja enää sen jälkeen

näyttäytynyt.” (SKS KRA. Nakkila. Grönroos, Vihtori. KRK 26:863)

Vastaavanlaisia mainintoja kirkollisten toimitusten suorittamisesta kirjeitse (venäjän termi *zaochno*) löytyy muilta ortodoksialueilta. Neuvostoliitossa 1930-luvulta alkaen kiristynyt kirkkojen kontrollointi ja rajoittaminen johtivat uusiin kirkollisiin rituaaleihin ja käytäntöihin. Pappien ja kirkkojen vähyydestä johtuen papit ja uskovaiset eivät voineet kohdata toisiaan usein tai tarvittaessa. Toisaalta nuoret uskovaiset saivat kirjeitse tehdyissä kirkonmenoissa toivomaansa yksityisyyttä. Osa siunauksista – kasteessa, häissä tai hautajaisissa – piti siis suorittaa muilla tavoin. Tutkimukseni kannalta mielenkiintoisin on tapa, jossa kuolleen haudalta lähetettiin kirjeitse maata siunattavaksi papille, joka palautti sen postitse siunattuna (*in absentia*). Tapa oli hyvin yleinen, sillä joillakin Neuvostoliiton alueilla vuosina 1963–1967 hautauksissa noin puolessa, parhaimmillaan 89 % (Ivanovon alueella) kirkollinen siunaus hankittiin kirjeitse. 1970-luvulla kirjeitse tehtyjen siunausten määrä hautajaisissa oli edelleen kasvussa (Lane 1978: 41–42). Tapa lähettää maata siunattavaksi on ollut tuttu itäkarjalaisille SKS:n maininnan mukaan, jossa Shemeikästä lähetettiin maata siunattavaksi 50 kilometrin päähän Suistamon kirkkoon. Kirkkoon siunattavaksi lähetetty multa ripoteltiin vainajan ruuhan päälle (SKS KRA. Suistamo. Oulasmaa, Siiri. 4759. 1960).

Kävin läpi useita muita uskomustarinatyyppisiä vainajista, kuolemasta ja kalmasta löytämättä mainintoja. Uskomustarinoiden alatyypeissä C 601–700 esiintyy ”Murhapaikka, kuolinpaikka, mestauspaikka, hautapaikka”. Koska Tranvikin tapauksessa kyseessä olivat ilmeisesti sotilaat, tutkin tarkkaan tyyppiin C 641, jossa esiintyy kummittelevia sotilaiden haamuja. En löytänyt mainintoja kivien asettamisesta hautauksissa, mutta löysin useita mainintoja suurista kivistä joiden alle on tarinan mukaan haudattu sodassa kaatuneita. Esimerkiksi Äänekoskelta on Koiviston kylältä tarina Venäläiskivistä, jonka alle haudatut venäläiset vastaavat kiven vieressä huutavalle (SKS KRA. Äänekoski. Hirvinen

Arvi 5. 1936). Kävin myös läpi suuren määrän rikollisiin, itsemurhaajiin, teloitettuihin, kastamattomana kuolleisiin ja muihin vastaaviin liittyviä tarinoita löytämättä mainintoja kivistä. Ilmeisesti historiallisella ajalla kivien asettaminen ei ole liittynyt pelättyihin vainajiin, vaan näiden hautauksesta teki poikkeuksellisen hautapaikan sijainti hautausmaalla tai sen ulkopuolella sekä kirkonmenojen, kuten papin suorittamien menojen ja kellonsoit-tojen, vähäisyys.

Havainnot arkistoista: Suomen Kansan Vanhat Runot

Suomen Kansan Vanhat Runot tuottivat erilaisilla hakusanoilla useita mainintoja kivistä hautausten yhteydessä. Kaikki kyseiset runot on kerätty Inkeristä. Avainteksteiksi valitsemistani runoista seitsemässä mainittiin kivi vainajan pään alla ja viidessä runossa kivi oli arkun kannen tai kirstun päällä. Kolmessa runosta mainitaan kivi tai paasi niin vainajan pään alla kuin arkun kannen päällä. Yleensä kiven mainitaan olleen suuren ”Kivi oli suuri kirstun päällä” (esim. SKVR III1 172. [Narvusi]. J. Länkelä. v. 111 4 a. 1858) tai se on vieritettävä arkun päälle (SKVR III2 1944. Soikkola, Suija. V. Alava. VI 901. 1891. Vöglä). SKS:n erikoistutkija Senni Timoselta saamani tiedon mukaan inkeriläisissä runoissa esiintyvä haudan kuvaus on formulanomainen orvon ja lesken lauluissa liikkuva säesarja (Timonen 29.1.2014). Kiviä löytyi neljästä erilaisesta runoaiheesta: lesken tai orvon laulusta yksinään, rekryyttirunosta, ”Jos mun tuttuni tulisi” -laulusta sekä Hekon runosta ja Iivana Kojosenpojan runosta².

Moloskovitsasta vuonna 1911 kerätyssä runossa mainitaan sotapalvelus ja kiven asettaminen kotiin tuodun vainajan arkulle: ”Kivi pannaan suuri kirstun päälle / Tupataan turpehen sisään” (SKVR IV3 3867. Moloskovitsa, Rolloka. J. Lukkarinen. n. 1611. 1911. Ieva-akka). Keräysajankohtana inkeriläiset joutuivat palvelemaan Venäjän armeijassa, joten sota-ajan hautauksen mainitseminen on mielenkiintoista. Alkuperäinen rekryyttirunon on peräisin 1700-luvulta, ja siitä tunnetaan

200 variaatiota Inkeristä ja Etelä-Karjalasta (Kuusi et al. 1977: 577), mutta muissa variaatioissa se ei yhdisty lesken ja orvon lauluun. Rekryytti-runo on tarkoitettu esitettäväksi syksyisin tapahtuvissa väenotoissa, ja sillä haluttiin ilmeisesti lohduttaa asepalvelukseen lähteviä ja näiden sukulaisia (Kuusi et al. 1977: 577). Asepalvelus Venäjän armeijassa kesti 25 vuotta ja harva selviytyi palveluksessa niin pitkään hengissä. Usein sotaväkeen lähtijälle järjestettiin kotikylässä etukäteen hautajaiset (Malkki et al. 2008: 133).

”Jos mun tuttuni tulisi” -laulu on yhdistetty lesken ja orvon lauluun Tyröstä kerätyssä runossa (SKVR IV2 2546. [Tyrö?]. P. Putkonen. n. 227. 1893), jossa orpo laulaja toivoo vanhempiaan takaisin kuolleista, eli jotka ovat etähääl: ”Kova kivi pään aloil / Nurmi kaunoi katteheen / Silmiin on sinine multa”. Perinteinen ”Jos mun tuttuni tulisi” on piiloeroottinen rakkauslaulu, jossa Inkerissä vanhempiin viittaamalla peitetään laulun todellinen kohde, rakastettu (Kuusi 1974: 187). Tyrön runossa kuitenkin on selkeästi kyseessä vanhempiaan kaipaava orpo.

Ainoa runo, jossa ei esiinny lesken ja orvon laulun kaltaista säettä kivistä on Soikkolan Suijasta vuonna 1891 kerätty runo, joka yhdistää Hekon ja Iivana Kojosenpojan (ks. Mansikka 1907) runoja. Iivana Kojosenpoikaa ei mainita nimeltä tässä runossa. Hekon runossa esiintyy neito, jonka puoliso surmaa ja jonka jäännökset syötetään anopille. Iivana Kojosenpoika, Soikkolan runossa vävy, on väkivaltainen kosija, joka surmaa puolisonsa. Soikkolan runossa sukulaiset saavat teon selville, ja ottavat vävyn kiinni: ”Niinpä vävy väännettii(n) / Syvä hauta kaivettii(n) / Kivi päälle kierrettii(n)” (SKVR III2 1944. Soikkola, Suija. V. Alava. VI 901. 1891. Vöglä). Hautaus on tässä yhteydessä tulkittavissa rikollisen hautaamiseksi ja on ainoa, jossa runon voidaan arvella liittyvän pelättävään tai vihattuun vainajaan.

Suomen Kansan Vanhat Runot viittaa siihen mahdollisuuteen, että Suomessa haudatut inkeriläiset olisivat voineet saada arkkunsa kannen päälle kiven. Tämä tulkinnan mahdollisuus on olemassa ainakin Tranvikin hautauksessa, sillä hattujen sotaan

1741–1743 osallistui inkeriläisiä yksiköitä, mm. Inkerinmaan rykmentti (ks. Mattila 1983: 60, 75, 148). Sodan aikana jalkaväestä komennettiin usein miehiä täydennykseksi kaleerilaivastoon, ja on mahdollista, että Tranvikissa oleskelleet inkeriläiset hautasivat toverinsa muistellen runossa kuulemaansa tapaa. Tulkinta on kuitenkin epävarma, sillä Venäjän armeijaan kuului useita vähemmistöjä eri alueilta, ja kivien asettaminen hautaan on saattanut olla jonkin muun Venäjällä muodostetun yksikön rituaali. Tieto tällaisesta on tuskin löydettävissä suomalaisista perinnearkistoista. Inkerissä vainajan pään alle asetettuja kivittyynyjä tunnetaan 1000-luvulta peräisin olevista kurgaaneista. Joissakin kurgaaneissa vainaja on ollut istuvassa asennossa kivien tukemana (ks. Uino 1990: 126). Runoaiheen jatkuminen 1000-luvulta asti on kuitenkin epävarmaa.

Päätelmiä

Aineistotriangulaation ja aikaisemman tutkimuksen perusteella hautaan asetetuille kiville löytyy monia erilaisia selityksiä. Perinnearkistojen tutkiminen tuotti useita mahdollisia tulkintoja hautaan asetetuille kiville. Osa selityksistä on rituaalisia, osa taas puhtaasti käytännöllisiä. Vaikka tarinoita ja runoja ei kannata tai voi suoraan yhdistää ainoankaan käsitellyistä hautauksista, antavat ne joka tapauksessa monipuoliset tulkinnan mahdollisuudet niin tehtyjen kuin mahdollisten tulevien kaivaushavaintojen kanssa.

Aikaisemman tutkimuskirjallisuuden perusteella kivien asettaminen hautoihin on vahvasti yhteydessä kristillisiin hautoihin muun muassa Brittein saarilla. Suomessa varhaisimmat havainnot kivistä yhdistyvät selvästi esineettömiin, siis ilmeisesti kristittyihin hautauksiin. Poikkeuksen esineettömyydestä muodostavat ortodoksihaudaukset, joissa esineiden (kasteristit, kammot, puukot) esiintyminen on yleistä. Esinehautauksista kertovaa perimätietoa saatiin muun muassa Joensuun yliopiston ortodoksiperinteen keruun yhteydessä. Kivien yhdistäminen pakanalliselta ajalta periytyviin rituaaleihin on

siis epätodennäköistä. Yleensä hautausmailla, joilla on sekä pakanallisen että kristillisen ajan hautauksia, kivihaudat liittyvät nimenomaan kristillisiin hautoihin.

Eri aineistojen perusteella Suomessa tavatuista kivihaudauksista voidaan esittää seuraavat eri tulkinnat kivien merkityksestä:

1) Pelätty vainaja.

Tämä pätee etenkin rautakauden lopun ja keskiajan alun hautauksiin, joissa vainajat on haudattu ilman esineitä. Ilmeisesti siirtymisen polttohautauksista ruumishautauksiin herätti pelkoa kuolleen ruumista kohtaan, ja arkun kannen päälle ladotuilla kivillä sekä nauloina käytetyillä teräaseilla pyrittiin pakottamaan vainaja arkkuun. On epävarmaa, sovellettiinko käytäntöä kaikkiin vainajiin vai esimerkiksi rikollisiin tai epätavallisiin kuolemiin. Suuri määrä perimätietoa kotiin palaavista vainajista vahvistaa, että usko kummitteleviin ruumiisiin on elänyt pitkään. Vainajaa kohtaan tunnettu pelko selittänee rautakauden lopun ja keskiajan alun hautauksissa havaitut kivet arkun kannen päällä.

2) Painokivet ja tuet.

Kivillä ei väistämättä ole ollut mitään rituaalista merkitystä, vaan ne on saatettu asettaa vainajan yhteyteen pitämään paikallaan kangasta tai jotakin esinettä. Kiviä on saatettu myös käyttää tukemaan vainajan ruumiinosia, kuten Englannissa 900–1100-luvun hautauksissa pitämään päätä pystyssä. Suomessa painokivet on yhdistetty Iin Haminan hautauksiin ja Savukosken shamaanin hautaan.

3) Etäsiunaus.

Mikäli ortodoksivainajan hautajaisiin ei ole saatu pappia, siunaus on voitu suorittaa asettamalla haudan yhteyteen papin siunaama kivi tai kiviä tai maata (*zaochno*). Tranvikin hautauksissa on kuviteltavissa, ettei Ahvenanmaalla liikkuneen Venäjän laivaston osaston mukana ollut pappia. Tällöin haudattujen sotilaiden arkkujen kansien päälle asetettiin kivet, jotka oli mahdollisesti siunattu

jo etukäteen. Tämä tulkinta on kuitenkin hyvin epävarmalla pohjalla, eikä ole varmaa tarvitsiko kiven olla suoraan yhteydessä arkkuun tai vainajaan vai riittikö sen asettaminen haudan päälle. Ainakin etäsiunattu maa on laitettu ruuhun eli arkun päälle.

4) Inkeriläiset vainajat ja lesken ja orvon laulusta peräisin oleva rituaali.

Mikäli vainajat ovat olleet inkeriläisiä, kuten Tranvikin hautauksessa on mahdollista, voi olla että toverinsa haudanneet inkeriläiset ovat asettaneet kivet arkun kansien päälle muistoksi kotona laulettuun runosta. Kahta runoaihetta yhdistävässä rekryytti-runossa mainitaan niin kiven asettaminen hautaan kuin sotilaspalvelus. Runon rekryyttiaihe on 1700-luvulta peräisin, joten on hyvin mahdollista että inkeriläiset sotilaat ovat muuallakin saaneet erityispiirteensä kiven arkun kannen päälle. Runoissa ei mainita tarkkaa syytä kiven asettamiselle, ja kiven mainitaan usein olleen suuri, mutta inkeriläiset itse eivät välttämättä ole itsekkään olleet tietoisia syystä laittaa kivi haudalle.

Inkeriläisissä runoissa mainitaan usein kivi pään alla. Vaikka kivistä tyynynä on mainintoja niin slaavilaisessa perinteessä ja havaintoja muualla kuin Suomessa tehdyissä arkeologisissa kaivauksissa, ei Suomesta ole ainakaan toistaiseksi löytynyt hautauksia, joissa kivi olisi sijoitettu vainajan pään alle.

5) Kivet rajamerkkeinä.

Osa haudoista on saatettu rajata reunoiltaan kivillä, joskin tällaisesta en ole löytänyt suomalaisesta aineistosta viitteitä. Vainajaa reunustavat kivet ovat tosin saattaneet haudan reunojen merkitsemisen sijaan olla peräisin vainajan peitoksi levitetyn kankaan päälle asetetuista painoista.

6) Kivi on tullut mukaan hautaan täyttömaan tai maanmuokkauksen mukana.

Tätä tulkintaa ei voida sulkea pois, ellei kiven esiintymisestä haudassa ole selkeitä merkkejä sen tahallisesta asettamisesta hautaan.

Tyypillisesti merkinä tahallisesta asettamisesta kivi on poikkeuksellista kivilajia tai poikkeuksellisen kokoinen verrattuna luontaiseen maaperään tai kiviin. Mikäli hautauksia on useita ja jokaisen tai useimpien yhteydessä esiintyy kivi, on kyseessä todennäköisesti rituaali. Kivistä tehty selkeä rakenne on helposti tunnistettavissa. Tällöinkin kyseessä voi olla hautausta nuorempi rakenne, kuten Espoon Finnon paalunsijoissa. Kivi on myös voinut päätyä hautaan ekshumaation, vainajan ylöskai-vamisen yhteydessä kun vainaja on haudattu uudelleen.

Kivillä on selvästi ollut useita eri merkityksiä eri aikoina. Erilaiset rituaaliset, uskonnolliset tai muut merkitykset eivät ole yhteydessä toisiinsa. Perimätietoa käytettäessä on myös luonnollisesti muistettava lähdekritiikki ja arvioitava perinteen ikää ja muutoksia. Arkeologisissa tutkimuksissa kivihaudausten varhaisin ajankohta on rautakauden lopulta ja perimätiedon mukaan viimeisimpiä mainintoja haudalle tuoduista kivistä on 1900-luvun alkupuolelta.

Lopuksi: Aineistotriangulaatio tutkimustyökaluna

Suosittelena aineistotriangulaatiota tutkimusmenetelmäksi, jossa yhdistetään arkeologisten kaivausten havaintoja ja perinnearkistojen arkistokokoelmien tekstejä. Tutkimani kivet olivat hyvin marginaalinen ja vaikeasti lähestyttävä ilmiö, josta kuitenkin löytyi yllättävän paljon erilaista perinnetietoa. Vastaavanlaisen tutkimuksen voisi toteuttaa muidenkin hautaustapojen suhteen, esimerkiksi hautoihin asetettujen kirjojen, rahojen tai korujen kanssa. Perinnearkistot voivat laajentaa olennaisesti kaivauksilla kartoitettavia ilmiöitä ja syventävät ilmiön ymmärtämistä. Esimerkiksi arkeologi Timo Muhonen on tutkinut kivien merkitystä suomalais-karjalaisessa kansanuskossa artikkelissaan *A hard matter: stones in Finnish-Karelian folk belief* (Muhonen 2013). Artikkelissa hän esitteli useita perinnearkistojen mainintoja tavanomaisten kivien rituaalisista

merkityksistä. Aineistotriangulaatio ei tuota täydellisiä tai lopullisia vastauksia, mutta se laajentaa ja täsmentää tutkimuskenttää sekä valottaa perinteen paikallista merkitystä ja sen ilmenemismuotoja. Ihmiset muistavat ja välittävät perinteenä merkitykselliseksi kokemansa asiat. Nämä tiedot voivat olla suoraan tai välillisesti apuna tutkimusta tekeville arkeologille. Vaikka uskomustarina mainitsisikin olennon kuten kummituksen, jonka olemassaolo ei kuulu modernin tieteen piiriin, on huomattava, että ihmiset käyttävät samassa yhteydessä perusteluina fyysisesti havaittavia ilmiöitä kuten paikalta löydettyjä luita tai esineitä. Etsiessäni mainintoja rakennuksista, joiden seinissä oli tykin- tai kiväärinkuulan jälkiä, löysin tällaisia myös uskomustarinoista³.

Arkeologista inventointia tekeville perinnearkistot tarjoavat laajan aineiston. Tarinoita vanhoista taistelukentistä, hautausmaista ja muista muinaisjäännöksistä on kerätty runsaasti. On muistettava, että folkloristinen perinne on arkistoissa usein paikallinen, tietynä ajankohtana esitetty tulkinta. Tässä mielessä se tarjoaa myös läpileikkauksen menneisyyteen liittyvistä mielikuvista perinteen keruuhetkellä. Huomasin muun muassa, että monet selvästi historiallisen ajan hautausmaat on tulkittu myöhemmin ison vihan aikaisiksi kahakkapaikoiksi. Perimätieto voi siis auttaa erilaisten kohteiden paikantamisessa ja arkeologinen tutkimus niiden laadun varmistamisessa. Suomalaisten folkloristien kokoamat arkistot ovat arkeologeille selvästi hyödyllisiä.

Tekstissä käytetyt lyhenteet:

SKS KRA = Suomalaisen Kirjallisuuden

Seuran Kansanrunousarkisto

SKVR = Suomen Kansan Vanhat Runot

Bibliografia

Painamattomat lähteet

Arkistolähteet

- Haggrén, G. & Rosendahl, U., Holappa, M., Knuutinen, T., Kunnas, O., Salonen, A.-M., Tevali, R. 2006. Espoo, Suomenoja, Finnon kylätontti. Kaivaus 11.9.-13.10.2006. Museovirasto, Helsinki.
- Keskitalo, O. 1950. Janakkala, Kernaala. Kaivauskertomus. O. Keskitalo 1950. Turun yliopisto, arkeologian oppiaineen arkisto.
- Keskitalo, O. 1953. Janakkala. Hautausmaa. Kaivauskertomus. O. Keskitalo 1953. Turun yliopisto, arkeologian oppiaineen arkisto.
- Leppäaho, J. 1934. Savukosken pitäjän Tanhuan kylän Mukkalan talon lappalaismuseo. Tutkinut kesällä 1934 Jorma Leppäaho. Kaivauskertomukset ja maalöydöt. Kansatieteellinen osasto. Museovirasto, Helsinki.
- Salo, K. 2007a. Lappeenranta, Lappeen kirkko. Hautausmaa-alueen arkeologinen kaivaus. Museovirasto, Rakennushistorian osasto. Helsinki.
- Salo, K. 2007b. Osteologinen analyysi. Lappeenranta Lappeen kirkko 2007. Museovirasto, Rakennushistorian osasto. Helsinki.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kansanrunousarkisto

- Grönroos, Vihtori KRK 26:863. Nakkila.
- Hirvinen, Arvi 5. Äänekoski. 1936.
- Oulasmaa, Siiri 4759. Suistamo. 1960.

Opinnäytteet

- Anttonen, M. 1996. Suur-Ilomantsin ortodoksisalmistot. Helsingin yliopisto, arkeologian laitos. Pro gradu -tutkielma.
- Kauhanen, R. 2011. Hattujen sota ja historiallisen ajan konfliktiarkeologian teoriaa ja käytäntöjä. Turun yliopisto, arkeologia. Pro gradu -tutkielma.

Tieteelliset esitelmät

- Haggrén, G. & Rosendahl, U.. Helsingin yliopisto ja Espoon kaupunginmuseo: Espoo Mankby 2007–2013. Esitelmä 12.2.2014 Helsingissä vuoden 2013 arkeologisten kenttätöiden esittelypäivillä Kansallismuseon auditoriossa 12.–13.2.2014.

Suullisesti ja sähköpostitse saadut tiedonannot

- Majoinen, Eeva-Riitta. Sähköpostitse 3.5.2010 saatu tiedonanto.
- Rosendahl, Ulrika. Suullisesti saatu tiedonanto 12.2.2014.
- Timonen, Senni. Sähköpostitse 29.1.2014 saatu tiedonanto.

Painetut lähteet

Tutkimuskirjallisuus

- Cleve, N. 1978. Skelettgravfältet på Kjuloholm i Kjulo II. *Finska Fornminnesförenings Tidskrift* 44. Suomen muinaismuistoyhdistys, Helsinki.
- Daniell, C. 2005 (1998). *Death and Burial in Medieval England*. Taylor & Francis e-Library. Routledge, Florence, USA.
- Denzin, N. K. 1978. *The research act: a theoretical introduction to sociological methods*. McGraw-Hill, New York.
- Gasparini, E. 1962. Studies in Old Slavic Religion: Ubrus. – *History of Religions* Vol. 2, No. 1 (Summer 1962): 112-139. Lähde: <http://www.jstor.org/stable/1062039> (käytetty 26.10.2013).
- Heikkinen, K. 1989. Karjalaisuus ja etninen itsetajunta. Salmin siirtokarjalaisia koskeva tutkimus. *Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja* N:o 9. Joensuu.
- Jauhiainen, M. 1999. *Suomalaiset uskomustarinat: tyytit ja motiivit*. Gummerus, Saarjärvi.
- Jonsson, K. 2009. Practices for the living and the dead : medieval and post-Reformation burials in Scandinavia. *Stockholm Studies*

- in *Archaeology* 50. Doctoral Thesis. Stockholm University, Department of Archaeology and Classical Studies.
- Kallio-Seppä, T. & Ikäheimo, J., Paavola, K. 2011. *Iin vanhan Haminan kirkko ja hautausmaa: arkeologisia tutkimuksia*. Oulu, Oulun yliopisto. Waasa Graphics.
- Kauhanen, R. 2014. Vertikaalikonfliktiarkeologiaa – katsaus sodan tuhojen jättämiin jälkiin rakennuksissa ja luonnonkohteissa. *Arkeologia Nyt!* 1/2014: 28–31.
- Keskitalo, O. 1950b. Ristiretkiajan hautalöytö Janakkalasta – *Suomen museo* LVII. 1950. K. F. Puriemen Kirjapaino O. Y., Helsinki: 41–46.
- Kuusi, M. 1974. Maailmanlyriikkaa – Launonen, Hannu & Mäkinen, Kirsti (toim.). *Folklore tänään*. Arvi A. Karisto Oy:n laakapaino, Hämeenlinna: 184–196.
- Kuusi, M., Bosley, K. & Branch, K. 1977. *Finnish Folk Poetry: Epic: an anthology in Finnish and English*. Suomalaisen Kirjallisuuden Kirjapaino Oy, Helsinki.
- Lane, C. 1978. *Christian Religion in the Soviet Union. A Sociological Study*. Clarke, Doble & Brendon Ltd, Great Britain.
- Malkki, J. & Marjomaa, R., Raitasalo, J., Karasjärvi, T., Sipilä, J. 2008. *Sodan historia*. Otavan kirjapaino oy, Keuruu.
- Mansikka, V. J. 1907. Aleša Popovitš i Ivan Godinovitš v Finlandii. *Etnografitseskoe obozrenie* XXIV/1907.
- Mattila, T. 1983. Sodankäynti Suomessa 1742. Kahden sotapäiväkirjan mukaan. *Sotahistoriallisia julkaisuja. Julkaisu N:o 1*. Sotatieteen laitos, Helsinki.
- Merrifield, R. 1987. *The Archaeology of Ritual and Magic*. Great Britain, Butler & Tanner Ltd.
- Muhonen, T. 2013. A Hard Matter: Stones in Finnish-Karelian Folk Belief. A. Kannike & P. Laviolette (toim.) *Things in Culture, Culture in Things (Approaches to Culture Theory 3)*: 114–138. University of Tartu Press, Tartto.
- Núñez, M. 1989. Archaeology and anthropology of a massgrave in Tranvik, Sund, Åland islands. *Fennoscandia Archaeologica* VI (1989): 51–66.
- O'Donovan, E. & Geber, J. 2009. Archaeological Excavations on Mount Gamble Hill: Stories From the First Christians in Swords. – Baker, Christine (toim.) *Axes, Warriors and Windmills: Recent Archaeological Discoveries in North Fingal*. Fingal County Council: 64–74.
- Pälsi, S. 1938. Om gravar med obrända lik. *Finskt Museum* 1938. K. F. Puromies Boktryckeri A-B, Helsingfors: 29–36.
- Reik, T. 1964. *Pagan Rites in Judaism: From sex initiation, magic, moon-cult, tattooing, mutilation and other primitive rituals to family loyalty and solidarity*. Farrar, Straus and Company, New York.
- Siikala, A.-L. 1999. *Suomalainen šamanismi*. Kolmas painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Stark-Arola, L. 1998. Magic, Body and Social Order. The Construction of Gender Through Women's Private Rituals in Traditional Finland. *Studia Fennica Folkloristica* 5. Tammer-Paino Oy, Tampere.
- Tritton, A. S. 1938. Muslim Funeral Customs. – *Bulletin of the School of Oriental Studies, University of London*. Cambridge University Press: 653–661. Lähde: <http://www.jstor.org/stable/608227> (Käytetty 25.10.2013)
- Tuomi, J. & Sarajärvi, A. 2013 (2009). *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Kymmenes, uudistettu laitos. Helsinki, Tammi.
- Uino, P. 1990. Inkerinmaan arkeologiaa – Laaksonen, Pekka & Mettomäki, Sirkka-Liisa (toim.). *Inkerin tiellä. Kalevalaseuran vuosikirja* 69–70. Painokaari Oy, Helsinki: 124–134.
- Viinämäki, L. & Saari, E. 2007 (toim.). *Polkuja yhteiskuntatieteelliseen tutkimukseen*. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä.

Elektroninen aineisto

- Harvilahti, L. 1997. Runoepeikan julma rakkaus. *Elektroloristi* 1/1997. http://www.elore.fi/arkisto/1_97/har197.html (käytetty 20.4.2014)

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Suomen Kansan Vanhat Runot.

- SKVR Tietokanta <<http://dbgw.finlit.fi/skvr/>> (käytetty 22.11.2013)

- III1 172. [Narvusi]. J. Länkelä. v. 111 4 a. 1858
III2 1944. Soikkola, Suija. V. Alava. VI 901.
1891. Vöglä.
IV2 2546. [Tyrö?]. P. Putkonen. n. 227. 1893.
IV3 3867. Moloskovitsa, Rolloka. J. Lukkari-
nen. n. 1611. 1911. Ieva-akka.

Riku Kauhanen on filosofian maisteri Turun
yliopiston arkeologian oppiaineesta (2012) ja
folkloristiikan arkistolinjalta (2014).
rrikukauhanen@gmail.com

Loppuviitteet

- 1 Arkeologi Nils Cleven johtamissa kaivauksissa Köyliönkartanolla (Kjuloholm) löydettiin viidestä haudasta arkkujen päälle ladotut kivet. Näitä oli haudoissa A19 ja B9–B12. Hautausalueella B nämä kivilatomukset oli tehty yhdestä tai kahdesta kerroksesta nyrkinkokoisia kiviä. Kivien välissä oli noensekaista maata, jossa oli pieniä saviastian, kuonan ja savitiivisteiden paloja. Haudan B10 päältä tavattiin kiveyksen seasta 5,25 kiloa savikiekkojen palasia. Kaivausalueelta A tavatun haudan kiveys erosi B-alueen kiveyksistä haudan A19 kivien ollessa huomattavasti suurempia. Täällä kivien välissä olleessa maassa ei myöskään ollut nokea. Cleve yhdistää noensekaisen maan tuleen, jota on pidetty haudalla hautaamisen yhteydessä tai joka on peräisin myöhemmistä muistoruokailuista haudalla (Cleve 1978: 54–55).
- 2 Runoista ks. rekryyttirunosta Kuusi et al. 1977: 512–516, 577; ”Jos mun tuttuni tulisi” -laulusta Kuusi 1974: 184–185, Hekon runosta Harvilahti 1997 ja Iivana Kojosenpojan runosta Harvilahti 1997; Mansikka 1907.
- 3 SKS KRA:n uskomustarinoista löytyy maininta muun muassa isovihan (1710–1721) aikaisesta kahakkapaikasta Nivalasta Alastalosta. Tarinan mukaan täällä tapettiin seitsemän venäläistä ja heidän koiransa, jotka kummittelevat paikalla. Rakennus, johon venäläiset tapettiin, oli vuonna 1935 edelleen pystyssä jolloin ”Seinissä näkyi vielä kiväärinkuulan jälkiä” (SKS KRA Nivala. Jaakko Peräaho. KRK 218:26. 1935)

Ville Hakamäki

Utajärven Viinivaaran itäpään muinaisjäännöskohteen jatkotutkimukset kesällä 2014

Fortsatta undersökningar vid östra ändan av Viinivaara i Utajärvi 2014

Vid östra ändan av fornlämningsområdet i Viinivaara i Utajärvi utfördes arkeologiska forskningsutgrävningar under sommaren 2014. Undersökningarna var en fortsättning på de utgrävningar och den kartläggning som påbörjats förra sommaren, utgrävningarna 2014 sökte svar på de frågor som kommit till ytan under den föregående säsongen. Under fältarbetet lokaliserades en boplatz som troligen härstammar från järnålderns slut, samt lämningarna av ett grophus från stenåldern. Utgående från de här undersökningarna kan man konstatera att Viinivaaras östra sida utgör ett fornlämningskomplex som varit bebott från stenåldern in i historisk tid. Den mest intensiva användningsperioden verkar ha inträffat under järnåldern, enligt de fynd som påträffats. Områdets arkeologiska värde ökar ytterligare av att man i närområdet under de senare åren påträffat både fynd och fornlämningar från stenåldern till slutet av järnåldern samt från historisk tid.

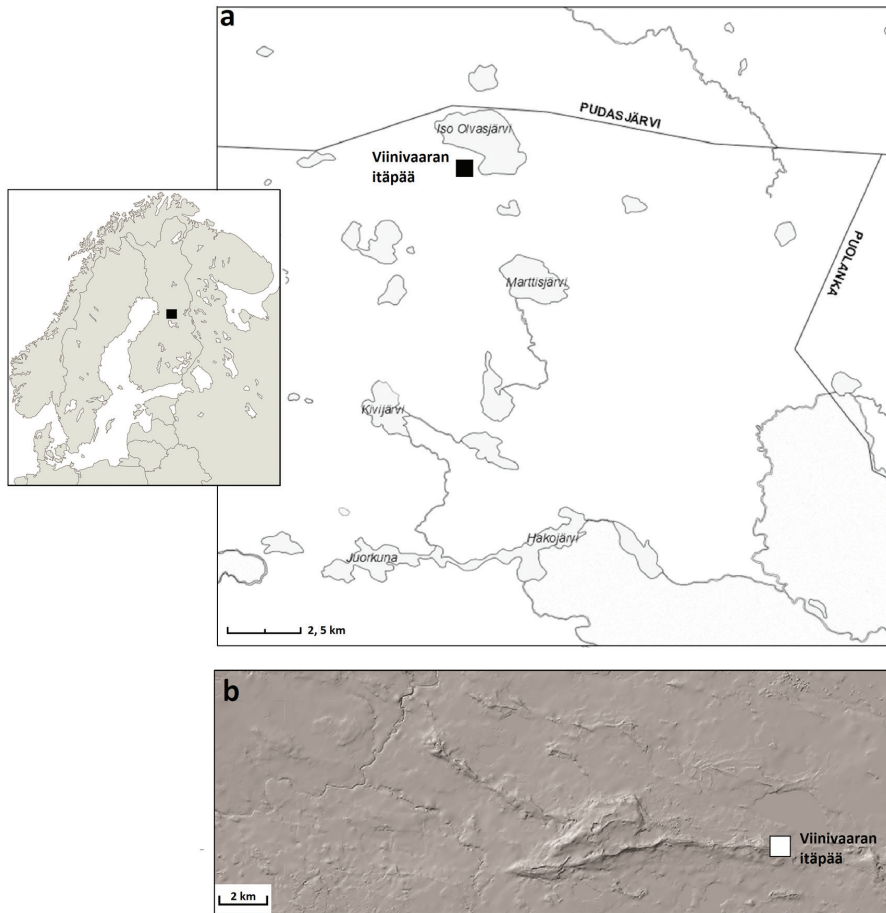
Johdanto

Oulun yliopisto suoritti yhteistyössä Metsähallituksen kanssa arkeologisen kaivaus-tutkimuksen Viinivaaran itäpään pitkään käytössä olleella muinaisjäännöskoh-teella heinä-elokuussa 2014. Tutkimus toteutettiin osana Oulun yliopiston ar-keologian oppiaineessa käynnissä olevaa ja Koneen säätiön rahoittamaa tutkimushan-ketta: ”Yhteisöjen keskinäinen vuorovaiku-tus ja riippuvuussuhde sosiaalisena ilmiö-nä. Sisämaa ja rannikko Pohjois-Suomen rautakauden löytöjen ja kohteiden valos-sa”, jonka yhtenä tavoitteena on tarkastella nuoremman rautakauden irtolöytöjen yhteyttä pohjoisen Suomen varhaiseen asutukseen. Vuoden 2014 tutkimukset olivat jatkoa edellisenä kesänä suorite-tuille koetutkimuksille, joiden yhteydes-sä Viinivaaran ympäristöstä paikannettiin paitsi rautakauden loppupuolelle ajoittu-va polttohauta, myös merkkejä läheisestä asuinpaikasta. Tässä lyhyessä raportissa esitellään kesän 2014 kaivauksen tulok-sia sekä tähän mennessä syntyneitä alus-tavia tulkintoja.

Koska Viinivaaran itäpään maisemaa, muinaisjäännösympäristöä sekä arkeologista tutkimushistoriaa on jo aikaisemmin käsitelty kahdessa Muinaistutkijan sivuilla julkaistussa artikkelissa (Hakamäki et al. 2013a; 2013b), ei kohteen yksityiskohtainen esittely liene enää tässä yhteydessä tarpeen. Kuitenkin myös muutamia uusia kohteen luonnetta valottavia, toistaiseksi julkaisemattomia tutkimustulok-sia (mm. polttohaudan luuaineistosta teetetyt C-14-ajoitustulokset sekä osteologinen ana-lyysi) on sittemmin saatu. Näin ollen, ennen kesän 2014 kaivaustutkimuksen esittelyä, on aiheellista luoda tiivistetty yleiskatsaus Viini-vaaran itäpään kohteesta toistaiseksi julkaise-mattomat tutkimustulokset huomioon ottaen.

Tutkimuksen tausta

Utajärven kunnan pohjoisrajalla sijaitseva Viinivaara on liki 20 kilometriä pitkä itä-län-si-suuntainen harjujakso, jonka toista alku-pistettä Viinivaaran itäpää edustaa (Kuva 1). Alue on maisemallisesti näyttävä ja erityisesti vaaran pohjoisrinteen osalta korkeuserot ym-päroivään maastoon nähden ovat huomatta-

**Kuva 1. Viinivaaran itäpään sijainti ja topografia: a) kohde kartalla; b) Viinivaaran harjun topografiaa sekä kohteen sijoittuminen maisemaan (Korkeusmalli © Maanmittauslaitos).
Kuva: V. Hakamäki.**

vat. Topografian lisäksi alueen hallitsevana piirteenä voidaan pitää noin 4,5 neliökilometrin laajuista Isoa Olvasjärveä, jonka läheisyyteen myös Viinilän tilan eteläpuolella sijaitseva lähde sijoittuu. Vaikka mainittua tilaa lukuun ottamatta alue on tänä päivänä varsin harvaan asuttua, on Viinivaaran lähiympäristön historiallisesta käytöstä nähtävissä merkkejä muun muassa historiallisen ajan tervahautojen sekä muutamien ajoittamattomien muinaisjäännösten muodossa (Hakamäki et al. 2013b).

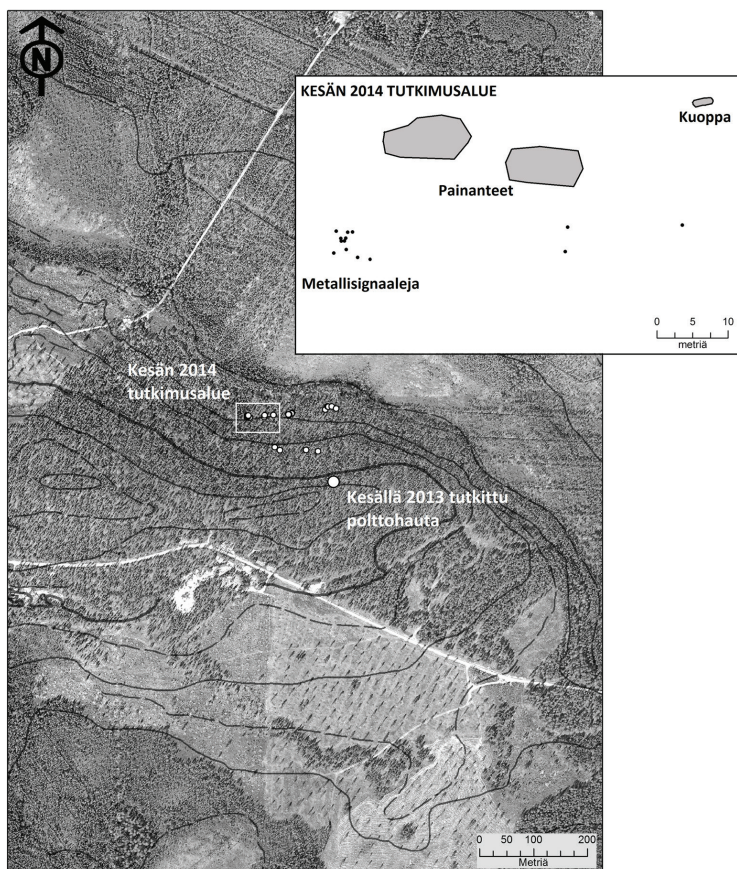
Näistä maisemista kolme kiiminkiläistä metallinilmaisinharrastajaa kaivoi

kesällä 2012 esiin joukon myöhäiselle rautakaudelle ajoittuvia esineitä. Metallinilmaisimella paikannettu löytöaineisto, kaksi kirvestä, veitsi, veitsen tupen kappale, lyrranmuotoinen tulusrauta, pronssihelat sekä muutamat piirteettömämmät fragmentit ja palaneen luun kappaleet (KM 39197:1–12) löytyivät neljästä eri kohdasta Viinivaaran laen tuntumasta sekä sen pohjoispuoliselta kankaalta. Esineet löytyivät varsin laajalta alueelta eri löytöpaikkojen välisen etäisyyden ollessa parhaimmillaan hieman yli 200 metriä (Hakamäki et al. 2013a).

Metallinilmaisinelöytöjen pohjalta Viinivaaran itäpäässä suoritettiin koekaivaus kesällä 2013. Tutkimus toteutettiin Oulun yliopiston arkeologian oppiaineen, Metsähallituksen ja Pohjois-Pohjanmaan museon yhteistyönä ja sen tarkoituksena oli täsmentää kohteen luonnetta, ajoitusta ja laajuutta. Koetutkimusten perusteella harjun laen tuntumasta paikannettiin tiiviiseen kivikkoon tehty polttohautaus. Uusia esinelöytöjä kaivauksen yhteydessä ei tehty, mutta palaneen luun kappaleita talletettiin kaivausalueen laajuuteen nähden runsaahkosti. Aineistosta on tunnistettu ihmisen kallon ja jalan luita. Näiden perusteella vainajan on todettu olleen aikuinen, todennäköisimmin alle 50-vuotias mies (Kuvaja 2014). Kahdesta palaneesta luusta teetetyt C-14-ajoitukset (Beta-375718: 1200 ± 30 BP, 765–895 cal. AD ja Beta-375719: 1080 ± 30 BP, 895–1020 cal.

AD) ikäävät polttohaudan todennäköisimmin viikinkiajalle.

Kaivauksen lisäksi koetutkimuksen kuluessa kohdetta kartoitettiin laajalti niin maapäällisten kuin myös silmämääräisesti näkymättömien ilmiöiden dokumentoimiseksi. Jälkimmäinen toteutettiin metallinilmaisinprospektointina, mikä osoittautui varsin tehokkaaksi menetelmäksi, sillä kartoituksen yhteydessä paikannettiin liki 40 signaalia, joiden aiheuttajiksi voitiin koepistoin todeta muutamia moderneja metalliesineitä lukuun ottamatta taitteellisia ja saumallisia kuparilevyn kappaleita. Käsiteltyjen kuparilevyn (usein myös pronssipelti) kappaleiden on tulkittu olevan oireellisia erityisesti Pohjois-Suomen nuoremman rautakauden asuinpaikoille (Taavitsainen 1986: 38–39), joissa ne on usein tulkittu rikkoutuneiden tai rikottujen kupa-

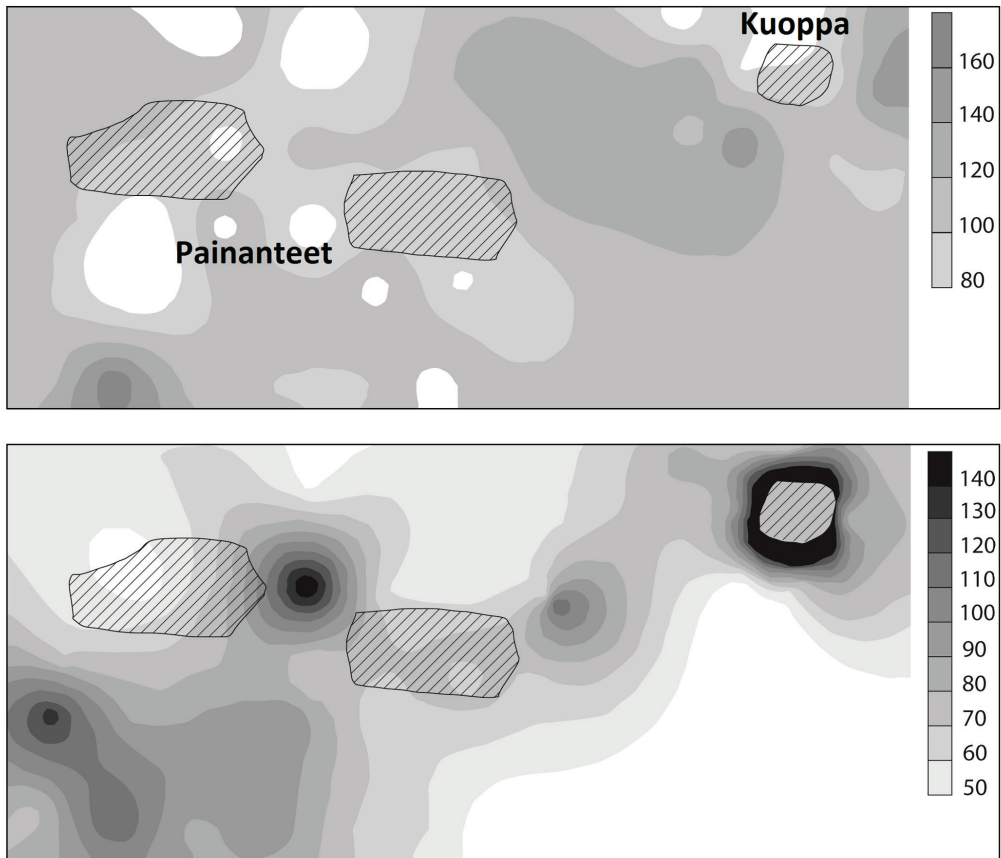

Kuva 2. Viinivaaran itäpäää kesän 2013 kenttätöiden valossa sekä kesän 2014 tutkimusalue maanpäällisine ilmiöineen (Ilmakuva © Maanmittauslaitos 2010). Kuva: V. Hakamäki.

riseosastioiden uudelleentyöstöön liittyviksi (Anttila 2002: 115–116; Taavitsainen 1986: 38–39; Sarkkinen 1995: 39–41; Bergman 2007). Dokumentoidut signaalit painoutuivat Viinivaaran itäpään pohjoispuoliselle kan-
kaalle, Olvassuon reunalle. Maanpäällisinä ilmiöinä tältä alueelta paikannettiin myös kaksi loivapiirteistä painannetta sekä yksi selkeäpiirteisempi kuoppa. Maanpäälliset ilmiöt havaittiin alueella, jonka läheisyydestä dokumentoitiin myös noin kymmenen metallinil-
maisinsignaalia (kuva 2).

Painanteiden ja kuopan alueelta kerättiin noin 50 maaperänäytettä, joista teetetyt analyysit perusteella voitiin todeta niin kohonneita fosfaattipitoisuuksia kuin myös

mahdollisesta tulenpidosta johtuvaa magneettista susceptibiliteettiä (MS) (Linderholm 2013). Erityisesti kohonnut MS sijoitui mielenkiintoisella tavalla painanteiden länsipäätyihin sekä erittäin voimakkaana kartoituksessa havaitun kuopan alueelle. Metallinilmaisinkartoituksessa havaitut signaali-keskittymät rajattiin maanäytteidenoton ulkopuolelle, sillä näiltä osin muinaisjäännöksen liittyviä rautakautisia kerroksia ei haluttu vahingoittaa kartoituksessa käytetyllä näytteenottokairalla. Maaperänäytteistä saadut analyysitulokset ovat nähtävissä kuvassa 3.

Kuva 3. Maaperän fosfaattipitoisuuksien (yllä) sekä MS-pitoisuuksien levintä alueella (Kuva Linderholm 2013: kuvien 3 ja 5 pohjalta). Kuva: V. Hakamäki.

Kesän 2014 kaivaustutkimus

Kartoituksen ja maaperäanalyysien tarjoamien asuinpaikkaan viittaavien tulosten perusteella Viinivaaran itäpään jatkotutkimus katsottiin aiheelliseksi. Tutkimusalueeksi valikoitui kesällä 2013 paikannetusta metallinilmaisinsignaaleista läntisin, joka oli edelliskesäisissä tutkimuksissa osoittautunut paitsi kaikista runsaimmaksi myös lupaavaksi ympäristönsä maanpäällisten ilmiöiden vuoksi. Myöskään modernia esineistöä ei tältä osin ollut kartoituksessa havaittu, joten koepistojen ulottumattomiinkin jääneiden metallinilmaisinsignaalien aiheuttajia oli pidettävä huomattavan iäkkäinä. Kuukauden kestänyt kaivaustutkimus suoritettiin 14.7. ja 8.8. välisenä aikana ja sen tavoitteena oli tarkastella kartoituksessa havaittujen ilmiöiden yhteyttä alueen rautakautiseen käyttöön.

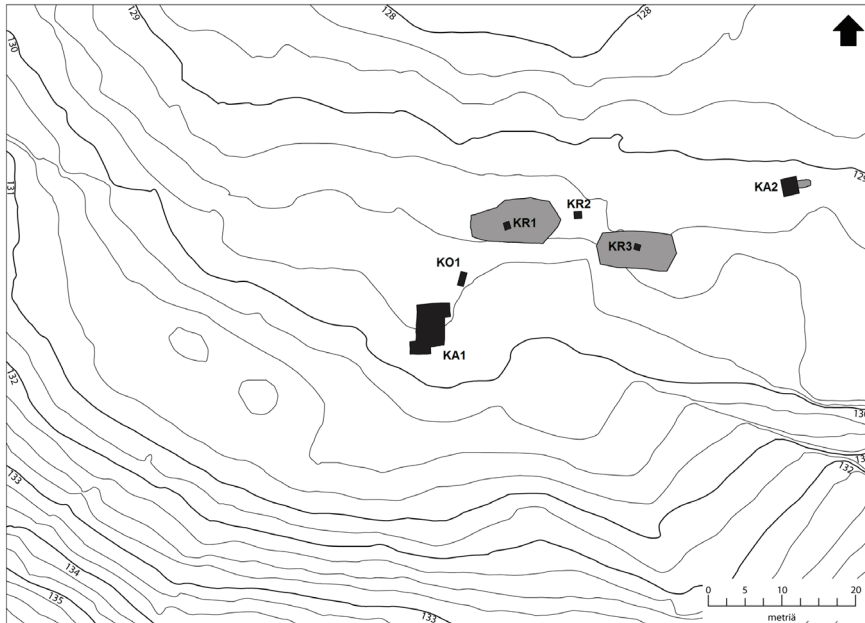
Kenttätöiden kuluessa alueella avattiin kaksi suurempaa kaivausaluetta, kolme pienempää koeruutua sekä yksi laajuudeltaan noin 2 m² ollut koeoja. Kaiken kaikkiaan kaivettiin noin 38 m² laajuinen alue (kuva 4). Kaivausalueista suurempi (Kaivausalue 1) sijoitettiin siten, että edellisenä kesänä havaittu metallinilmaisinsignaali keskittymä saatiin katettua. Alueista pienempi (Kaivausalue 2) puolestaan avattiin edellisenä kesänä paikannetun kuoppailmiön alueelle. Kahteen painanteeseen sekä niiden väliin kaivetut koeruudut sekä kaivausalueen 1 koillispuolelle avattu koeoja osoittautuivat maaperäanalyysillä saaduista lupaavista tuloksista huolimatta löydöttömiksi eikä niissä myöskään havaittu ihmistoiminnan aiheuttamia maaperän häiriöitä. Tämä ei sinällään ole odottamatonta, sillä erityisesti MS-pitoisuuksien mittaamisen on todettu olevan joissain tapauksissa epäluotettava menetelmä (Branch et al. 2005: 51; O'Connor & Evans 2005: 141; Rapp & Hill 2006: 114; Tolonen 2013: 14–15). Näin ollen seuraavassa keskitytään lähinnä kaivausalueiden 1 ja

2 löytöjen ja ilmiöiden tarkasteluun. Seikkaperäinen kuvaus Viinivaaran itäpään 2014 kenttätöistä on nähtävissä aiheesta laaditusta tutkimusraportissa (Hakamäki 2014).

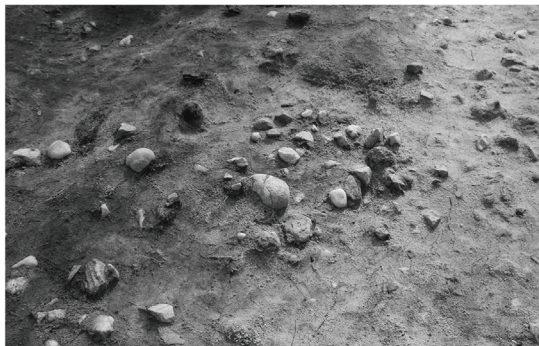
Kaivausalue 1

Pintakasvillisuuden ja turpeen poiston jälkeen kooltaan noin 27 m² olleella kaivausalueella 1 havaittiin käytännössä koko alueen kattava voimakas huuhtoutumiskerros, jonka voitiin tutkimusten edetessä todeta paikoitellen jatkuvan noin 30 senttimetrin syvyydelle. Jo kaivauksen alkuvaiheessa huuhtoutumiskerroksen pinnassa havaittiin pyöreähkö ja halkaisijaltaan noin metrin mittainen orgaanista ainesta sisältävä ilmiö. Aluksi luontaiseksi tulkittu maaperän häiriö osoittautui tutkimuksen edetessä tulisijarakenteeksi, sillä sen ympäristössä havaittiin paitsi tulen rapauttavia kiviä, paikoitellen myös punertavaksi palanutta hiekkaa (kuva 5). Myös ilmiön alueelta talletettu, eritoten palanutta luuta sisältävä ja suppealle alueelle keskittyvä löytöaineisto katsottiin tulisijaan liittyviksi. Tulisijan voidaan havaittujen maaperän ilmiöiden sekä löytöjen levinnän perusteella arvioida olleen alun perin soikea ja halkaisijaltaan noin 1,3 metriä, joskaan täysin varmasti rakenteen morfologiaa ei sen hajanaisuuden ja kaivausalueen luontaisen kivikkaisuuden vuoksi voida todeta.

Kaivausalueen runsaan kivikkaisuuden vuoksi myös tulisijaan liittyneiden mahdollisten muiden rakenteiden tunnistaminen osoittautui haasteelliseksi. Asuiskäytössä olleen rakennuksen aiheuttamia maanpäällisiä ilmiöitä, esimerkiksi kodanpohjissa toisinaan erottuvia painanteita tai valleja, kuin myöskään tulisijaan liittyviä puurakenteen jäänteitä ei voitu varmasti tunnistaa. Kiinnostavana piirteenä mainittakoon kuitenkin tulisijan koillis- ja lounaispuolilla havaitut ja selvästi ympäröivää kivikkoa suuremmista kivistä muodostuneet ilmiöt. Näistä erityisesti koillispuolista voidaan tietyin varauksin pitää rakenteellisena, sillä kivet vaikuttivat

Kuva 4. Yleiskartta tutkitusta alueesta: KA1=kaivausalue 1, KA2=kaivausalue 2, KO 1=koeoja 1, KR1–3=koeruudut 1–3. Alueella nähtävissä olleet painanteet ja kuoppa on merkitty harmaalla. Kuva: V. Hakamäki.

Kuva 5. Kaivausalueen 1 keskivaiheilla havaittu tulisijarakenne. Kuva: V. Hakamäki.

hyvin keskittyneesti ja samaan tasoon ladotuilta. Lounaispuolisen kivikeskittymän rakenteellisuus puolestaan on ongelmallista, sillä vaikka kivet kokonsa puolesta erosivatkin ympäröivästä kivikosta, oli niiden levintä huomattavasti hajanaisempaa. Lisäksi tältä osin kivet jatkuivat rikastumiskerrokseen ja osin myös muuttumattomaan pohjamaahan, mikä myös voidaan nähdä merkinä ilmiön luontaisuudesta.

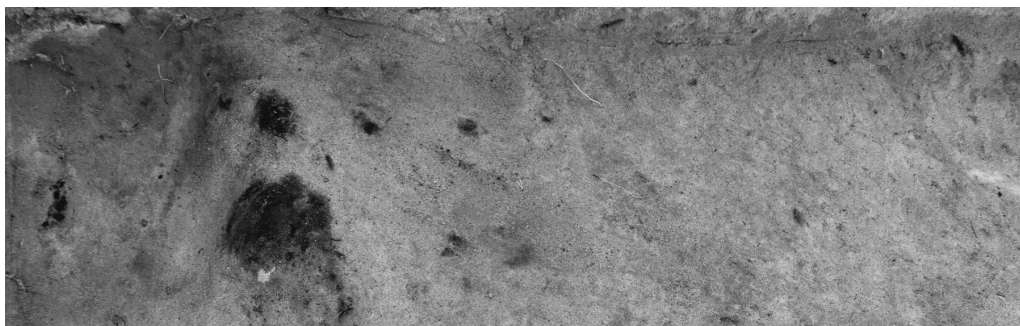
Mikäli kivikeskittymät ovat ihmisen aikaansaamia, on niitä pidettävä tulisijan ympärillä olleen maasta käsin tuetun kevytrakenteisen asumuksen jäänteinä. Kyseessä on saattanut olla telta, laavu tai jokin kotamainen rakenne. Tällaisia rakenteita sisältäviä asuinpaikkoja tunnetaan laajasti pohjoisen Fennoskandian alueelta, missä rakenteet ovat usein järjestyneet rivimäisiksi kokonaisuuksiksi (esim. Hedman & Olsen 2009; Halinen 2009). Näin jäsentyneet asuinpaikka näyttää myös Viinivaaran itäpäässä todennäköiseltä, sillä vuoden 2013 kartoituksessa havaitut metallisignaali keskittymät muodostavat noin 200 metriä pitkän, harjun reunaan seurailevan suorahkon rivin, jonka metallisignaali keskittymien voidaan katsoa edustavan kolmea tai neljää tulisijaa. Myös 2013 kartoituksen yhteydessä kaivetuista koepistoista paikannetut löydöt näyttävät tukevan oletusta. Asuinrakennuksen kevytrakenteisuuden puolesta puhuu myös se, ettei kaivauksen aikana havaittu mitään merkkejä puisista katto-, seinä- tai lattiarakenteista. Tulokinnan haasteellisuuden

vuoksi lienee myös mahdollista, ettei tulisijaan ole kuulunut ympäröivä rakennetta, vaan että kyseessä on tilapäisesti käytössä ollut ulkoliesi.

Kaivausalue 2

Edellisvuotisen kartoituksen perusteella kooltaan noin 6,5 m² olevan kaivausalueen 2 yhteydessä ollutta ja noin metrin syvyyttä kuoppaa tai painannetta pidettiin alustavasti mahdollisena keittokuoppana. Pintamaan poiston jälkeen aiemmin pyöreänä pidetyn kuopan muoto ja funktio kuitenkin täsmentyivät. Mitoiltaan noin 3 x 1 -metrinen soikea ilmiö on kenttätutkimusten valossa tulkittavissa ajoitukseltaan huomattavasti rautakautista kontekstia iäkkäämmäksi asuinpaikkapainanteeksi. Lähinnä kivilautiseen toimintaan viittaava löytöaineisto muodostui kvartsi-iskoksisista, palaneesta luusta sekä muutamista kivi- ja kvartsiesineen kappaleista, joita talletettiin vielä noin 45 senttimetrin syvyydeltä. Tämän jälkeen saavutetut kerrokset osoittautuivat löydöttömiksi, eikä kaivausta tältä osin enää katsottu aiheelliseksi jatkaa.

Kenttätöiden kuluessa myös näiltä osin paikannettiin rakenteiksi tulkittavia maaperän ilmiöitä. Yhdestä suuremmasta ja lukuisista pienemmistä tummista ilmiöistä koostuneet puurakenteen jäänteet sijoittuivat asuinpaikkapainanteen reunamille, jossa niiden havaittiin muodostavan jokseenkin selkeä kulmamainen rakenne (kuva 6). Koska asumuspainanteesta oli

Kuva 6. Kaivausalueella 2 havaittu kulmamainen rakenteen jäänne. Kuva: V. Hakamäki.

aikataulullisista syistä mahdollista tutkia vain noin puolet, on myös rakenteen todellista muotoa ongelmallista arvioida – kuitenkin näyttää jokseenkin todennäköiseltä, että rakenne kiertää asuinpainanteen reunoja ja että osia siitä on säilynyt myös tutkimattomilla alueilla. Näin ollen painanne ja sitä ympäröivä rakenne voitaneen tulkita pienikokoisen kuoppatalon jäänteeksi. Puurakenteiden lisäksi kaivausalueella havaittiin jonkin verran palaneita kiviä ja vaikka nämä painottuivatkin jossain määrin kaivausalueen pohjoislaidalle, ei niiden voida hajanaisuutensa vuoksi todeta muodostavan selkeästi erottuvaa tulisijarakennetta.

Löytöaineisto

Kaivausalueelta 1 paikannetusta rautakauden loppupuolelle ajoittuvasta kontekstista talletettu löytöaineisto (KM 40026:1–133) koostuu palaneesta luusta, erilaisista kupariseoslevyn kappaleista, kahdesta rautaesineen katkelmasta sekä pii-iskoksista. Löytöaineisto sijoittui varsin suppealle alueelle havaitun tulisijan ympäristöön. Erityisesti palaneet luut, jota kaivauksen kuluessa löydettiin kaiken kaikkiaan 34 grammaa, keskittyivät hyvin voimakkaasti tulisijan täyttömaahan (kuva 7). Vaikka luuaineistoa on analysoitu tähän mennessä vasta alustavasti, voidaan materiaali tulkita eläinperäiseksi; luista on tunnistettu paitsi suurikokoisen nisäkkään, todennäköisesti hirven tai peuran putkiluun kappaleita, myös muutamia kalan luita.

Kupariseoslevyn kappaleita puolestaan talletettiin lähinnä tulisijan ulkopuolisilta alueilta, olkoonkin että useimmissa tapauksissa aivan tulisijarakenteen välitörmästä yhteydestä. Nämä muodoltaan ja kooltaan vaihtelevat metallilevyn kappaleet ovat todennäköisesti peräisin rikkoutuneesta metalliastiasta, sillä aineistoon kuuluu yksi astian korva, sekä kappale, jossa on selvästi erotettavissa ns. haka- tai lamellisauama (kuva 8). Tällaista saumaa on käytetty yleisesti metalliastioiden valmis-

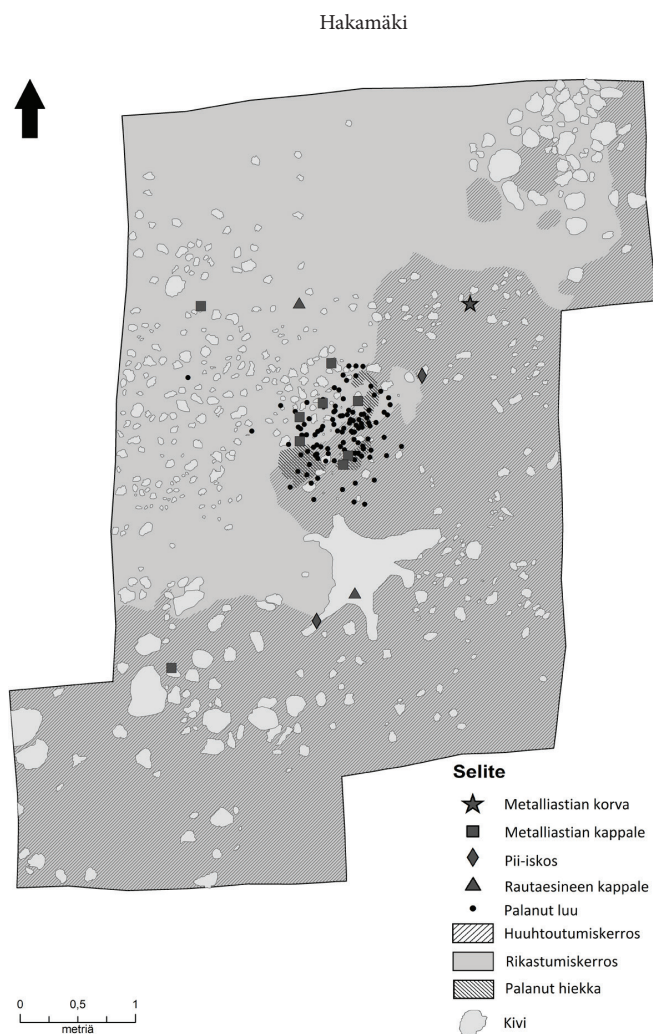
tuksessa rautakauden loppupuolelta lähtien (Anttila 2002: 17–18, liite 1, kuva 103). Huomionarvoista on, että kupariseosastia on ilmeisesti rikottu tietoisesti ja kierrätetty, sillä useissa kappaleissa on nähtävissä siistejä leikkausjälkiä sekä edelleen työstämisestä syntyneitä reikiä ja taitoksia.

Rautaesineen kappaleita löydettiin kaivausalueelta kaksi. Nämä ovat varsin piirteettömiä ja niiden tunnistaminen siksi haasteellista, joskin toinen voisi muotonsa puolesta olla esimerkiksi naulasta tai nastasta irronnut kärki. Löydetty pii-iskokset liittyvät todennäköisesti tulen tekoon. Näistä toinen, tulisijan vierestä löydetty, on kauttaaltaan valkeaksi palanut.

Kivikautisesta asuinpainanteesta talletettu löytöaineisto (KM 40026:134–174) on kaivausalueelta 1 saatua suppeampi. Suurimman löytöryhmän muodostavat kvartsi-iskokset, joita kerättiin talteen noin 25 grammaa ja jotka sijoittumisensa puolesta painottuivat asuinpainanteen reunoille. Palanutta luuta paikannettiin hajanaisesti ja pieniä määriä, vain noin 2,6 grammaa. Luuaineisto painottuu alueen pohjoislaidalle palaneiden kivien alueelle. Tunnistettavina esineinä talletettiin yksi viistoteräinen kvartsinuolenkärki sekä liuskekeviven tasataltan katkelma (kuva 9). Talta on vaurioitunut ja tunnistettavissa lähinnä ehjänä säilyneen sekä jonkin verran käyttöjälkiä sisältävän teräosansa ansiosta. Tämän perusteella kyseessä lienee pohjalainen muoto, jollaisia yksin Pohjois-Suomen alueelta tunnetaan satoja (Huurre 1983: 94–111).

Alustava tulkinta

Kausina 2013 ja 2014 suoritettujen arkeologisten tutkimusten perusteella Ison Olvasjärven eteläpuolella jokseenkin arvoituksellisena hahmottunut Viinivaaran itäpään löytöpaikka on tulkittavissa laajaksi ja monipuoliseksi aktiviteettialueeksi, johon kuuluu niin asumisesta ja elinkeinoista kuin hautaamisesta ja kuoleman kulttuuristakin kertovia muinaisjäännök-

Kuva 7. Kaivausalueen 1 löytöjen ja maaperän ilmiöiden levintä (Kuva: J. Saipio & V. Hakamäki).

Kuva 8. Kaivausalueen 1 löytöjä. Yllä kupariseosastian korva (KM 40026:1) sekä ns. lamellisaumalla varustettu kuparilevyn kappale (KM 40026: 10). Kuvat: V. Hakamäki.

Kuva 9. Kaivausalueelta 1 talletettu tasataltan kappale (KM 40026: 134). Kuva: V. Hakamäki.

siä. Harjun laelta paikannettu polttohautta näyttäisi nivoutuvan myöhäisrautakautiseen polttohautaperinteeseen, jota Suomen alueella edustavat erityisesti maan eteläosissa tavattavat polttokenttäkalmistot (Wessman 2010). Asuinpaikka puolestaan muistuttaa Pohjois-Fennoskandian alueen saamelaisväestöön usein liitettävää asuinpaikkamuotoa, jossa tulisijat sekä niihin kuuluneet rakenteet muodostavat kolmesta tai useammasta asumuksesta koostuvan rivin (esim. Hedman & Olsen 2009; Halinen 2009; Halinen et al. 2013: 152–182). Kivikautisesta toiminnasta kertoo tutkitusta tulisijasta noin 50 metriä itään paikannettu kuoppatalon jäännös. Olettaessa huomioon myös kohteen läheisyydessä sijaitsevat ajoittamattomat ja historialliselle ajalle sijoittuvat muinaisjäännökset, voidaan Viinivaaran itäpään todeta houkutelleen ihmistoimintaa useina eri aikakausina kivikaudelta lähtien.

Eri aikakausien kerrostuneisuus ei Viinivaaran itäpään kohdalla ole yllätyksellistä, sillä näyttävän harjun suojaama, tasainen kangas on epäilemättä luonut hyvät edellytykset erilaisille toiminnan muodoille. Läheinen Viinilän lähde on tarjonnut juomakelpoista vettä kun taas Isosta Olvasjärvestä sekä sen ympäröimistä metsistä on voitu hankkia kalaa ja riistaa, todennäköisesti myös järvimalmia, jonka käytöstä todistaa järven pohjoispuolelta hiljattain paikannettu ajoittamaton raudanvalmistuspaikka (Sarkkinen 2014a). Lisäksi Viinivaaran harju on tarjonnut hyvät kulkuyhteydet toisaalta länteen, jossa muodostelma päättyy Kiiminkijoen latvoille, toisaalta itään, jossa harjujakso sulautuu Kainuun ja Kuusamon vaaramaisemiin.

Resurssien ja toimeentuloon liittyvien seikkojen lisäksi Viinivaaran itäpään kaltaisten alueiden eri aikoina tapahtunutta suosimista voidaan selittää myös sosiaalisin ja kulttuurisin tekijöin. Kivikautisen toiminnan aiheuttamat kuopat, painanteet ja muut näkyvät ilmiöt kuin myös maasta löytyneet irtaimet muinaisesineet ovat todennäköisesti puhutelleet myös rautakauden ihmistä. Tämän perusteella Viinivaaran itäpään kaltaisiin kohteisiin on saatettu liittää erityisiä merkityksiä, millä puolestaan on ollut vaikutusta alueiden valintaan (Hakamäki 2015). Olipa uudelleenkäytön syy mikä tahansa, kohteiden pitkän käyttöiän voidaan todeta olevan varsin yleinen ilmiö pohjoisen Suomen rautakautisilla kohteilla. Tämä on kenties parhaiten nähtävissä sisämaassa, jossa rautakautisten esineiden paikantaminen samasta kontekstista esimerkiksi kivikauteen sijoittuvan esineistön ja ilmiöiden kanssa on varsin tavallista. Esimerkkeinä tästä voitaneen mainita muun muassa Suomussalmen TB:n ranta, josta on kaivauksissa löydetty runsaiden kivikautisten löytöjen lisäksi myös rautakauden loppupuolelle ajoittuvia esineitä (Okkonen 2012).

Merkityksestään huolimatta vaikuttaa todennäköiseltä, että Viinivaaran pohjoispuolelta paikannettu rautakauden lopun

asuinpaikka on ollut lyhytikäinen. Verrattuna pitkäikäisiksi tulkittuihin rautakauden asuinpaikkoihin, on kaivausalueelta 1 talletettu löytöaineisto varsin vaatimatonta ja suppealle alueelle keskittyvää. Myöskään mainittavia kulttuurikerroksia tai esimerkiksi seinälinjoja tai niistä kertovia palaneen savitiivisteiden kappaleita ei kaivauksen aikana tavattu. Lisäksi tulisijan käyttö näyttää olleen varsin vähäistä, sillä rakenteeseen kuuluneiden kivien sekä sen reunamilla olleen hiekan palamisen aste oli ainoastaan osittaista. Myöskään tulisijarakenteen lounais- ja koillispuolella havaittuja ja verrattain suurista kivistä koostuneita kahta kivikeskittymää ei voida ongelmattomasti liittää asuinpaikkaan liittyneeseen ympärysrakenteeseen. Näin ollen lienee mahdollista, että kohteen käyttö on sijoittunut erityisesti kesäkuukausiin, jolloin tarvetta tukevalle ja suojaisalle asumukselle ei ole ollut.

Kertaluontoisenakaan alueen rautakautista ihmistoimintaa tuskin voidaan kuitenkaan pitää. Jo yksin harjun laen tuntumasta paikannettu polttohauta sekä siihen liittyvät mahdolliset kalmistomaisetkin piirteet todistanevat, että Viinivaaran itäpäällä on ollut erityinen merkitys rautakauden ihmisyhteisöjen keskuudessa. Alueen merkitys on nähtävissä myös laajemmassa mielessä, sillä Ison Olvasjärven pohjoispuolelta, Kokkomaan ja Pitääminmaan alueilta, on myös paikannettu runsaasti rautakauden lopulle ajoittuvia esineitä ja esineiden kappaleita, muun muassa rautainen putkikirves, keihäänkärki, korun osia sekä kuparilevyn kappaleita, mutta myös kivikaudelle viittaavia arkeologisia jäänteitä (Sarkkinen 2014a; 2014b; 2014c). Näin ollen Viinivaaran itäpään ja Ison Olvasjärven alueen rautakauden toimintaa onkin mieluummin syyttää pitää kausi- kuin kertaluontoisena.

Rautakauden asuinpaikan ajoitukseen ei tässä ole mahdollista ottaa tarkasti kantaa, sillä tulisijan palaneesta luusta otetut ajoitusnäytteet ovat toistaiseksi ikäämättä. Kuitenkin asuinpaikan voitaneen arvioida ajoittuvan polttohaudan tavoin todennä-

köisimmin viikinkiajalle, joskaan haudan ja asuinpaikan ajallista yhteyttä ei ilman C-14-ajoitusta voida varmasti todeta. Hautapaikan ja asuinpaikan ajallisen yhteyden lisäksi kohteen tulevien tutkimusten kannalta kiinnostavia kysymyksiä ovat muun muassa hautapaikkojen todellinen lukumäärä sekä vielä tutkimattomien metallinilmaisinsignaalien ja eritoten niiden muodostamien keskittymien yhteys Viinivaaran rautakautiseen käyttöön. Kesän 2014 tutkimusten perusteella vastaavia tulisijallisia pieniä asuin- tai leiripaikkoja on vielä löydettävissä, jolloin kiinnostavaksi kysymykseksi nousee myös näiden keskinäinen ajallinen yhteys. Luonnollisesti myös kivikautista toimintaa alueella on syytä tutkia tulevaisuudessa. Koska nyt tutkitusta kivikautisesta asuinpaikkapaikannanteesta kaivettiin kesän 2014 kenttätöiden yhteydessä ainoastaan puolet, jää kyseisen ilmiön tarkempi tulkinta tulevaisuuteen.

Kiitokset

Viinivaaran itäpään kesän 2014 kenttätutkimukset samoin kuin tämän artikkelin laatiminen toteutettiin Koneen Säätiön rahoittamana. Lisäksi kiitokset halutaan välittää yhteistyökumppanina kesän 2014 kenttätöissä toimineelle Metsähallitukselle sekä kaikille tutkimuksen edistymiseen kausina 2013 ja 2014 myötävaikuttaneille tahoille. Suuri kiitos kuuluu myös kaivauksella työskennelleille arkeologian opiskelijoille (Jussi-Pekka Hiltunen, Marissa Kuusisto, Hanna Puolakka ja Marita Ruotsalainen) sekä tutkimusavustajana toimineelle arkeologi Jarkko Saipiolle.

Bibliografia

Painamattomat lähteet

- Anttila, M. 2002. Profaanit metalliastiat Ristiretkialta Uuden Ajan alkuun. Esimerkkiaineistona Kansallismuseon kokoelmat. Pro gradu-tutkielma. Turun yliopisto, kulttuurien tutkimuksen laitos, arkeologia.
- Hakamäki, V. 2014. Utajärvi. Viinivaaran itäpään. Rautakautisen ja kivikautisen asuinpaikan kaivaus 14.7.–8.8.2014. Oulun yliopisto, arkeologia (kopio Museoviraston arkistossa).
- Linderholm, J. 2013. Soil chemical and magnetic analysis of samples from an Iron Age site at Viinivaaran itäpää, Utajärvi, Finland. Miljöarkeologiska laboratoriet, rapport nr. 2013-031. Institutionen för Idé och Samhällstudier, Umeå Universitet.
- Sarkkinen, M. 2014a. Pudasjärvi ja Utajärvi. Pitääminmaa. Arkeologisen kohteen tarkastus. Pohjois-Pohjanmaan museo (kopio Museoviraston arkistossa).
- Sarkkinen, M. 2014b. Utajärvi. Kokkomaa 1. Arkeologisen kohteen tarkastus. Pohjois-Pohjanmaan museo (kopio Museoviraston arkistossa).
- Sarkkinen, M. 2014c. Utajärvi. Kokkomaa 2. Arkeologisen kohteen tarkastus. Pohjois-Pohjanmaan museo (kopio Museoviraston arkistossa).
- Tolonen, S. 2013. Uhraamisen sijoittuminen seidoilla. Geokemiallisia ja -fysikaalisia havaintoja ja tilallista tulkintaa Enontekiön Näkkälän, Utsjoen Sieiddakeädgin, Muonion Kirkkopahtan ja Muonion Porviniemen seitakohteilla. Pro gradu-tutkielma. Oulun yliopisto, arkeologian oppiaine.
- Branch, N., Canti, M., Clark, P. & Turney, C. 2005. *Environmental Archaeology. Theoretical and Practical Approaches*. Hodder education, London.
- Hakamäki, V., Sarkkinen, M. & Kuusela, J.-M. 2013a. Myöhäisrautakautisia ”irtolöytöjä” Pohjois-Pohjanmaalta. *Muinaistutkija* 1/2013: 17–25.
- Hakamäki, V., Kuusela, J.-M. & Sarkkinen, M. 2013b. Utajärven Viinivaaran itäpään rautakautisen löytöpaikan kaivaus ja kartoitus kesäkuussa 2013. *Muinaistutkija* 4/2013: 2–11.
- Hakamäki, V. 2015. Artefacts, communication and the social change in the northern Finland interior ca. 800–1300 AD. K. Alenius & V.-P. Lehtola (toim.) *Transcultural Encounters*: 111–130. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys, Rovaniemi.
- Halinen, P. 2009. Change and continuity of Saami dwellings and dwelling sites from the Late Iron Age to the 18th century. T. Äikäs (toim.) *Máttut–Máddagat. The Roots of Saami Ethnicities, Societies and Spaces/Places*: 100–115. Publications of Giellagas Institute 12.
- Halinen, P., Hedman S. D. & Olsen, B. 2013. Hunters in transition. Sámi Hearth Row Sites, Reindeer Economies and the Organization of Domestic Space, 800–1300 A.D. D.G. Anderson, R. P. Wishart & V. Väte (toim.) *About the Hearth. Perspectives on the Home, Hearth and Household in the Circumpolar North*: 152–182. Bergahn, New York & Oxford.
- Hedman, S.-D. & Olsen, B. 2009. Transition and order. A study of Sámi rectangular hearths in Pasvik, arctic Norway. *Fennoscandia Archaeologica* XXVI: 3–22.
- Huurre, M. 1983. *Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia 1. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin esihistoria*. Pohjois-Pohjanmaan maakuntaliiton ja Lapin maakuntaliiton yhteinen historiatoimikunta, Kuusamo, 1983: 258–260.
- O'Connor, T. & Evans, J. G. 2005. *Environmental Archaeology. Principles and Methods*. 2nd edition. Sutton publishing, Stroud.
- Okkonen, J. 2012. Havaintoja Suomus-

Tutkimuskirjallisuus

- Bergman, I. 2007. Vessels and kettles. Socio-economic implications of the cessation of asbestos pottery in Northern Sweden. *Arkeologi i norr* 10: 1–16.

- salmen TB:n rannan esihistorialliselta asuinpaikalta. *Faravid* 37: 7–16.
- Rapp, G. & Hill C. L. 2006. *Geoarchaeology. The Earth-Science Approach to Archaeological Interpretation*. Yale University Press, New Haven.
- Sarkkinen, M. 1995. Kappelista kiuaspirttiin. arkeologiset tutkimukset Kellossa vuosina 1990–1991. *Esitelmiä Haukiputaasta. Kellon–Haukiputaan kotiseutujulkaisu IV*: 28–45. Kellon–Haukiputaan kotiseutuyhdistys ry, Haukipudas.
- Taavitsainen, J.-P. 1986. Luhangan Tuomisaa-
ren kattilalöytö. Lappalaisalueen uudisasukkaiden vai uudisasutusalueiden lappalaisten kätkö? *Keski-Suomi* 18: 30–44.
- Wessman, A. 2010. Death, Destruction and Commemoration - Tracing ritual activities in Finnish Late Iron Age cemeteries (AD 550-1150). *Iskos* 18. Suomen muinaismuistoyhdistys, Helsinki.

Ville Hakamäki toimii tohtorikoulutettavana Oulun yliopiston arkeologian oppiaineessa. ville.hakamaki@oulu.fi

Tiina Vasko

Tikusta asiaa – puulajianalyysistä hautarakenteista ja löydöistä aikavälillä 1994–2014

Trädslagsanalyser på gravkonstruktioner och -fynd från 1994–2014

Trädslagsanalyser som gjorts på gravkonstruktioner och träfynd ger information om träanvändning i forntiden. Artikeln presenterar de trädslagsanalyser som skribenten utfört mellan 1994–2014. De mest omfattande materialen härstammar från träprov från gravfälten Kirkkomäki i Åbo, Gamla folkskolan i Ihala i Reso samt Luistari i Eura. Medeltida och tidigmodernt material representeras av kapellplatsen i Hitis Kyrksund, kyrkorna i Lappvesi och Rengo samt Helgeandskyrkan i Åbo. Trädslagsanalyserna från Finlands äldsta kyrkoplats, Ristimäki i Ravattula (S:t Karins), publiceras i ett senare sammanhang.

Puu on ollut ihmisille tuttu materiaali menneinä aikoina aivan toisella tavoin kuin nykyään: eri puulajien soveltuvuus erilaisiin käyttötarkoituksiin tiedettiin hyvin. Vain osa tästä tiedosta on säilynyt perimätietona jälkipolville. Arkeologisena lähdemateriaalina se antaa osaltaan tärkeää tietoa menneen ajan puunkäyttötavoista ja esineiden materiaaleista. Seuraavassa esitellään, mitä puulajit paljastavat erilaisista hautarakenteista ja esineistöistä. Analyysit ovat kirjoittajan viimeisen 20 vuoden aikana tekemiä. Artikkelin lopussa on taulukko aiemmin julkaisemattomista puunäytteistä.

Laajimmat tutkimusaineistot koostuvat Turun Kirkkomäen, Raision Ihalan vanhan kansakoulun ja Euran Luistarin hautakautisten kalmistojen puunäytteistä (Jäkärä 1997a; 1997b: 25; 1998: 3; 2000: 309–310; 2002: 46–49). Hiittisten Kyrksundetin kapelinpaikan sekä Lappeen, Rengon ja Turun Pyhän Hengen kirkkojen aineistot ajoittuvat puolestaan keskiaikaan ja uuden ajan alkuun (Jäkärä 1996; 1997b: 2–5; 2007; 2009). Suomen vanhimman tunnetun kirkonpaikan,

Ravattulan Ristimäen, puulajianalyysit julkaistaan myöhemmin.

Hautarakenteet

Hautarakenteilla tarkoitetaan sekä hautakuoppaan rakennettuja vainajien suojia että kannettavia rakennelmia. Ensin mainituista ovat esimerkkinä mm. Euran Luistarin kammioita muistuttavat rakenteet. Viimeksi mainitut voivat olla laudoista koottuja ruumisarkkuja, puunrungosta koverrettuja ruuhiarkkuja, kantopaareja tai jopa alun perin tavaroiden säilytykseen tarkoitettuja arkkuja.

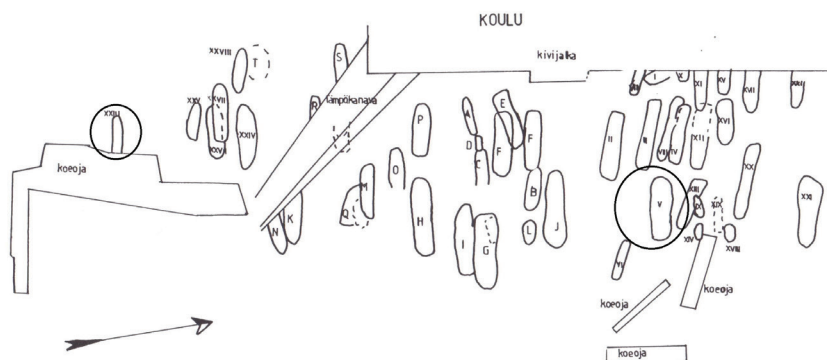
Lähinaapurissamme Ruotsissa hautarakenteiden puulajien analysoinnilla on pitkät perinteet. Kaikkiaan noin 1100 hautaa Birkassa kalmistoissa aikavälillä 1873–1895 tutkinut Hjalmar Stolpe kehitti kaivaustekniikoita ja huomioi kaivaessaan myös naulat, niitit ja puunjäänteet. Hän kirjoitti vuonna 1878 ”... puu itsessään on täysin maatunut, mutta

naulojen yhteydessä oleva ruoste on sitä yleensä säilyttänyt” (Gräslund 1980: 3, suom. kirjoittajan). Kaikki Birkan arkuista ja hautakammioista säilyneet puunjäänneet olivat tammea. Ann-Sofie Gräslundin mukaan myös pehmeämpiä ja nopeammin maatuvia puulajeja on voitu käyttää, kuten kuusta ja mäntyä (Gräslund 1980: 16).

Eteläisessä Ruotsissa, Lundin kaupungin varhaiskeskiaikaisten hautausmaiden kaivauksissa 1960- ja 1970-luvuilla arkuista selvitettiin niissä käytetyt puulajit. Tutkitut kaksi hautaamisajaksoa (AD 1000–1050, 1050–1100) poikkesivat selvästi toisistaan sekä arkkujen rakenteen että käytettyjen puulajien suhteen. Ensimmäisellä jaksolla käytettiin tammea (n. 53 %), saarnia (n. 22 %) ja lehmusta (n. 12 %). Samassa arkussa on voitu käyttää useampaa eri puulajia, mikä havaittiin myös Turun Kirkkomäen haudoista (Mårtensson 1963: 44; Jäkärä 1997a: 48). Jälkimmäisellä jaksolla tammi nousi dominoivaksi lajiksi; sen osuus arkkujen puusta oli nyt lähes 74 %. Muutos on voinut johtua hautaustapoihin liittyvistä seikoista tai metsän lisääntyneestä hyödyntämisestä (Bartholin 1976: 163–166). Mårtensson katsoo, että kysees-

sä on voinut olla kirkon voimistunut vaikutus; hautaamista haluttiin yhtenäistää. Jos oletetaan että näin todella oli, voidaan näitä hautaamisjaksoja käyttää suurempien aineistojen ajoittamisen suuntaviivoina yleisemminkin (Mårtensson 1976: 103). Tähän liittyen on merkillepantavaa, että jälkimmäisellä ajanjaksolla tammi paitsi tuli yleisimmäksi puulajiksi, myös arkkujen rakenteet yhtenäistyivät.

Ajallisia eroavuuksia on havaittu Suomessakin. Kirkkomäellä vanhemmissa haudoissa lehti- ja havupuuta oli käytetty lähes yhtä paljon, kun taas nuoremmissa haudoissa havupuu nousi käytetyimmäksi materiaaliksi. Havupuu oli myös puunruntoon tehtyjen arkkujen ensisijainen raaka-aine sekä Kirkkomäellä että Raision Ihlassa (Jäkärä 1997a: 48–51; Jäkärä 1997b: 3–4). Kirkkomäestä poiketen Ihalan näytteet yhtä lukuun ottamatta olivat havupuuta. Eroavaisuus lienee ajoituksellinen; Ihlassa aikoinaan tutkitut haudat edustavat kalmiston nuorempia hautoja. Paikalle 1900-luvun alussa rakennettu kansakoulu todennäköisesti tuhosi suurimman osan haudoista. Tätä olettamusta tukee myös kirjoittajan teettämä, 1200-luvun alku-

Kuva 1. Raision Ihalan vanha kansakoulu. Ajoitetut haudat on merkitty ympyrällä. Oikealla hauta V, vasemmalla hauta XXIII (piirros: T. Vasko kaivauskarttojen mukaan).

puolelle asettuva C14-ajointus (820+ 40 BP, Poz-10287) haudasta XXIII, joka sijaitsee laitimmaisena kalmiston eteläpuolella, missä haudat olivat käytännössä jo löydöttömiä. Kalmistokronologiaan sopii myös alueen keskivaiheille sijoittuvan haudan V ajoittuminen 1100-luvun jälkimmäiselle puoliskolle (865+35 BP, Poz-10288).

Hautauksia tavara-arkuissa ja eräänlaisissa alun perin vaunuissa käytetyissä ”konteissa” tunnetaan Skandinaviasta (Brøndsted 1936: 85; Gräslund 1980: 24–25; Voss 1991: 192). Rautaisella nostorenkaalla varustettu, mänty- ja tammilau-doista rakennettu tavara-arkku oli Kirkkomäen naisenhaudassa 27 (Jäkärä 1997: 42–43; 2005: 67–71). Tällainen oli ollut naulojen, niittien ja sarananosan perusteella todennäköisesti myös Raision Mahittulan naisenhaudassa 18 (Jäkärä 2005: 70). Myös mm. veneiden lautoja on voitu uusiokäyttää hautarakenteissa (Mårtensson 1976: 135–144; Cinthio 1980: 115). Ilmeisesti jokin tällainen rakenne lienee ollut kyseessä Kirkkomäen niittejä ja nauloja sisältäneessä haudassa 17. Kapean arkun puumateriaali osoittautui sekin tammeksi. Myös hauta 16 sisältää huomattavan määrän niittejä ja nauloja; haudasta ei ole puulajimääritystä.

Euran Luistarista analysoitiin näytteitä kaikkiaan 52 haudasta; näytteitä oli pait-si hautarakenteista myös esineistä (Jäkärä 2000: 309–310). Havupuu oli Luistarissa-kin hautarakenteiden lähes yksinomainen materiaali. Tästä poiketen hautojen 98 ja 324 näytteet olivat lehtipuuta. Haudan 98 lukuisat naulat ja niitit voivat viitata edellä mainittuun uudelleen käytettyyn puumateriaaliin. Haudan 324 niitit ja naulat liittyivät haudassa todennäköisesti olleeseen koivupuiseen lippaaseen (Lehtosalo-Hilander 1982a: 221; 1982b: 85).

Ensimmäiset kirjoittajan tutkimat keskiajan ja uuden ajan hautojen puunäytteet Turun Pyhän Hengen kirkon ja Hiittisten Kyrksundetin keskiaikaisten hautausmaiden arkuista osoittautuivat aikanaan kaikki männynksi (Jäkärä 1997b: 5). Rengon kirkon

Kuva 2. Turun Kirkkomäen haudan 27 jäänteiden mukaan rekonstruoitu tavara-arkku. Kuva Martti Puhakka/Turun museokeskus.

ympäriä tutkittiin vuonna 2008 valvonnan ja kaivauksen yhteydessä 56 hautausta, jotka ajoittuivat 1500–1800-luvuille (Salo 2009: 2). Kaikkiaan 14 haudasta tutkitut puulajinäytteet paljastivat männyn lähes yksinomaiseksi arkkujen valmistusmateriaaliksi. Vain kahdessa tapauksessa arkunpuu oli kuusta. Lappeenrannan Lappeen kirkon hautausmaan kaivauksissa tutkittiin yhteensä 23 hautaa, joiden arvioidaan ajoittuvan 1500-luvun puolivälistä vuoteen 1790 (Salo 2007: 3). Kohde ei tuottanut yllätyksiä puulajien suhteen; kaikki näytteet

olivat mäntyä. Mäntylaudan käyttö mainitaan arkun rakennusmateriaalina myös kansatieteellisissä lähteissä (ks. Hagberg 1937: 169; Katiskoski 1976: 47).

Esineistö

Muutamit puunäytteistä ovat esinelöytöjen yhteydestä ja suurin osa näistä on peräisin aseista. Luistarin keihäänvarsia analysoitiin 2000-luvun vaihteessa (Jäkärä 2000: 309–310). Kaikki olivat tammea. Tämän jälkeen saatiin vielä viisi näytettä, jotka osoittautuivat saarneksi. Lisäksi aiemmin analysoitujen kahden näytteen (haudat 740, 790) tulos muuttui vielä tarkistuksessa; nekin osoittautuivat saarneksi. Itämeren alueella on todettu varsissa käytetyn ainakin saarnea, tammea ja jalaavaa (Androschuk & Trausdottir 2004: 5). Haudasta 510 miekan säilän päältä löytyi lehtipuun jäänteitä. Kyseessä lienee huوترan jäänteitä, koska rakenteisiin liittyvät näytteet olivat havupuuta. Myös veitsen kahva haudasta 675 oli lehtipuuta. Haudasta 670 löytyi mahdollisesti koivupuuisen ämpärin jäännöksi; paitsi puuta, sieltä löytyi myös rautaisen kädensijan kappaleita (Lehtosalo-Hilander 2000: 64).

Euran Osmanmäen näyte keihäänvarresta oli tarkemmin määrittelemätöntä lehtipuuta. Kirkkomäen haudasta 37 löytyneen keihäänkärjen varrenjäänteestä saatu näyte on mahdollisesti havupuuta. Kyseessä voisi olla esim. lehtikuusi. Kahden Luistarista löytyneen keihäänkärjen (KM 18000:3693, 3694) varrenjäänteistä on aiemmin 1970-luvulla tehty määrittely, jossa molemmissa oli kyseessä havupuu, vaihtoehtoina kuusi ja lehtikuusi (P.-L. Lehtosalo-Hilander; kirjallinen tiedonanto 1999). Jälkimmäinen puulaji paljastui myös Kirkkomäen haudan 27 sirpin kahvan materiaaliksi. Kirkkomäen haudan 18 astia oli lehtipuuta, mahdollisesti koivua.

Yhteenveto

Ruumisarkuissa on Suomessa havaittavissa havupuun, erityisesti männyn, yleistymisen rakennusmateriaalina 1100–1200-lukujen kuluessa. Ilmeisesti asiaan vaikutti hautauskäytäntöjen yhtenäistyminen vahvistuneen kirkollisen toiminnan myötä. Tällainen kehityskulku on ollut havaittavissa mm. Ruotsissa.

Erilaisista esineistä tutkittuja näytteitä on varsin vähän. Keihäänvarsien yhteneväiset tulokset ovat mielenkiintoisia. Luistarin keihäänvarsien puunäytteet olivat poikkeuksellisen hyvin säilyneitä ”puutappeja” keihäänvarsissa olleiden pronssirenkaiden sisällä. Ruosteen yhteydessä säilynyt puu osoittautuu usein liian huonokuntoiseksi puulajianalyysia ajatellen. Toisaalta näytteeksi kannattaa aina ottaa vaikka pienikin puunpala; tikusta voi paljastua asiaa.

Taulukko 1. Aiemmin julkaisemattomat puulajianalyysit

Lappeen kirkko 2007	Arkut		Rengon kirkko 2008	Arkut
H2	mänty		H1	mänty
H5	mänty		H2	mänty
H13	mänty		H3	mänty
H15	mänty		H6	mänty
H18	mänty		H7	mänty
H22	mänty		H8	mänty
			H10	mänty
			H11	mänty
			H12	mänty
			H13	mänty
			H14	mänty
			H15	mänty
			H16	mänty
			H17	mänty
Turku Kirkkomäki 1991-92				
H43	mänty	lauta-arkku		
H32	tammi	lauta-arkku		
H27	lehtikuusi	sirpin varsi		
H18	lehtipuu (koivu?)	astia		
H37	havupuu?	keihäänvarsi		
Eura Osmanmäki				
KM 4633:49	lehtipuu	keihäänvarsi		
Eura Luistari				
H68 KM 18000:1920	saarni	keihäänvarsi		
H90 KM 18000:2037	saarni	keihäänvarsi		
H140 KM 18000:2450	saarni	keihäänvarsi		
H145 KM 18000:2660	saarni	keihäänvarsi		
H283 KM 18000:3222	saarni	keihäänvarsi		
H740 KM 23607:488	saarni	keihäänvarsi	korjattu	
H790 KM 24388:357a	saarni	keihäänvarsi	korjattu	
H510 KM 22346:579c	lehtipuu	puuta miekan säilän päältä		

Bibliografia

Julkaisemattomat lähteet

- Jäkärä, T. 1996. Puulajianalyysit. Liite kaivauskertomuksessa: Jäkärä, T. 1996. Dragsfjärd (ent. Hiittinen) Kyrksundet. Tutkimukset kappelialueella - osaraportti 1996. Museo-virasto, arkeologian osasto.
- Jäkärä, T. 1997a. Turun Kirkkomäen ja Raision Ihalan kansakoulun kalmistojen hautarakenteet. Pro gradu, suomalainen ja vertaileva arkeologia. Turun yliopisto.
- Jäkärä, T. 2007. Puulajianalyysit. Liite kaivauskertomuksessa: Salo, K. 2007. Lappeenranta, Lappeen kirkko. Hautausmaa-alueen arkeologinen kaivaus. Museovirasto, rakennushistorian osasto.
- Jäkärä, T. 2009. Puulajianalyysit. Liite kaivauskertomuksessa: Salo, K. 2009. Rengon Pyhän Jaakon kirkko. Arkeologinen valvonta ja kaivaus kirkon ympäristössä. Museovirasto, rakennushistorian osasto.
- Katiskoski, K. 1976. Ruumislauta ja arkku Suomen maaseudun kansanomaisessa hautauskäytännössä 1870-1930. Pro gradu, suomalainen ja vertaileva kansatiede. Turun yliopisto.

Kirjallisuus

- Androshchuk, F. & Trausdottir, R. 2004. A Viking Age spearhead from Kolkuós. *Framvinduskýrsla* 6: 1–15.
- Gräslund, A.-S. 1980. *Birka IV. The Burial Customs. A study of the graves on Björkö*. Kungl. vitterhets historie och antikvitets akademien. Stockholm.
- Bartholin, Th. 1976. Dendrokronologiske og vedanatommiske undersøgelser af træfundene. Uppgrävt förflutet för PK-banken I Lund. En investering i arkeologi. *Archaeologica Lundensia* VII: 145–169.
- Brøndsted, J. 1936. Danish Inhumation Graves of the Viking Age. A Survey. *Acta Archaeologica* VII: 81–228.
- Cinthio, H. 1980. The Löddeköpinge Investigation III. The Early Medieval Cemetery. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum* 1979–80.
- Hagberg, L. 1937. *När döden gästar. Svenska folkseder och svensk folketro i samband med död och begravning*. Stockholm.
- Jäkärä, T. 1997b. Ruumisarkuissa käytetyistä puulajeista. *SKAS* 1/1997: 2–5.
- Jäkärä, T. 1998. Tutkimuskohteena hautarakenteet – esimerkkinä kaksi varsinaissuomalaista kalmistoa ristiretkialta. *Muinaistutkija* 2/1998: 2–5.
- Jäkärä, T. 2000. Analyses of wood samples. Appendix in Lehtosalo-Hilander, P.-L. Luistari IV. A History of Weapons and Ornaments. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja* 107: 309–310.
- Jäkärä, T. 2002. Euran Luistarin kalmiston haudoista otettujen puunäytteiden analyysi. *Muinaistutkija* 3/2002: 47–50.
- Jäkärä, T. 2005. Arkkuja maalliselle mammonalle ja viimeiselle matkalle – havaintoja erästä rautakautisesta arkkutyyppistä. Immonen, V. ja Haimila, M. (toim.) *Mustaa valkoisella. Ystäväkirja arkeologian lehtori Kristiina Korkeakoski-Väisäselle*. Turun yliopisto, arkeologia: 67–71.
- Lehtosalo-Hilander, P.-L. 1982a. Luistari I. The Graves. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja* 82.
- Lehtosalo-Hilander, P.-L. 1982b. Luistari II. The Artefacts. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja* 82.
- Lehtosalo-Hilander, P.-L. 2000. Luistari IV. A History of Weapons and Ornaments. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja* 107.
- Mårtensson, A.W. 1963. Gravar kring stavkyrkan. R. Blomqvist (red.) *Thulegrävningen 1961. Archaeologica Lundensia* II: 43–66.
- Mårtensson, A.W. 1976. Gravar och kyrkor. Uppgrävt förflutet för PK-banken I Lund. En investering i arkeologi. *Archaeologica Lundensia* VII: 87–134.
- Voss, U. 1991. Horninggraven. *Mammen. Grav, kunst och samfund i vikingetid. Jysk Arkeologisk Selskabs Skrifter* 28.
- Tiina Vasko (ent. Jäkärä)
FM, arkeologi
Turku
tiinavasko@gmail.com

Kerkko Nordqvist

Tiedeakatemian jälkeen? Katsauksia venäläiseen arkeologiaan vuoden 2014 varrelta

Huolimatta käynnissä olevan geopolitiittisen valtataistelun lopputuloksesta, vuosi 2014 tulee jäämään historiaan vuotena, jolloin Venäjän ja lännen suhteet ottivat uuden suunnan – tai jolloin Venäjällä jo useampia vuosia sitten otettu suunta konkretisoitui lännen silmissä lopulta näkyväksi. Myös venäläisen arkeologian ja arkeologien kannalta vuosi 2014 oli hankala. Yhteiskunnan yleisen muutoksen ja talouden alamäen lisäksi tutkijoiden huolenaiheena oli epävarmuus Venäjän tiedeakatemian kohtalosta ja samalla omasta toimeentulosta.

Tässä kirjoituksessa esitetään huomioita venäläisestä arkeologiasta vuonna 2014. Tavoitteena on tarjota vilkaisu venäläiseen tieteen tekemiseen ja sen joihinkin erityispiirteisiin. Samalla kirjoitus toimii konferenssikatsauksena, sillä aihetta lähestytään neljän vuonna 2014 pidetyn seminaarin kautta. Kirjoituksen aluksi avataan kuitenkin Venäjän tiedeakatemian koskevan kiistan taustoja, koska asia on Suomessa jäänyt vähälle huomiolle.

Venäjän tiedeakatemian alasajo

Venäjän tiedeakatemia (Rossijskaä akademiä nauk, RAN) on Pietari Suuren käskyllä 1724 perustettu itsenäinen tutkimusorganisaatio. Se kattaa koko Venäjän federaation alueellisten tiedekeskusten ja haaraosastojen verkostona käsittäen puolisen tuhatta tutkimuslaitosta ja yli 50000 työntekijää (RAN 2014). Tiedeakatemia on perinteisesti vastannut valtaosasta Venäjän tieteellisestä perustutkimuksesta (Suomea

lähinnä sijaitsevien tutkimuslaitosten historiasta, Ilina 2004; Nosov 2013).

Kesällä 2013 duuman käsittelyyn tuotiin yllättäen lakiehdotus tiedemaailman reformista. Suunnitelman mukaan Tiedeakatemia oli määrä lakkauttaa ja yhdistää kahden pienemmän, lääketieteellisen ja maataloustieteellisen akatemiatasoin organisaation kanssa (Rossijskaä akademiä medicinskih nauk, RAMN, ja Rossijskaä akademiä sel'skohozäjsstvennyh nauk, RAS-HN). Tutkimuslaitokset, niiden hallinto ja rahoitus siirrettäisiin uuden, valtiojohtoisen viraston alaisuuteen, joskin pieniä osia sijoitettaisiin suoraan asianomaisia aloja hallinnoivien ministeriöiden kontrolliin. Tieteentekijöiden kansainväliseksi paisuneesta protestoinnista huolimatta duuma hyväksyi ehdotuksen ja presidentti V. V. Putin allekirjoitti uuden lain jo syyskuussa 2013 (Venäjän tiedeakatemian alasajosta, esim. Clark 2013; Metsel 2013; Schiermeier 2013; Stone 2013; Pokrovsky 2014; Gorokhov 2014).

Uudistus tarkoitti Tiedeakatemian ja tutkimuslaitosten itsenäisyyden katoamista. Reformin jälkeen niitä hallinnoi suoraan keskushallinnon alainen virasto (Federalnoe agenstvo naučnyh organizacij, FANO), joka kontrolloi tutkimusrahoitusta, sekä päättää yksiköiden toiminnasta ja lakkauttamisesta. Tapa, jolla lakiesitys runnottiin läpi vain parissa kuukaudessa, on huolestuttava: sitä valmisteltaessa ei tiedotettu tai käyty neuvotteluja tiedemaailman kanssa, mikä kuvastaa hyvin keskushallinnon autoritaarista luonnetta ja pyrkimyksiä keskittää valta itselleen. Ottaen huomioon viimeaikaiset muutokset Venäjän tiedonvälityksessä sekä valtiovallan taholta esitetyt näkemyk-

set historiakäsityksen kontrolloimisen ja muokkaamisen tarpeesta, pelot tieteellisen tutkimuksen ja tulosten ohjaamisesta nykyhallinnon haluamaan suuntaan eivät ole täysin vailla pohjaa.¹

Tiedeakatemian reformi ei ole ainoa koulutus- ja tiedemaailmaan kohdistuva muutos. Venäjällä on ollut jo useampia vuosia käynnissä yliopistojärjestelmän uudistus, jonka tarkoitus on nostaa etenkin tiettyjen huippuyliopistojen (kansainvälistä) tasoa ja toisaalta tuoda tutkimus voimakkaammin mukaan aiemmin pääosin opetukseen keskittyneisiin yliopistoihin (esim. Schiermeier 2010; Dezhina 2014). Lisäksi tieteen rahoituspohja on muuttunut valtiovallan äskettäin perustaman ja tällä hetkellä voimakkaasti rahoittaman Venäjän tiedesäätiön (Rossijskij naučnyj fond, RNF) myötä. Arkeologinen projektirahoitus on kuitenkin toistaiseksi tullut Venäjän humanitaarisesta tiedesäätiöstä (Rossijskij gumanitarnyj naučnyj fond, RGNF) ja Venäjän perustutkimuksen säätiöstä (Rossijskij fond fundamental'nyh issledovanij, RFFI).

Uudistuksen myötä Venäjän tiedeakatemian omaisuus siirtyi FANO:n hallintaan. Kyse ei ole nappikaupasta, sillä 300-vuotisen historiansa aikana Tiedeakatemia oli ehtinyt kerätä mittavan määrän varallisuutta. Se omisti mm. lukuisia arvorakennuksia keskeisten kaupunkien historiallisissa keskustoissa ja tiedotusvälineissä esitettyjen arvioiden mukaan yksin Moskovassa ja Pietarissa puhutaan miljardien kiinteistöomaisuudesta. Useat uudistuksen vastustajat ovatkin nähneet, että reformin perimmäinen syy on kiinnostus Tiedeakatemian omaisuutta kohtaan. Uudistuksella on myös ajateltu pyrittävän vaientamaan tutkijoiden potentiaalisesti kriittisiä mielipiteitä, mutta onpa syyksi arveltu jopa presidentin lähipiiriin kuuluvan henkilön henkilökohtaista kosta.

Virallinen valtiovallan ilmoittama syy on kuitenkin Tiedeakatemian tieteellinen tehottomuus sekä hallinnon ja omaisuuden huono hoito: uudistuksen on määrä taata enemmän aikaa tutkimukselle, kun

tutkijoiden ei enää tarvitse huolehtia hallinto- ja talousasioista. Reformiin sisältyy myös lupauksia paremmasta rahoituksesta (ainakin huippuyksiköille) ja nuorempien tutkijoiden tukemisesta. Tavoite on parantaa tiedemaailman kilpailukykyä. Toinen kysymys tietysti on, mitä kaikki tämä tarkoittaa käytännössä, kuinka paljon ja mihin varoja ohjataan, kuinka politiikan ja liikemaailman säännöin toimivien johtajien ja tieteentekijöiden yhteistyö tulee sujumaan ja kuinka tulostavoitteellisuus ja kilpailukykyisyys saadaan toteutumaan paljon perustutkimusta tekevissä tutkimuslaitoksissa.

On totta, että Venäjän tiedeakatemialla on suuria ongelmia. Se on byrokraattinen, tehoton ja pitkälti erillään yhteiskunnasta toimiva rakenne, itsessäänkin kuin tuulahdus menneisyydestä. Keskeinen ongelma on Neuvostoliiton romahdusta seurannut rahoituksen jyrkkä väheneminen ja tutkimuksen tason heikentyminen, jota ovat edesauttaneet aivovuoto, ongelmat tutkimustulosten kaupallisessa soveltamisessa, sekä tutkijoiden ikääntyminen (ks. Graham & Dezhina 2008; Dezhina 2014). Mitattaessa tutkimusta kansainvälisten julkaisujen määrällä, venäläinen tutkimus on ollut laskussa myös koko 2000-luvun (Mataković et al. 2013; vrt. Bolotov et al. 2014). Selviytyäkseen venäläinen tiedemaailma tarvitsee muutosta, mutta eri asia on, miten muutos tapahtuu ja millainen sen pitäisi olla. Nyt väkipakolla eteenpäin runnottu reformi voi johtaa vain yhden huonon hallinnon korvaamiseen toisella ja itsenäisen tieteellisen tutkimuksen lopulliseen lamaannuttamiseen.

Mikä on uudistuksen tilanne alkuvuonna 2015? Sanalla sanoen: epäselvä. Reformin osakseen saama vastustus ja hankalat käytännön kysymykset hidastivat sen läpivientiä, ja uudistus pantiin loppuvuodesta 2013 osin jäihin. Ongelmien ratkaisemiseksi annettiin aikaa vuoden 2014 loppupuolelle. Käytännössä vuosi 2014 toimitettiin vanhan budjetin raameissa: henkilöstömuutoksia ei ollut mahdollista tehdä, mutta toisaalta Tiedeakatemian omaisuut-

ta ei myyty tai siirretty eteenpäin. Tässä vaiheessa myös tiedemaailma otettiin mukaan keskusteluun, mutta tilanne säilyi epäselvänä. Vielä loppuvuodesta 2014 kentällä ei tuntunut olevan selkeää kuvaa siitä, mitä tulevaisuus toisi tullessaan. Lopulta saapui tieto siitä, että jäädytetty tilanne jatkuu myös vuoden 2015.

Epävarmuudesta huolimatta arkeologista toimintaa jatkettiin niin normaalisti kuin mahdollista: vuoden 2014 aikana tehtiin kenttätöitä, tutkittiin ja kirjoitettiin, vietettiin arkeologien päivää (15.8.) – ja järjestettiin erilaisia kokoontumisia. Seuraavana käsitellään muutamia vuonna 2014 pidettyjä tapahtumia.

Tver, 25.–29.3.2014

Tverin arkeologinen seminaari (Tverskaâ zemlâ i sopredel'nye territorii v drevnosti) järjestetään vuosittain Tverin kaupungissa, noin 160 km Moskovasta luoteeseen. Ensimmäinen seminaari pidettiin jo 1993 ja tavallisten istuntojen lisäksi viiden vuoden välein järjestetään suurempi konferenssi, joista viimeisin istuttiin vuonna 2013 (edellisistä konferensseista, ks. Suhonen & Uino 2009). Tapahtuman järjestelyistä vastaa Tverin museo ja seminaari henkilöityy voimakkaasti suomalaistenkin Tverin-kävijöiden hyvin tuntemaan I. N. Černyhiin. Kaikki seminaarin esitelmät julkaistaan noin kahden vuoden välein ilmestyvässä aikakauskirjassa (Tverskoj arheologičeskij sbornik, TAS 1994–2015).

Käytännön järjestelyt Tverissä ovat vuodesta toiseen koruttomat. Esitykset pidetään museon tiloissa tai – nykyisten remonttien aikana – muiden läheisten tieteellisten instituuttien saleissa. Näiden lisäksi seminaarin osanottajille tulevat tutuiksi viereisen lääketieteellisen instituutin *stalovaja* (ruokala) sekä paikallisten arkeologien tukikohta, *baza*. Tveriin, kuten yleensä muihinkaan venäläisiin konferenssiin, ei ole osallistumismaksua. Osallistumisvuoden julkaisu kuuluu samaan

”hintaan” ja lisäksi seminaariin sisältyy ekskursio tai ainakin kiertoaajelu Tverissä. Seminaarin työkieli on venäjä.

Viime vuoden seminaarissa oli esillä tilastoja osanottajista kautta aikojen. Vaikka ulkomaalaisia osallistujia on vuosittain niukasti, tavallisesti vain kaksi tai kolme, olivat suomalaiset melko hyvin edustettuina. Venäjällä Tverin seminaari kerää sen sijaan yhteen suuren osan merkittävimmistä Keski- ja Luoteis-Venäjän kivi- ja varhaismetallikauden tutkijoista. Tästä syystä se on loistava tilaisuus päivittää tiedot alueella tehdystä uudesta tutkimuksesta. Samoin Tverin aikakauskirjat ovat oivallisia lähteitä viimeisen 20–25 vuoden aikana tehtyyn tutkimukseen.

Kevään 2014 seminaariin osallistui noin 70 arkeologia. Seminaarin nimen mukaisesti (Tverin maa ja ympäröivät alueet menneisyydessä) suuri osa sen lähes 50 esityksestä käsitteli Euroopan puoleisen Venäjän keskusaluetta, mutta ympäröivien alueiden käsite venyi jälleen kattamaan alueet Mustaltamereltä Komiin ja Suomenlahdelta Länsi-Siperiaan. Esitysten ajallinen painopiste oli voimakkaasti neoliittisessa ja eneoliittisessa kivikaudessa, mutta myös paleoliittista ja mesoliittista kivikautta käsiteltiin. Pronssi- ja rautakautta sivuttiin niukemmin, mutta on huomioitava, että myöhempien periodien tutkijat kokoontuvat pääsääntöisesti omiin seminaareihinsa. Muutamat esitykset käsittelivät laajempia teoreettisia kysymyksiä tai Venäjällä melko suosittua kokeellista arkeologiaa.

Seminaarin lähestymistapa arkeologiaan on leimallisen materiaalikeskeinen. Toisin kuin suuressa osassa läntisempää Eurooppaa, missä teoreettinen ja luonnon-tiede-orientoitunut tutkimus ovat ajautuneet osin varsin kauas fyysisestä arkeologisesta materiaalista, täällä aineistossa ollaan hyvin konkreettisesti kiinni. Suuri osa esityksistä koostuu löytömateriaalin yksityiskohtaisista analyyseistä ja typologioista, sekä kohteiden stratigrafian ja planigrafian esittelystä. Lähestymistapa takaa sen, että materiaalituntemus on vankalla pohjalla verrattuna esimerkiksi Suomeen,

jossa perustutkimus on monien esihistoriallisten ilmiöiden osalta vielä lähes täysin tekemättä. Varjopuolena on kuitenkin se, ettei kuvailusta useinkaan nousta seuraavalle tasolle: aineistoista esitetään (jos esitetään) melko stereotyyppisiä tulkintoja, joilla ne yhdistetään laajempaan kontekstiin. Teoreettisesti virittynyttä tutkimusta on esillä niukemmin. Lisäksi, koska venäläinen arkeologia toimii yhä edelleen suurelta osin oman teorianmuodostuksensa puitteissa, ei esimerkiksi angloamerikkalaisen arkeologian piirissä keskeisiä tai ajankohtaisia aiheita ole juuri mukana.

Tverissä, samoin kuin muissa venäläisissä seminaareissa, esitelmää seuraava keskustelu poikkeaa suomalaisesta. Kukin esityksen lopuksi esitetään tavalliseen tapaan kysymyksiä, mutta näiden jälkeen

muutamat paikallaolijat esittävät laajemmän kommenttinsa esityksen aihepiiristä. Kysymykset ja keskustelu saattavat sisältää hyvinkin suoraa kritiikkiä, mutta samalla tietänyttyypinen auktoriteettiusko tai auktoriteettien kunnioitus näkyy vielä monessa suhteessa. Perinteisesti kukin arkeologi on leimallisesti tietyn tutkijan oppilas, mikä omalta osaltaan lisää tutkimushistorian painolastia: tietyn alueen ja tietyn aikakauden tutkimus on usein siirtynyt saumattomasti opettajalta oppilaalle, eikä välissä ole päästy esittämään tuulettavia ulkopuolisia näkemyksiä.

Bajbek, 20.–24.8.2014

Elokuun lopulla Bajbekin kylässä, joka sijaitsee noin 50 km Astrahanin kaupungista koilliseen, järjestettiin konferenssi jonka teemana oli Euraasian varhaisten neoliittisten kulttuurien synty, kehitys ja vuorovaikutus. Puitteet olivat mitä mainioimmat: Kaspianmeren pohjoispuolella nykyisellä puolisaavikon ja aavikon rajalla sijaitseva Bajbekin asuinpaikka on yksi Etelä-Venäjän vanhimpia kohteita, jolta on löytynyt keramiikkaa (esim. Vybornov et al. 2013; Grečkina et al. 2014). Asuinpaikalla kaivettiin konferenssin aikana Samaran arkeologian professorin A. A. Vybornovin sekä T. Ju. Grečkinan ja D. V. Kutukovin (GNČ Nasledia) johdolla. Ekspedition telttaleiri Kigač-joen rantametsikössä toimi myös konferenssin osallistujien tukikohtana ja majoituspaikkana.

Konferenssi keräsi noin 40 osallistujaa Venäjältä ja seitsemästä muusta maasta. Lisäksi seminaarin yleisöön kuuluivat järjestelyistä vastanneet samaralaiset arkeologian opiskelijat, sekä muutamat paikalliset kuulijat. Työkieli oli venäjä, joskin pari esitystä tulkattiin englannista. Venäläisten esitelmien painotus oli voimakkaammin alueellisissa kulttuurien tunnusmerkeissä ja typologioissa, kun taas ulkomaalaisten osanottajien esitelmät käsitelivät laajemmin neolitisaatiota Euroopan ja Euraasian mittakaavassa. Esitelmissä tuli jälleen

Kuva 1. Prof. A. Kriiska esitelmöimässä Tverin arkeologisessa seminaarissa. (Kuva: K. Nordqvist.)

kerran hyvin esille Länsi- ja Itä-Euroopan välinen ero neoliittisen kivilauden määrittelyssä: siinä missä lännessä aikakausi nähdään yhä edelleen voimakkaasti maanviljelyn dominoimana, idässä keramiikan tulo, jopa ”keraaminen vallankumous” (Mazurkevič et al. 2013), on sen tunnusmerkki.

Myös kronologia ja radiohiiliajoitukset olivat keskeisiä aiheita. Euroopan puoleisen Venäjän kivilaudisten ajoitusten määrä on kasvanut valtavasti viimeisen 10 vuoden aikana, kun monille alueille on luotu alustava radiohiilikronologia – tai ylipäätään tehty ensimmäiset ajoitukset. Ajoitusten epätasainen alueellinen jakautuminen ja laatu aiheuttavat kuitenkin edelleen hankaluuksia. Iso osa uusista ajoituksista on tehty keramiikan saviaineksestä olevasta hiilestä (ks. Kovaluh & Skripkin 2007; Zaitseva et al. 2009), mutta menetelmä ei ole täysin ongelmaton. Lisäksi merkittävä osa määrittelyistä on tehty luotettavuusongelmien kanssa painivassa Kiovan laboratorioissa (ks. Zaretskaya et al. 2012; Lyčagina 2013; Motuzaitė

Matuzevičiūtė 2014: 138–140). Tästä syystä moniin ajoituksiin on suhtauduttava ainakin jonkinasteisella varauksella.

Konferenssissa pidetyt esitelmät julkaistiin jo konferenssin yhteydessä Samaran yliopiston julkaisusarjan yhtenä numerona (SNS 2014). Esitelmien lisäksi konferenssin ohjelmaan kuului ekskursioita helteisessä ympäristössä. Itseoikeutettu kohde oli Bajbekin asuinpaikka, jonka lisäksi vierailtiin mm. Kultaisen ordan ensimmäisen pääkaupungin Sarai Batun alueella nykyisessä Selitrennoen kylässä.

Esitelmät pidettiin paikalliselle kazakkikulttuurille omistetussa kulttuurikeskuksessa – Bajbekin kylä sijaitsee ainoastaan parin kilometrin päässä Kazakstanin rajalta. Suuri osa kylän asukkaista oli paikalla avajaisseremonioissa ja myös tiedotusvälineet olivat kiinnostuneita konferenssista. Ulkomaalaisen korvaan särähti kuitenkin niin avajaisohjelman ei-arkeologisissa puheissa kuin esimerkiksi Astrahanin kremlin turistiopastuksissakin viljelty yhden totuuden toistaminen, Venäjän yhtenäisyyttä tukeva retoriikka. Väitteet tiedonvä-

Kuva 2. Konferenssin osanottajia Bajbekin varhaisneoliittisella asuinpaikalla.
(Kuva: K. Nordqvist.)

lityksen ja julkisen mielipiteen monopoli-soinnista eivät ole tuulesta temmattuja ja jatkuva kansallismielisyyden ja kovien arvojen pönkitys on voimakkaasti muokannut venäläistä yhteiskuntaa ja asenneilma-
piiriä. Valtiollisessa tiedonvälityksessä maailma on mustavalkoinen ja menneisyyttä käytetään mielikuvien luomisessa surutta hyväksi, mikä näkyy esimerkiksi toisen maailmansodan mytologisoinnissa. Tieteellisen arkeologian puolella virallinen totuus tai nationalismi eivät ole (ainakaan vielä) lyöneet läpi, vaikka yksipuolinen tiedonvälitys heijastuu tietysti tutkijoiden muussa mielipiteenmuodostuksessa. Internet sen sijaan on täynnä toinen toistaan villimpiä arkeologian ”asiantuntijoita” ja teorioita.

Kazan, 20.–25.10.2014

Volgan varrella Kazanissa lokakuussa järjestetty IV (XX) yleisvenäläinen arkeologinen kongressi [IV (XX) vserossijskogo arheologičeskogo s’ezd] oli aivan toista maata kuin kotoinen Tver tai pienen mittakaavan Bajbek. Kyseessä on Venäjän arkeologisten kongressien dinosaurus, jonka historia ulottuu aina vuoteen 1869 ja yhtenä maan muinaistutkimuksen perustajista pidettyyn kreivi A. S. Uvaroviin asti. Kaikkiaan ennen Neuvostoaikaa järjestettiin 15 istuntoa – näistä ainakin viiteen otti osaa myös suomalaistutkijoita (Trudy 1871–1914; Miller 1956; Seryh 2014). Neuvostovallan alkuvuosina tapahtumaa yritettiin elvyttää siinä onnistumatta, ja uudelleen kongresseja on pidetty vasta vuodesta 2006 lähtien. Vuoden 2014 tapahtuma oli Neuvostoaajan jälkeisistä istunnoista neljäs ja kaikkiaan kahdeskymmenes.

Kongressi keräsi pitkälti toista tuhatta osallistujaa, joista reilut 50 oli ohjelman mukaan ulkomaalaisia. Tapahtuman lähes 700 esitelmää jakautuivat 21 sessioon. Teemat vaihtelivat paleoliittisesta kivikaudesta ja historiallisista kaupungeista luonnontieteellisiin menetelmiin ja muinaisjäännösten suojeluun, maantieteellisesti liikuttiin

kaikilla kasvillisuus- ja ilmastovyöhykeillä aavikolta tundralle, Itä-Euroopasta Venäjän Kaukoitään. Esitelmiin pohjautuvat muutaman sivun pikkuartikkelit julkaistiin yhteensä neljänä, kaikkiaan yli 2300 sivua käsittävänä niteenä (Trudy 2014). Kongressin työkieli oli venäjä.

Istunnot pidettiin Kazanin federaatioyliopiston tiloissa kaupungin keskustassa. Suuren tapahtuman järjestelyt olivat hie-
man kankeat, mutta toimivat. Seminaarin ohjelmaan kuului myös ekskursio, valinnaisesti joko muinaisen Volgan Bolgarin pääkaupungin raunioille tai Svijažskiin, Iivana Julman Kazanin valloituksen yhteydessä perustamalle linnoitusaaarelle. Kongressipaikkana toiminut yli miljoonan asukkaan Kazan oli pessyt kasvonsa äskettäisiä 1000-vuotisjuhliaan varten ja oli venäläiseksi kaupungiksi silmiinpistävän siisti. Katukuvassa ei jäänyt epäselväksi, että rahaa on: Kazan on Tatarstanin pääkaupunki, ja tasavallan alueella on suuria öljy- ja kaasuesiintymiä.

Hyytävän kylmä ilma oli viikon ainoa todella tuntuva miinus, mutta ongelmana voi pitää myös esitysten parhaimmillaan keskitasoista laatua. Kuten massakongresseissa usein, vaikutti täälläkin siltä, että monet olivat tulleet paikalle tapahtuman takia. Esitykset hoituivat autopilotilla tai perustuivat vanhan kierrätykseen ja keskustelutkin jäivät laimeammiksi kuin usein muulloin. Kongressin parasta antia olikin esitysten ulkopuolinen yhteydenpito.

Konferenssien ja seminaarien merkitys verkostoitumisessa ja tiedonvälityksessä on suuri, sillä venäläinen arkeologia toimii pitkälti henkilökohtaisten suhteiden varassa. Vaikka Venäjän arkeologiassa on vaikuttanut ja vaikuttaa tälläkin hetkellä lukuisia merkittäviä naistutkijoita, on ala perinteisesti ollut miesvaltainen. Uusia, nuoria tutkijoita ilmestyy kuitenkin hyvin harvakseltaan – kuten todettu, venäläistä tiedettä ja arkeologiaa vaivaa tekijöiden vanheneminen. Toisin kuin Neuvostoaikana, jolloin arkeologin ammatti toi jopa tietynlaista statusta, ei arkeologialla ole nyky-Venäjällä suu-

rempaa houkutusta. Nuoria kiinnostavat muut, rahakkaammat alat.

Helsinki, 19.–21.11.2014

Koska Pietarissa pidetty neoliittisia paa-luasuinpaikkoja käsittelevä seminaari on ruodittu jo edellisessä Muinaistutkijassa (Mökkönen & Nordqvist 2015), hypätään katsauksen lopuksi Helsinkiin, jossa kymmenen vuoden tauon jälkeen pidettiin järjestyksessään 14. suomalais-venäläinen arkeologisymposiumi teemalla ”New sites, new methods”. Tapahtuman juuret juontavat suomalais-neuvostoliittolaiseen valtioiden väliseen tiedeyhteistyöhön ja 1970-luvun puoliväliin (symposiumien historiasta, Mökkönen & Suhonen 2004). Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen traditio jatkui vielä 1990-luvulla, mutta hiipui 2000-luvulle tultaessa. Liekö syynä ollut se, että aktiiviset tutkijat alkoivat olla kontaktissa myös muilla tavoin, eli aika ajoi symposiumin ohi yhteydenpitokanavana?

Symposiumin järjestelyvaiheessa tamikuussa 2014 perustettiin kuitenkin suomalais-venäläinen arkeologian alan yhteistyöryhmä, jonka tarkoituksena on elvyttää ja ylläpitää tutkijoiden välistä yhteistyötä myös institutionaalisella tasolla. Ryhmä koostuu tällä hetkellä Venäjän tiedeakatemian Materiaalisen kulttuurin historian instituutin, Museoviraston, Helsingin, Oulun ja Turun yliopistojen sekä Lahden museoiden edustajista. Nämä tahot toimivat myös 2014 symposiumin järjestäjinä yhdessä Suomen Muinaismuistoyhdistyksen ja Suomen arkeologisen seuran kanssa. Muinaismuistoyhdistys vastaa lisäksi esitelmien julkaisemisesta Iskos-sarjassa.

Symposiumissa kuultiin kaikkiaan 19 esitelmiä, lisäksi posterein esiteltiin viittä tutkimusta. Yleisöä – arkeologeja, opiskelijoita ja muita arkeologiasta kiinnostuneita – oli paikalla Museoviraston tiloissa Sturenkadulla noin 80 henkeä. Symposiumin aiheskaala oli laaja ja ulottui varhaisesta mesoliittisesta asutuksesta aina nykypäivän metallinilmaisinharrastuksesta joh-

tuviin kysymyksiin. Käsitelty alue kattoi perinteiseen tapaan Suomen ja Luoteis-Venäjän. Seminaarin työkieli oli englanti, joskin Aleksanteri Saksa toimi joidenkin esitelmien ja kysymysten osalta tulkkina suomesta venäjään tai päinvastoin.

Käytännön järjestelyjen osalta närrää tuntui kotimaassa aiheuttavan suomalais-osallistujille osoitettu osallistumismaksu. Pietarissa puolestaan närkästystä herätti esitelmöitsijöiden valinta kutsusysteemillä, ei vapaan haun kautta. Muutenkin tiedotus oli Venäjän puolella olematonta, mikä ilmeisesti oli ollut asian laita myös edellisen, Puškinskie goryssa vuonna 2004 pidetyn symposiumin kohdalla. Nämä ovat tietysti asioita joihin kannattaa kiinnittää huomiota, mikäli symposiumeja halutaan järjestää myös tulevaisuudessa. Seminaarin jatkuvuuden kannalta ainoa mahdollisuus on pitää osallistujat ja anti ajankohtaisena, jolloin symposium palvelee tarkoitustaan uuden tutkimustiedon välittäjänä ja aktiivisten tutkijoiden tutustumiskenttänä – myös sellaisten, joille naapurimaan arkeologia ei muuten ole jokapäiväisen toiminnan piirissä.

Venäjän arkeologian yhtenä ongelmana voidaan pitää sitä, että valtaosa tutkimuksesta julkaistaan vain venäjäksi pieninä, muutaman sadan kappaleen painoksina, jotka leviävät pääasiassa kädestä käteen. Vaikka viimevuosina artikkeleita on alkanut ilmestyä enenevässä määrin sähköisissä julkaisusarjoissa ja myös kansainvälisissä julkaisuissa englanniksi, on kielimuuri edelleen merkittävä kynnyksen Venäjän materiaaleihin tutustumisessa. Sama koskee tietysti seminaareja ja konferensseja, jotka toimivat pääosin venäjäksi. Kaikesta huolimatta mahdollisuudet ja näkökulmat joita idän aineistot avaavat kotimaisen arkeologisen materiaalin ymmärtämiseen ovat valtavat, eikä niitä tästä syystä tule ohittaa.

Epilogi

Tiedeakatemian olemassaolo on mahdollistanut systeemin, jossa suurella osalla aktiivisista tutkijoista on ollut jokin asema jossain tutkimuslaitoksessa. Tämä ei tietenkään tarkoita sitä, että tämä asema yksin olisi tuonut elannon. Neuvostoliiton romahduksen jälkeen Tiedeakatemian ja yliopistojen palkat jäivät pahasti jälkeen yksityisestä sektorista ja uudesta hintatasosta, ja tutkijan virasta maksettu rahallinen korvaus on tavallisesti ollut vain joitain satoja euroja kuukaudessa. Siksi esimerkiksi arkeologit ovat hankkineet lisätuloja erilaisin tutkimusprojektein sekä viimeisen reilun vuosikymmenen aikana lisääntyvässä määrin sopimus- eli pelastusarkeologialla (muiden töiden tekeminen on tietenkin osasy siihen, miksi Tiedeakatemiassa tehtävän varsinaisen tutkimuksen taso ja määrä on romahtanut). Kaikesta huolimatta asema instituutiossa on tuonut pysyvyyttä ja affiliaation sekä tunteen kuulumisesta johonkin tutkimusyhteisöön, mikä on paljon enemmän kuin mitä keskiverto suomalainen apurahatutkija-pätkätyölläinen voi ikinä ajatella. Edelleen, toisin kuin

Suomessa, Venäjällä on – tai on ainakin ollut – selkeästi arkeologiseen tutkimukseen keskittyneitä laitoksia ja tutkijanvirkoja.

Epävarmuus tulevaisuudesta johtaa tietysti siihen että tutkijat yrittävät tehdä työtään näkyväksi. Viime vuosina lisääntynyt aktiivisuus esim. seminaarien, konferenssien ja workshoppien suhteen liittyy osin tähän. Toisaalta tilanne, jossa pisteiden keruu muodostuu työn perimmäiseksi tavoitteeksi, johtaa helposti siihen että artikkeleita pyritään saamaan tiettyihin julkaisuihin vain korkean vaikuttavuuskertoimen takia, ei siksi että tutkimuksessa välttämättä olisi sen suurempaa substanssia. Tämä ei tietenkään ole vain Venäjää koskeva ilmiö.

Vaikka osa reformin mukanaan tuomista muutoksista voidaan niputtaa muualtakin tutun hallintobyrokratian kasvun ja ”tehokuusajattelun” piikkiin, liittyy osa niistä leimallisesti Venäjän tähänhetkiseen tilanteeseen. FANO:n vaatiman tutkimuslaitosten arvioinnin ja pisteyttämisen pelätään tarkoittavan sitä, että jopa kokonaisia yksiköitä tullaan lakkauttamaan lähitulevaisuudessa. Rahoituksessa tapahtuvat muutokset ja suunnitellut toiminnan tehostamiset merkit-

Kuva 3. Kunstkamera (oik.) ja Tiedeakatemian talo (vas.) Nevan rannalla Pietarissa liittyvät keskeisesti Venäjän tiedeakatemian historiaan aina 1700-luvulta lähtien. (Kuva: K. Nordqvist.)

seivät varmasti henkilöleikkauksia. Varmaa tietoa ei kuitenkaan tunnu olevan, minkä kuvastaa hyvin koko prosessiin liittyvän tiedottamisen vähäisyyttä. Selvää on ainoastaan se, että jotain on tapahtumassa, paluuta vanhaan ei ole.

Kuten monet tutkijat ovat todenneet, Venäjän tiedeakatemia kesti tsaarinvallan, vallankumouksen, kaksi maailmansotaa ja Neuvostoliiton, mutta ei ilmeisesti Venäjän nykyistä hallintoa. Hidasteista huolimatta reformia ei ole peruttu, joskaan Tiedeakatemiaa ei ole vielä kokonaan lakkautettu. Nähtäväksi jää millaisissa olosuhteissa ja millaisen aatteellisen viitekehyksen sisällä Venäjällä tullaan jatkossa tekemään tieteellistä tutkimusta.

Kiitokset

Tekijä haluaa kiittää FM Sarita Sandellia ja FT Teemu Mökköstä tekstiä koskevista kommentista, sekä Oulun yliopiston humanistista tiedekuntaa, Oulun yliopiston tutkijakoulua, tutkimusprojektia "The use of materials and the Neolithisation of north-east Europe (c 6000–1000 BC)" (Suomen Akatemia/Oulun yliopisto) sekä Samaran valtionyliopiston Kansallisen historian ja arkeologian osastoa konferensseihin osallistumisen mahdollistaneesta rahallisesta tuesta. Lisäksi osoitan kiitokset kaikille kollegoille, jotka sanoin tai teoin ovat edesauttaneet Venäjän arkeologian ymmärtämistä.

Bibliografia

Internetlähteet

- Bolotov, V., Kvelidze-Kuznetsova, N., Laptev, V. & Morozova, S. 2014. The h-index in the Russian Scientific Citation Index. *Educational Studies* 1/2014: 241–262. <http://vo.hse.ru/en/en_issue_02_2014> (Luettu: 15.1.2015)
- Clark, F. 2013. Reforming the Russian Academy of Sciences. *The Lancet* 382(9902): 1392–1393. <doi: [http://dx.doi.org/10.1016/S0140-6736\(13\)62142-X](http://dx.doi.org/10.1016/S0140-6736(13)62142-X)> (Luettu: 19.12.2014)
- Dezhina, I. 2014. New science policy measures in Russia: Controversial observations. *Russian Analytical Digest* 155: 11–14. <http://www.css.ethz.ch/publications/DetailansichtPubDB_EN?rec_id=3126> (Luettu: 15.1.2015)
- Mataković, H., Pejić Bach, M. & Radočaj Novak, I. 2013. Scientific productivity in transition countries: Trends and obstacles. *Interdisciplinary Description of Complex Systems* 11(2): 174–189. <doi: 10.7906/in-decs.11.2.1> (Luettu: 15.1.2015)
- Metsel, M. 2013. Putin to sum up first results of academic reform. *ITAR-TASS* 8.12.2013, <<http://itar-tass.com/en/russia/765631>> (Luettu: 19.12.2014)
- Mikkonen, S. 2013. Historianopetuksen muutos venäläisittäin. *Kasvatus & Aika* 7(4): 79–84. <http://www.kasvatus-ja-aika.fi/site/?lan=1&page_id=586> (Luettu: 19.12.2014)
- Pokrovsky, V. 2014. Plan to grade institutes rattles Russian academy. *Science* 345(6192): 15 (4.7.2014), <doi: 10.1126/science.345.6192.15> (Luettu: 19.12.2014)
- RAN 2014. Rossijskaa Akademiä Nauk. <<http://www.ras.ru/>> (Luettu: 19.12.2014)
- Schiermeier, Q. 2010. Russia to boost university science. *Nature News* 27.4.2010. <doi:10.1038/4641257a> (Luettu: 19.12.2014)
- Schiermeier, Q. 2013. Vote seals fate of Russian Academy of Sciences: Controversial law has critics fearing 'liquidation' of the nation's science. *Nature News* 19.9.2013,

- <doi:10.1038/nature.2013.13785> (Luettu: 19.12.2014)
- Stone, R. 2013. A painful cure for ailing Academy. *Science* 342(6163): 1157 (6.12.2013), <doi: 10.1126/science.342.6163.1157> (Luettu: 19.12.2014)
- Tutkimuskirjallisuus**
- Gorokhov, V. G. 2014. Debates about the Reform of the Russian Academy of Sciences. *Russian Education and Society* 56(11): 75–86.
- Graham, L. R. & Dezhina, I. 2008. *Science in the New Russia: Crisis, Aid, Reform*. Indiana University Press, Bloomington.
- Grečkina, T. Ju., Vybornov, A. A. & Kutukov, D. V. 2014. Novaâ ranneneoličeskaâ stoânka Bajbek v severnom Prikaspii. *Samarskij naučnyj vestnik* 3(8)/2014: 79–90.
- Ilina, M. A. (toim.) 2004. *Kunstkamera 290 let: Muzej antropologii i etnografii im. Petra Velikogo (Kunstkamera) RAN: Istoriâ, kollekcii, issledovaniâ*. MAE RAN, Sankt-Peterburg.
- Kovalûh, N. N. & Skripkin, V. V. 2007. Radiouglerodnoe datirovanie arheologičeskoj keramiki židkostnym scintillâcionnym metodom. Teoksessa N. N. Kovalûh & V. V. Skripkin (toim.) *Radiouglerod v arheologičeskih i paleogeologičeskih issledovaniâh: Materialy konferencii, posvâsennoj 50-letiju radiouglerodnoj laboratorii IIMK RAN, 9–12 aprêlâ 2007 g., Sankt-Peterburg*: 120–126. IIMK RAN, Sankt-Peterburg.
- Lyčagina, E. L. 2013. Rannij eneolit Prikamâ: Vosprosy hronologii Novoil'inskoj kul'tury. Teoksessa E. A. Čerlenok, V. S. Bočkarev & A. I. Muraškin (toim.) *Problemy periodizacii i hronologii v arheologii epohi rannego metalla Vostočnoj Evropy: Materialy tematičeskoj naučnoj konferencii*: 153–156. SPbGU, Sankt-Peterburg.
- Mazurkevič, A. M., Dolbunova, E. N. & Kul'kova, M. A. 2013. Drevnejšie keramičeskie tradicii Vostočnoj Evropy. *Rossijskij arheologičeskij ežegodnik* 3: 27–109.
- Miller, M. 1956. *Archaeology in the U.S.S.R.* Atlantic Press, London.
- Motuzaitë Matuzevičiūtë, G. 2014. Neolithic Ukraine: A Review of Theoretical and Chronological Interpretations. *Archaeologia Baltica* 20: 136–149.
- Mökkönen, T. & Nordqvist, K. 2015. Archaeology of Lake Settlements of the 4th – 2nd Millennia BC: Chronology of cultures, environment and palaeoclimatic rhythms, 13.–15. marraskuuta 2014, Pietari, Venäjä. *Muinaistutkija* 1/2015: 50–53.
- Mökkönen, T. & Suhonen, M. 2004. Seminaariraportti: Suomalais-venäläinen arkeologisymposiumi Pushkinin maisemissa: ensikertalaisten kokemuksia. *Muinaistutkija* 4/2004: 56–65.
- Nosov, E. N. (toim.) 2013. *Akademičeskaâ arheologiâ na beregah Nevy (ot PAIMK do IIMK RAN, 1919–2014 gg.)*. Dimitrij Bulanin, Sankt-Petersburg.
- SNS 2014. *Samarskij naučnyj vestnik* 3(8)/2014. Seryh, D. V. 2014. *Vserossijskie arheologičeskie s'ezdy*. Akademiâ nauk Respubliki Tatarstan, Kazan.
- Suhonen, M. & Uino, P. 2009. Seminaarikatsaus: Suomalaisterveisiä Venäjälle ja paluupostia sieltä päin: Tverin IV (kansainvälinen) arkeologikonferenssi 2008. *Muinaistutkija* 2/2009: 22–29.
- TAS 1994–2015. *Tverskoj arheologičeskij sbornik* 1–10 (toim. I. N. Černyh). TGOM, Tver.
- Trudy 1871–1914. *Trudy I–XV arheologičeskogo s'ezda* (toim. A. S. Uvarov & P. S. Uvarova). Moskova ym.
- Trudy 2014. *Trudy IV (XX) vserossijskogo arheologičeskogo s'ezda v Kazani, tom I–IV* (toim. H. M. Abdullin et al.). Kazan.
- Vybornov, A. A., Andreev, A. M., Barackov, A. V., Grečkina, T. Ju., Lyčagina, E. L., Naumov, A. G., Zajceva, G. I., Kul'kova, M. A., Goslar, T., Oinonen, M. & Possnert, G. 2013. Novye radiouglerodnye dannye dlâ materialov neolita–eneolita Volgo-Kamâ. *Izvestiâ Samarskogo naučnogo centra Rossijskoj akademii nauk* 16(3): 242–248.
- Zaitseva, G., Skripkin, V., Kovaliukh, N., Possnert, G., Dolukhanov, P. & Vybornov, A. 2009. Radiocarbon Dating of Neolithic Pottery. *Radiocarbon* 51(2): 795–801.

Zaretskaya, N. E., Lychagina, E. L., Karmanov, V. N. Syrovatko, A. S. 2012. Comparative Dating of the Neolithic and Some Younger Sites within the North-Eastern “Forest Zone”: Ceramic and Non-Ceramic Samples. *“Progress and Pitfalls”: New Archaeometric Research of Stone Age Remains in the Baltic Sea Region: Abstracts*: 12–13. University of Helsinki, Helsinki.

Loppuviite

- 1 Valtion halu kontrolloida kuvaa menneestä näkyy muun muassa presidentti D. A. Medvedevin vuonna 2009 asettaman Venäjän etuja vahingoittavan historian väärentämisen vastaisen komitean tavoitteissa (Komissia pri prezidente Rossijskoj Federacii protivodejstviu popytkam fal'sifikacii istorii v ušerb interesam Rossii). Vaikka komitea hajotettiin alkuvuodesta 2012, ei intressi menneisyyden kontrolloimiseen ole viimeaikaisten tapahtumien myötä ainakaan vähentynyt. Keväällä 2014 Venäjällä astui esimerkiksi voimaan laki, joka kriminalisoi paitsi Saksan sotarikosten kiistämisen, myös Neuvostoliiton toisessa maailmansodassa saavuttaman voiton vähätteleminen. Valtiollisen historiakäsityksen muodostaminen koskee myös arkeologiaa. Kiinnostuksen kohteena on ennen kaikkea slaavien menneisyyttä ja alkuperää koskevan tiedon tuottaminen, joka oli jo Neuvostoliiton aikana korostuneessa asemassa muiden etnisten ryhmien esihistorian ja historian tutkimiseen verrattuna (ks. myös Venäjän historiakäsityksen muokkaamisesta histori-anopetuksen kautta, Mikkonen 2013).

Kerkko Nordqvist (FM, tohtorikoulutettava) työskentelee Oulun yliopistossa arkeologian oppiaineessa.
kerkko.nordqvist@oulu.fi

Kirjoitusohjeita

Muinaistutkija on tarkoitettu julkaisukanavaksi arkeologeille ja muille arkeologisen kulttuuriperinnön parissa työskenteleville. Artikkeliehdotuksia ja valmiita artikkeleita voi vapaasti lähettää päätoimittajalle. Muinaistutkijassa julkaistaan sekä tieteellisiä artikkeleita (15–20 s) että lyhyempiä ajankohtaisartikkeleita (5–10 s), kuten kirja- ja näyttelyarvosteluja, kolumneja, keskusteluja, haastatteluja, matkakertomuksia sekä arkeologiaa koskevia uutisia ja tapahtumatietoja. Julkaisukielenä suositetaan suomea ja ruotsia. Kirjoittaja antaa myös suostumuksensa tekstinsä julkaisemiseen sähköisenä lehden verkkosivuilla kahden vuoden kuluttua alkuperäisestä julkaisusta.

Teksti kirjoitetaan Times New Roman -fontilla, fonttikoolla 12 ja rivivälillä 1,5. Tekstissä ei tule käyttää muotoiluja, kuten kesken kappaleen tehtäviä rivinvaihtoja tai itse tehtyjä tavutuksia. Tekstin loppuun liitetään lehteen painettava tieto kirjoittajan toimenkuvasta sekä haluttaessa yhteystiedot. Tieteellisistä artikkeleista tehdään lisäksi noin kuuden virkkeen mittainen tiivistelmä, joka käännetään ruotsiksi/suomeksi. Suomenkielisen artikkelin abstraktia kirjoitettaessa tulisi ottaa huomioon, että abstrakti tullaan kääntämään ruotsin kielelle. Abstraktissa tulee välttää suomen kielelle tyypillisiä pitkiä ja monimutkaisia lauserakenteita. Lisäksi jos artikkelissa esiintyy joku ilmiö, joka tunnetaan vain Suomessa, on tämä syytä selittää niin, että ainakin skandinaaviset lukijat pystyvät ymmärtämään, mistä on kyse. Teksti voidaan lähettää yleisesti käytetyissä tiedostomuodoissa, kuten doc- ja rtf-muodoissa. Kirjoitukset lähetetään suoraan päätoimittajalle sähköpostilla.

Kuvat tulee toimittaa tiff- tai jpeg-muodossa. Osa julkaisusta tullaan painamaan väreissä, jolloin erityisesti tieteellisiin artikkeleihin liittyvät kuvat pyydetään lähettämään värikuvatiedostoina. Kuvien minimikoon olisi hyvä olla 10 x 15 cm ja tarkkuuden 300 dpi (1200 x 1800 pikseliä). Jokaiseen kuvaan liitetään kuvateksti, jonka lopussa on suluihin tiedot kuvaajasta tai piirtäjästä, esim. (Kuvannut: T. Äikäs.) Taulukot tulee tehdä wordin taulukkotoiminnolla ja ne muotoillaan taiton yhteydessä.

Oikeinkirjoituksessa on otettava huomioon erityisesti yhdysviivan ja ajatusviivan käyttö. Ctrl + Alt ja viivamerkin näppäimiä painamalla syntyvää ajatusviivaa käytetään esim. vuosilukujen ja sivunumerojen välissä.

Artikkeleissa kirjallisuusviitteet laitetaan leipätekstiin sulkuihin: (Suominen 1998: 11). Useampaan kirjoittajaan viitataan kahden kirjoittajan tapauksessa (Humphrey & Laidlaw 1994: 65) tai jos kirjoittajia on vähintään kolme (Champion et al. 1984: 302). Mikäli tekstissä halutaan kirjallisuusviitteiden lisäksi esittää muita huomautuksia, ne tulevat varsinaisen artikkelin jälkeen loppuviitteiksi. Bibliografiaan kirjataan eriteltyinä kaikki kirjoituksessa käytetyt painamattomat ja painetut lähteet, elektroninen aineisto tai julkaisut sekä tutkimuskirjallisuus. Bibliografia kirjataan seuraavasti:

Ahlbäck, R. 1955. *Kökar: näringslivsstudier och dess organization i en utskärsocken*. Svenska litteratursällskapet i Finland Förlag, Helsingfors.

Anyon, R., Ferguson, T.J., Jackson, L. & Lane, L. 2000. Native American oral traditions and archaeology. K. Dongoske, M. Aldenderfer & K. Doehner (toim.) *Working Together. Native Americans & Archaeology*: 61–66. Society for American Archaeology, Washington D.C.

Halinen, P. 2005. *Prehistoric Hunters of Northernmost Lapland: Settlement Patterns and Subsistence Strategies*. Iskos 14. Finnish Antiquarian Society, Helsinki.

Ingold, T. 2006. Rethinking the animate, re-animating thought. *Ethnos* 71(19): 9–20.

Sørensen, K. 2003. *Flyvrak: World War II Aircraft wrecksites in Norway & Finland*. <<http://ktso-rens.tihlde.org/flyvrak/>> (Luettu 11.1.2012)